

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА

Н. Є. ЛЕЛЮК

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

«ФІНАНСИ, ГРОШІ ТА КРЕДИТ»

*(для студентів денної та заочної форм навчання
спеціальності 073 – Менеджмент)*

Харків – ХНУМГ ім. О. М. Бекетова – 2017

Лелюк Н. Є. Конспект лекцій з дисципліни «Фінанси, гроші та кредит» (для студентів денної та заочної форм навчання спеціальності 073 – Менеджмент) / Н. Є. Лелюк ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. – 186 с.

Автор канд. екон. наук, доц. Н. Є. Лелюк

Рецензент канд. екон. наук, доц. В. Ю. Світлична

Рекомендовано кафедрою фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту, протокол № 1 від 30.08.2016 р.

© Н. Є. Лелюк, 2017

© ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
ЗМ 1 ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ, ГРОШОВОГО ОБІГУ ТА ПРАКТИКА КРЕДИТУВАННЯ.....	6
ТЕМА 1 СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ	6
1.1 Походження, сутність та концепції виникнення грошей.....	6
1.2 Форми грошей.....	8
1.3 Функції грошей та їхня еволюція.....	11
ТЕМА 2 ГРОШОВИЙ ОБОРОТ І ГРОШОВІ ПОТОКИ.....	15
2.1 Характеристика і структура грошового обороту.....	15
2.2 Форми грошового обороту.....	18
2.3 Грошова маса та її показники.....	20
2.4 Закон грошового обігу.....	23
ТЕМА 3 ГРОШОВИЙ РИНОК.....	27
3.1 Суть і структура грошового ринку та механізм його функціонування.....	27
3.2 Попит пропозиція грошей. Грошово-кредитний мультиплікатор.....	33
3.3 Характеристика облікового ринку та його особливості.....	38
3.4 Характеристика та операції міжбанківського ринку.....	41
ТЕМА 4 ГРОШОВІ СИСТЕМИ.....	43
4.1 Поняття та елементи грошової системи.....	43
4.2 Еволюція грошових систем.....	45
4.3 Форми безготівкових розрахунків.....	47
4.4 Створення грошової системи України.....	48
ТЕМА 5 ІНФЛЯЦІЯ ТА ГРОШОВІ РЕФОРМИ.....	50
5.1 Інфляція: її сутність, причини, види й типи.....	50
5.2 Вимірювання інфляції.....	54
5.3 Наслідки інфляції та антиінфляційна політика.....	56
5.4 Грошові реформи та методи проведення їх.....	57
ТЕМА 6 КІЛЬКІСНА ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ І СУЧАСНИЙ МОНЕТАРИЗМ.....	62
6.1 Металістична теорія грошей.....	62
6.2 Номіналістична теорія грошей.....	63
6.3 Кількісна теорія грошей.....	65
6.4 Дж. М. Кейнс і його внесок у кількісну теорію грошей.....	68
6.5 Сучасний монетаризм.....	70
ТЕМА 7 КРЕДИТ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ	72
7.1 Загальні передумови і необхідність кредиту.....	72
7.2 Суть кредиту, форми і види кредиту.....	73
7.3 Функції і роль кредиту.....	81
7.4 Позичковий відсоток, його сутність та основні види.....	82
ТЕМА 8 КРЕДИТНА СИСТЕМА.....	86
8.1 Поняття та структура кредитної системи.....	86
8.2 Парабанківська система.....	88
ТЕМА 9 ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК ТА ЙОГО РОЛЬ В ЕКОНОМІЦІ	90
9.1 Загальна характеристика і функції центральних банків.....	90
9.2 Національний банк України та його функції.....	92
9.3 Грошово-кредитна політика НБУ.....	93
ТЕМА 10 КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ ЯК ОСНОВНА ЛАНКА КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ....	97
10.1 Суть, призначення та класифікація комерційних банків.....	97
10.2 Операції та ресурси комерційних банків.....	100

ЗМ 2 ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ СФЕР І ЛАНОК ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН ТА МЕТОДІВ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	106
ТЕМА 11 СУТНІСТЬ ТА ФУНКЦІЇ ФІНАНСІВ.....	106
11.1 Предмет фінансової науки.....	106
11.2 Специфічні ознаки фінансів, їх суспільне призначення.....	107
11.3 Фінансові категорії.....	109
11.4 Функції фінансів.....	111
11.5 Фінансові ресурси.....	113
ТЕМА 12 ФІНАНСОВА СИСТЕМА ТА ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ.....	115
12.1 Фінансова система України: поняття, структура та загальна характеристика її сфер і ланок.....	115
12.2 Фінансова політика.....	119
12.3 Фінансовий механізм.....	120
12.4 Організаційні основи функціонування фінансової системи України.....	122
ТЕМА 13 ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ.....	131
13.1. Економічна сутність і роль державного кредиту.....	131
13.2 Форми державного кредиту.....	133
13.3 Класифікація державних позик і джерела їх погашення.....	135
13.4 Державний борг, його формування і обслуговування.....	137
13.5 Управління державним боргом.....	139
ТЕМА 14 ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА НЕПРИБУТКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....	141
14.1. Суть і функції фінансів підприємств.....	141
14.2 Організаційні основи функціонування фінансів підприємств.....	143
14.3 Фінансові ресурси підприємств, їх склад і джерела формування.....	147
14.4 Формування фінансових результатів суб'єктів господарювання.....	149
14.5 Фінанси неприбуткових організацій.....	150
ТЕМА 15 ФІНАНСИ НАСЕЛЕННЯ.....	153
15.1 Ресурси домогосподарств та джерела їх формування.....	153
15.2 Витрати домогосподарств і їх складові.....	155
ТЕМА 16 ФОНДОВИЙ РИНОК ТА ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ.....	158
16.1 Загальна характеристика фондового ринку.....	158
16.2 Ознаки класифікації фондового ринку.....	160
16.3 Учасники фондового ринку та їх професійна діяльність.....	163
16.4 Основні операції фондового ринку.....	167
ТЕМА 17. ВАЛЮТНИЙ РИНОК І ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ.....	172
17.1 Валютна система і її елементи. Конвертована валюти.....	172
17.2 Валютний ринок. Операції на валютному ринку.....	175
17.3 Валютний курс і його види.....	177
Тема 18 СПЕЦІАЛІЗОВАНІ КРЕДИТНО-ФІНАНСОВІ УСТАНОВИ.....	180
18.1 Суть, функції та основні види спеціалізованих кредитно-фінансових установ.....	180
18.2 Договірні фінансові посередники.....	181
18.3 Інвестиційні фінансові посередники.....	183
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	185

ВСТУП

У ринковій економіці фінанси займають провідне положення в економічних стосунках, оскільки вони пов'язані з формуванням і використанням фондів грошових коштів, що знаходяться у розпорядженні держави, господарюючих суб'єктів і населення. Фінансові стосунки пронизують усі сфери діяльності людей і потрібні для здійснення господарських і управлінських функцій. З урахуванням цих передумов вивчення дисципліни «Фінанси, гроші та кредит» є необхідним елементом професійної підготовки студентів економічних спеціальностей.

Курс «Фінанси, гроші та кредит» належить до циклу фундаментальних економічних дисциплін. У цьому курсі за певною логічною системою розглядаються всі питання, пов'язані з грошима та їх рухом та теоретичні аспекти загальної теорії фінансів як об'єктивної сукупності обмінно-розподільних відносин.

Мета курсу – формування у майбутніх фахівців з менеджменту сучасного економічного мислення та системи знань щодо загальних закономірностей розвитку сучасних фінансових і грошово-кредитних відносин суспільства.

Теми першого модулю присвячено проблемам походження грошей, з'ясуванню їх суті й ролі у функціонуванні ринкової економіки, а також з'ясуванню необхідності, суті та особливостям кредиту в умовах ринкової організації виробництва.

Теми другого модулю розкривають економічну сутність, функції і роль фінансів як на макро - так і мікрорівнях, показується внутрішня будова й структура управління фінансовою системою та характеризуються сфери і ланки фінансових відносин. Висвітлюється діалектичний зв'язок між фінансовими категоріями, етапи становлення фінансової політики в Україні.

Конспект лекцій складено за логікою і змістом новітньої програми «Фінанси, гроші та кредит» і щодо цього він відповідає учбовій програмі для студентів спеціальностей з менеджменту.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1

ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ, ГРОШОВОГО ОБІГУ ТА ПРАКТИКА КРЕДИТУВАННЯ

ТЕМА 1 СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ

1.1 Походження, сутність та концепції виникнення грошей.

1.2 Форми грошей.

1.3 Функції грошей та їхня еволюція.

1.1 Походження, сутність та концепції виникнення грошей

Зрозуміти економічну сутність грошей можна лише на основі всебічного розуміння причин їх виникнення та закономірностей розвитку. Існують дві основні концепції, що пояснюють причини виникнення грошей: *раціоналістична та еволюційна*.

Починаючи з часів Аристотеля (384 – 322 до н. е.) і до XVIII ст. у теорії грошей поширеною була думка, що *гроші виникли внаслідок угоди між людьми або запроваджені законодавчими актами держави з метою полегшення процедури обміну товарів*. Таке трактування походження грошей отримало назву **раціоналістичної концепції**.

У міру ускладнення відносин обміну суб'єкти господарювання шукали і домовлялися про найбільш зручний засіб, здатний обслуговувати ринкові відносини. На певному етапі цю роль стали виконувати дорогоцінні метали, а також їхні замітники – паперові гроші.

Представники **концепції еволюційного походження** вказують на товарну природу грошей:

! Гроші – продукт історичного розвитку, що має товарну форму. Розвиток товарного виробництва (ринку) зумовлює необхідність у загальному засобі обміну. У різні часи в різних народів таким засобом були найрізноманітніші товари: худоба, хутро, зерно, прикраси, золото як особливий товар-еквівалент.

Послідовниками еволюційної концепції походження грошей стали представники класичної школи політичної економії **А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс та ін.**

Науковий аналіз походження і природи грошей, здійснений класиками політичної економії А. Смітом (1723 – 1790 рр.), Д. Рікардо (1772 – 1823 рр.) і К.Марксом (1818 – 1883 рр.), довів недостатню обґрунтованість раціоналістичної концепції. Гроші у їх найпростіших проявах виникли на ранніх ступенях розпитку суспільства. В той час фактор взаємної домовленості і державна влада ще не відігравали істотної ролі у формуванні економічних відносин. Вони не могли конституювати таку складну форму економічних відносин, як гроші. Засновники

класичної політ-економіки дійшли висновку, що виникнення грошей зумовлене складнощами обміну результатами праці.

А. Сміт та Д. Рікардо розглядають *гроші не інакше як технічне знаряддя для обміну та торгівлі, ставлячи на перше місце їхню функцію обігу.*

У працях **К. Маркса** зроблено аналіз історичного процесу **еволюційного розвитку грошей** за рахунок багаторівневої спеціалізації виробництва, суспільного поділу праці та розширення масштабів суспільного обміну. Процес еволюції та становлення грошей представляє собою розвиток форм вартості, тобто розвиток мінової вартості і сформовано в **таких формах.**

Перша форма – *проста, або випадкова*, форма вартості – властива низькому рівню розвитку продуктивних сил. При натуральному господарстві надлишок продукції виникав лише періодично, час від часу і ці товари випадково змінювали свою вартість через посередництво іншого товару. Мінова вартість при такому обміні могла часто змінюватися в часі і просторі. Однак уже в цій простій формі вартості були закладені основи майбутніх грошей.

Друга форма – *розгорнута форма вартості*. З подальшим розподілом праці і зростанням виробництва все більше продуктів – товарів надходить на ринок. Один товар зустрічається при обміні з великою кількістю інших товарів-еквівалентів. Наприклад, один мішок зерна дорівнює:

- одній тварині;
- одній сокирі;
- одному аршину полотна тощо.

Третя форма вартості – *загальна*, коли товар стає головною метою виробництва. Кожний товаровиробник за продукт своєї праці прагнув отримати загальний товар, який потрібний усім. Загальними еквівалентами ставали худоба, хутро, слонова кістка. Однак у цій ролі товари затримувалися недовго, оскільки не задовольняли вимог товарного обігу і за своїми властивостями не відповідали умовам еквівалентності.

Внаслідок розвитку обміну загальним еквівалентом протягом тривалого періоду стає один товар, здебільшого метал. Цей процес становлення товару як загального еквівалента дуже складний і тривалий. Він визначив появу четвертої форми вартості – *грошової*, для якої характерні такі риси:

- загальне визнання цього факту як покупцем, так і продавцем, тобто обидва суб'єкти не можуть відмовитися при обміні своїх цінностей на **товар-гроші**;
- наявність особливих фізичних властивостей у товару-грошей, придатності для постійного обміну;
- тривале виконання грошима ролі загального еквівалента.

Цілком очевидним є висновок, що гроші виникли з обміну стихійно, а не за згодою сторін. У ролі грошей виступали різні товари, але більш придатними виявилися дорогоцінні метали – золото і срібло.

Таким чином, гроші – історична категорія, яка розвивається на кожному етапі товарного виробництва і наповнюється новим змістом, що ускладняється зі зміною умов виробництва.

! З аналізу еволюційної концепції випливають важливі висновки:

- гроші – це товар, що виділився стихійно;
- гроші – це особливий привілейований товар, який відіграє роль загального еквівалента;
- гроші розв'язали протиріччя між вартістю і споживчою вартістю, яке властиве всім товарам, у тому числі й грошам.

1.2 Форми грошей

У своєму розвитку гроші виступали в двох основних формах: повноцінні гроші та неповноцінні.

Повноцінні гроші (товарні та металеві) – гроші, реальний зміст яких відповідав їхній номінальній вартості. Повноцінні гроші мали дві складові вартості:

- однієї вони набували завдяки витратам на матеріали, з яких вони були зроблені (прикраси, різні метали, тощо), – **внутрішня реальна вартість**;
- другу вони отримували в процесі обігу (певні номінали, корисність, цінність тощо) – **еквівалентна вартість**.

Початковою формою повноцінних грошей були товарні гроші. Спочатку це були предмети першої необхідності – худоба, сіль, зерно, м'ясо, риба, хліб тощо як найбільш ходові та калорійні продукти харчування.

Подальшим розвитком грошей стало використання *різних металів* (міді, бронзи, заліза та ін.), а згодом і карбування **металевих монет**. *Монета виявилась найдосконалішою формою повноцінних грошей; вона обслуговувала економічні відносини людей протягом майже трьох тисячоліть. За цей час монета розвивалась і змінювалася.*

Головну роль у розрахунках та обміні відігравала срібна гривня. Походження «гривня» виводять від «гриви» – волосся, отже (на думку М. Грушевського) у первісному вигляді гривня – це намисто із срібла чи обруч. Спочатку обруч міг бути мірою маси, а згодом став грошовою одиницею.

Перші монети – «златники» (4,2 г золота) та «срібники» (8,5 г срібла) почав карбувати Володимир Великий у 998 р. в Києві. Вони підтверджували владу династії Володимира Великого та ознайомлювали населення з ознаками нової релігії, які були відображені на аверсі (лицьовій стороні) та реверсі (зворотному боці) цих монет (дуже були схожі на Візантійські соліди).

Протягом тривалого часу в обігу використовувалися повноцінні монети, реальний зміст яких відповідав їхній номінальній вартості.

Причинами переходу до металевого обігу і передусім до золотого стали властивості благородного металу, що робить його найбільш придатним для виконання *функцій грошей*:

- 1) однорідність за якістю;
- 2) подільність і з'єднуваність без втрати властивостей;
- 3) портативність (концентрація вартості);
- 4) збереженість;
- 5) складність видобутку і перероблення.

Для повноцінних грошей характерна тривалість знаходження в обігу, що забезпечувалася вільним розміном знаків вартості на золоті монети, вільним карбуванням золотих монет при певному і незмінному золотому вмісті грошової одиниці, вільним переміщенням золота між країнами. Завдяки своїм якостям повноцінні гроші безперешкодно виконували всі свої функції.

У другій половині XIX ст. номінальна вартість монет почала відділятися від їхньої реальної (вагової) вартості. В обігу з'явилися монети, номінальна вартість яких значно перевищувала їхню вагову вартість. Емісія таких монет стала прибутковою справою (сеньйорат). Сеньйорат присвоювався скарбницям або центральним банкам, які проводили емісію.

На той же час в усіх західних країнах поряд з монетами в грошовому обігу з'явилися *паперові гроші* які були забезпечені золотим вмістом.

Неповноцінні гроші (*замінники повноцінних грошей, кредитні гроші*) – це гроші, номінальна вартість яких вища від реальної (*набувають своєї вартості виключно в обігу*), тобто фактично витраченої на їхнє виробництво суспільної праці. До них належать:

1) *металеві знаки вартості* – золота монета, що стерлася, білонна монета (дрібна монета, виготовлена з дешевих металів, наприклад міді, алюмінію);

2) *паперові знаки вартості*, зроблені, як правило, з паперу.

Розрізняють паперові і кредитні гроші.

Паперові гроші – це представники неповноцінних грошей, які з'явилися як заміники золотих монет. Об'єктивна можливість обігу цих грошей зумовлена особливостями функції грошей як засобу обігу, коли гроші є моментальним посередником у русі товарів.

Право випуску паперових грошей привласнила собі держава. Різниця між номінальною вартістю випущених грошей і вартістю їхнього випуску утворює **емісійний дохід казни**, що є істотним елементом надходжень до державної казни (бюджету). Отже, сутність паперових грошей полягає в тому, що вони виступають

знаками вартості, випускаються державою для покриття бюджетного дефіциту. Зазвичай вони не розмінні на золото і наділені державою примусовим курсом.

Кредитні гроші виникають з розвитком товарного виробництва, коли купівля-продаж здійснюються із розстрочкою платежу (в кредит). Їхня поява пов'язана з функцією грошей як засобу платежу, де гроші виступають зобов'язаннями продавця, які повинні бути погашені у заздалегідь установлений термін.

Кредитні гроші пройшли такий шлях розвитку: *вексель, банкнота, чек, електронні гроші, кредитні картки*.

Вексель – це боргове зобов'язання чітко визначеної форми, що дає незаперечне право на одержання зазначеної в ньому суми грошей у термін, який указано у векселі.

Вексель постійно перебуває в русі і з огляду на особливості цього руху, а також залежно від того, хто – боржник чи кредитор виписує вексель, розрізняють *простий і переказний векселі*.

Простий вексель виписує позичальник. Він може бути переданий іншій особі (проданий). Цей процес передачі векселя як платіжного засобу іншій особі називається *індосаментом*. Завдяки цій можливості вексель набуває особливості використання його в обігу як платіжного засобу, а також як об'єкта застави чи дисконту в банках.

Переказний вексель (тратта) виписує не боржник, а кредитор (трасант). Цей вексель є наказом боржнику (трасату) про сплату у визначений термін певної суми грошей третій особі. Щоб наказ кредитора – трасанта мав платіжну силу, боржник-трасат мусить підтвердити свою згоду здійснити платіж у визначеній формі. Така згода на титульній стороні векселя називається *акцептом*.

Банкнота – кредитні гроші, які випускає центральний (емісійний) банк країни. Первісна банкнота мала подвійне забезпечення: комерційну гарантію, оскільки випускалася на базі комерційних векселів, пов'язаних з товарообігом, і золоту гарантію, що забезпечила її обмін на золото. Такі банкноти називалися класичними, мали високу тривалість обігу і надійність.

Чек – вид кредитних грошей, що виступає як грошовий документ установленної форми, який містить безумовний наказ власника рахунка в кредитній установі виплатити держателю чека зазначену суму.

З розвитком кредитної системи вони отримали широке розповсюдження. Розрізняють три основні види чеків:

- 1) *іменний* – чек на певну суму без права передачі;
- 2) *на пред'явника* – чек без названого одержувача;
- 3) *ордерний* – чек на певну суму з правом передачі шляхом індосаменту на звороті документа.

Електронні прилади і система зв'язку для здійснення кредитних і платіжних операцій шляхом передачі електронних сигналів без участі паперових носіїв сприяли виникненню *електронних грошей*. Завдяки їм відбувається переважна частина міжбанківських операцій.

Користування електронними грошима здійснюється за допомогою електронного гаманця – будь-якої пластикової картки або функції картки, що містить реальну цінність у формі електронних грошей, які власник вніс на рахунок у банку. Банківська *пластиковая картка* – це пластиковий ідентифікаційний засіб, за допомогою якого можна керувати банківським рахунком, тобто здійснювати оплату за товари, послуги та отримувати готівкові кошти. Таким чином, картка – це інструмент безготівкових розрахунків, тому її існування пов'язане з функціонуванням певної платіжної системи.

Платіжна система – це, по-перше, сукупність кредитних установ, які здійснюють розрахунки; по-друге, система взаємовідносин між учасниками, яка необхідна для виконання зобов'язань щодо розрахунків за допомогою карток; по-третє, сукупність нормативних, договірних, фінансових та інформаційно-технічних засобів, що регламентують порядок використання банківських платіжних карток.

Депозитні гроші – це різновид кредитних грошей, який існує у вигляді певних сум, записаних на рахунках економічних суб'єктів у банках. Вони не мають речового виразу і використовуються в безготівковій формі. Рух їх здійснюється за рахунками в банках і не виходить за межі банківської системи. А приводяться вони в рух за допомогою технічних інструментів – чеків, платіжних доручень, пластикових карток тощо.

Квазігроші, або майже гроші, – це специфічні грошові форми, в яких грошова сутність істотно послаблена, відхиляється від загальноприйнятих, стандартних форм. Таке відхилення можливе з кількох причин:

- якщо в стандартних формах значно послаблюється грошова суть.;
- якщо грошові функції виконують нестандартні форми, які не можна віднести до жодної з зазначених вище.

1.3 Функції грошей та їхня еволюція

У сучасній економічній літературі сутність грошей, як правило, визначається через їхні функції.

Функція грошей – це певна дія чи «робота» грошей щодо обслуговування руху вартості в процесі суспільного відтворення, тобто дії, які вони здійснюють у ринковій економіці.

Незалежно від того, в якій формі виступають гроші – у вигляді золота, діамантів, паперових грошей чи банківських рахунків, вони виконують п'ять основних функцій.

Найважливішою функцією грошей є їхня міра вартості, тобто спроможність вимірювати вартість усіх товарів та бути посередником при визначенні ціни.

Разом з тим необхідно мати на увазі, що не гроші роблять товари порівнюваними. Товари порівнювані за допомогою грошей тому, що вони, як і гроші, є продуктами людської праці, мають однорідну з ними базу порівняння – абстрактну працю. Виражена в грошах вартість товару є **ціною**.

Функція міри вартості відображає відношення товару до грошей як загального еквівалента. *Однак для визначення ціни товару цього недостатньо.*

Оскільки на виробництво різних товарів витрачається неоднакова кількість абстрактної праці, то гроші реалізують свою функцію міри вартості через взаємодію з *масштабом цін*.

Масштаб цін – *суто технічна, але необхідна функція. Це рахункова функція грошей, що відображає вартість товарної маси в грошових одиницях.*

Початкові грошові одиниці та їхні назви, як правило, були пов'язані з масою золота чи срібла (1\$ США 1973 р. = 0,736736 г чистого золота). Пізніше масштаб цін став відрізнятися від справжньої маси благородних металів у грошовій одиниці, а в умовах демонетизації золота і зовсім втратив своє значення.

У сучасних умовах вартість грошей формується зовсім на іншій основі, не на певній кількості дорогоцінного металу (золота) в грошовій одиниці, а визначається кількістю товарів і послуг, які можна купити на ринку за гроші.

Міра вартості – економічна функція грошей, що залежить від держави. Гроші як міра вартостей є суспільним вартісним еквівалентом, втіленням суспільно необхідної абстрактної праці і виразом вартостей товару. А це означає, що ця функція визначається законом вартості.

Масштаб цін має юридичний характер, залежить від волі держави і слугує для вираження не вартості, а ціни товару. Через масштаб цін ідеальна, уявна ціна, що надається товару як показник величини вартості, перетворюється на преїскурантну, або ринкову, ціну, яка виражена в національній грошовій одиниці.

Гроші як засіб обігу. *У функції засобу обігу гроші виконують роль посередника в обміні товарів і забезпечують їхній обіг. Процес товарного обміну з участю грошей виражається формулою Т–Г–Т.*

Процес товарного обігу породжує потребу в грошах як засобу обігу. Це зумовлено тим, що грошовий вираз вартості шляхом функції міри вартості ще не означає реалізації товару. Його ціна реалізується лише під час обміну товару на гроші в процесі товарного обігу:

Т–Г–Т.

Переміщуючи товар з рук у руки, доводячи товар до споживача, гроші безпосередньо перебувають у русі, переходять від однієї особи до іншої,

пов'язуючи завдяки цьому акти обміну в єдиний процес обігу товарів. Цю функцію можуть виконувати лише реально існуючі гроші. Щоб гроші виконували функцію засобу обігу, необхідно додержуватися однієї умови: рух грошей і товарів повинен здійснюватися одночасно.

Гроші як засіб платежу. Функція засобу платежу полягає в обслуговуванні грошима погашення різних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин.

В умовах розвинутого товарного господарства гроші як засіб платежу пов'язують між собою велику кількість товаровласників, кожний з яких купує товари в кредит. В результаті розрив в одній із ланок платіжного ланцюга призводить до руйнування всього ланцюга боргових зобов'язань і виникнення масових банкрутств товаровласників. Прискоренню платежів між підприємствами може сприяти розширення використання таких видів кредитних грошей, як банківський вексель, електронні гроші та кредитні картки.

У сучасних умовах господарство є кредитним за своєю суттю, тому кредитні гроші виконують функцію – гроші як засіб обігу і платежу водночас.

Функція грошей як засобу нагромадження і заощадження. Гроші, виступаючи загальним еквівалентом, тобто забезпечуючи його власнику отримання будь-якого товару, стають загальним втіленням багатства.

Тому в людей виникне прагнення до накопичення їх та заощадження. Для утворення скарбів гроші вилучаються з обігу, тобто акт купівлі-продажу переривається. Однак просте накопичення і заощадження грошей додаткового доходу власникові не приносить.

З розвитком товарного виробництва значення функції як засобу накопичення та заощадження зростало. Без накопичення та заощадження ставало неможливим здійснювати процесу відтворення. Акумуляція тимчасово вільних коштів – необхідна умова кругообігу капіталу.

Виконання грошима функції засобу нагромадження є важливою передумовою розвитку кредитних відносин, за допомогою яких можна використовувати тимчасово вільні кошти, що утворюються в різних сферах господарства і населення для надання їх у позику підприємствам та організаціям інших галузей та окремим кредиторам.

Функція світових грошей. Функція світових грошей полягає в обслуговуванні грошима міждержавних економічних відносин, пов'язаних з розрахунками за зовнішньоторговельні операції, наданням кредитів та іншими угодами.

Появу світових грошей зумовили зовнішньоторговельні зв'язки, міжнародні кредити, надання послуг зовнішньому партнеру. Світові гроші виконують такі функції як міжнародний платіжний засіб, міжнародний купівельний засіб і засобу

перенесення багатства з однієї країни в іншу. Вони як міжнародний засіб виступають при розрахунках за міжнародними балансами: якщо платежі якоїсь країни за певний період перевищують її грошові надходження від інших країн, то гроші виступають засобом платежу.

У сучасних умовах у зв'язку з демонетизацією золота і дією регіональних та світових валютних систем золото у функції світових грошей успішно замінюється валютами, що відіграють роль світових грошей. Такими грошми нині виступає **долар** (як основна резервна валюта світу), **спеціальні засоби запозичення (СДР)**, **євро**, **японська єна**, **швейцарський франк**, **фунт стерлінгів**, **канадський долар**, **австралійський долар** та інші валюти деяких наймогутніших в економічному відношенні країн світу.

Усі наведені функції грошей являють собою прояв єдиної сутності грошей як загального еквівалента товарів та послуг і перебувають у тісному зв'язку та єдності. Логічно та історично кожна наступна функція є результатом розвитку попередніх функцій.

З усього вищезазначеного впливають три основні властивості грошей, які розкривають їхню сутність:

- *гроші забезпечують загальну безпосередню обмінність – за них купується будь-який товар;*
- *гроші виражають мінову вартість товарів – через них визначається ціна товару, а це дає кількісне порівняння різних за споживчими вартостями товарів;*
- *гроші виступають загальною матеріалізацією загального робочого часу, що втілюється в товарі.*

ТЕМА 2 ГРОШОВИЙ ОБОРОТ І ГРОШОВІ ПОТОКИ

2.1 Характеристика і структура грошового обороту.

2.2 Форми грошового обороту.

2.3 Грошова маса та її показники.

2.4 Закон грошового обігу.

2.1 Характеристика і структура грошового обороту

Сукупність усіх грошових платежів в процесі купівлі-продажу товарів, надання послуг, а також виконання різних видів зобов'язань у грошовій формі утворює **грошовий оборот**.

В економічній літературі розрізняють: **сукупний грошовий оборот і оборот в межах індивідуального капіталу**.

Сукупний грошовий оборот – це грошовий оборот, який обслуговує кругообіг усього сукупного капіталу суспільства на всіх стадіях суспільного відтворення. **Основне завдання грошей при сукупному грошовому обороті – доведення товарів до споживачів з метою обслуговування безперервності відтворення ВВП.**

На мікрорівні в межах індивідуального капіталу **гроші є однією з функціональних форм капіталу, його складовою й елементом багатства, яким володіє власник цього індивідуального капіталу**. І чим більшою масою грошей володіє індивідуальний власник, тим більші його можливості отримати додатковий прибуток.

Суб'єктами грошового обороту виступають: фірми, домашні господарства, державні структури, фінансові посередники.

Фірми – усі юридичні та фізичні особи, які беруть участь у створенні й реалізації ВВП.

Домашні господарства – усі сімейні господарства, які отримують грошові доходи, мають витрати і ведуть спільний сімейний бюджет. (Завдяки своїм вільним коштам (заощадженням) вони є активними суб'єктами (інвесторами) грошового та фінансового ринків (потік № 5).

Державні структури – юридичні особи – державні, управлінські та інші структури, які забезпечують розподіл і перерозподіл національного доходу і національного продукту.

Фінансові посередники – суб'єкти грошового та фінансового ринків, які діють посередниками (банки, кредитні спілки, трести, інвестиційні фонди тощо), акумулюючи та розміщуючи вільні грошові кошти всіх суб'єктів господарювання.

Відмінності, які існують у характері економічних відносин між вищезначеними суб'єктами грошового обороту, дають підстави структурувати

його на **чотири сектори**: грошовий обіг, фінансовий оборот, кредитний оборот, фіскально-бюджетний оборот.

Сектор грошового обігу характеризується еквівалентним одностороннім рухом грошей від споживача до виробника. Він обслуговує сферу товарного обміну. Саме обмін товарів є основою грошового обігу. Зміна форм вартості, тобто обмін товарів на гроші та подальше використання грошей для придбання нових товарів та послуг, створюють можливість постійного руху грошей: Т–Г–Т.

Фіскально-бюджетний оборот охоплює фінансові відносини, які зумовлюють відчуження певної частини доходів суб'єктів господарювання у вигляді податків, штрафів, відрахувань та інших платежів на користь держави.

Кредитний оборот охоплює сферу перерозподільчих відносин, у якій власність суб'єктів господарювання не відчужується, а лише передається в тимчасове користування іншим особам, за що власник отримує дохід у вигляді відсотків або дивідендів.

Фінансовий оборот – сектор грошового обороту, який обслуговує купівлю-продаж цінних паперів (акцій, облігацій, веселів та інших цінних паперів).

Сукупність платежів, які обслуговують окремий етап (сферу) грошового обороту, називається **грошовим потоком** (рис. 2.2).

Грошові платежі можуть здійснюватися у вигляді готівкових грошових потоків, у безготівковій формі і шляхом переведення грошей з однієї форми в іншу (див. 2.2).

Класична модель кругообігу товарів та послуг, якими обмінюються підприємства (фірми) і домашні (сімейні) господарства (населення), врівноважена відповідними потоками грошових платежів, що здійснюються під час обміну (рис. 2.2). Підприємства і населення пов'язані між собою двома групами ринків: продуктів та ресурсів.

Ринки продуктів – це ринки, на яких населення, підприємства та уряд купують вироблені іншими підприємствами товари та послуги. Населення витрачає одержані ними доходи на придбання споживчих товарів (потік № 3), а підприємства продають свої продукти населенню та іншим підприємствам з метою одержання виручки (потік № 10), необхідної для продовження процесу виробництва.

Ринки ресурсів – це ринки, на яких населення, підприємства купують ресурси, необхідні для виробництва, – робочу силу, капітал, природні ресурси (потік 1).

Населення та підприємства продають ресурси, що належать їм, за відповідні грошові платежі, які виступають у вигляді заробітної плати, відсоткового доходу, рентних платежів, прибутку (потік 2).

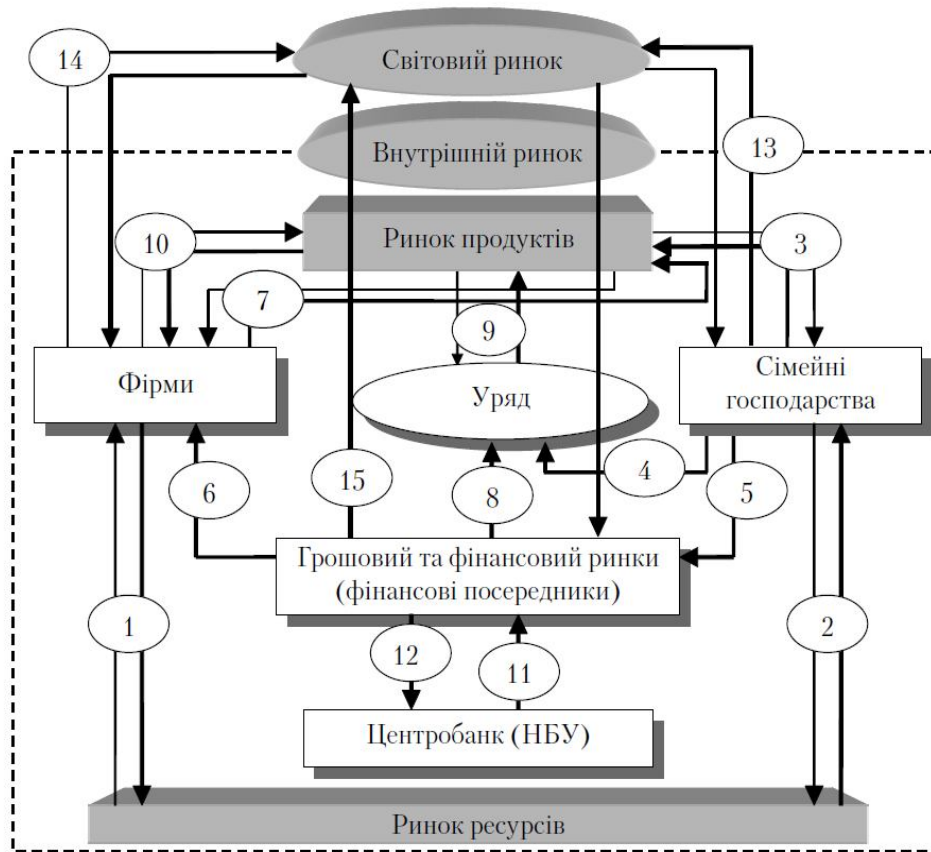

Рисунок 2.2 – Модель скупного грошового обороту

Грошовий оборот складається з окремих каналів руху грошей між:

- центральним банком країни і комерційними банками;
- комерційними банками;
- підприємствами та організаціями;
- банками і господарюючими суб'єктами;
- господарюючими суб'єктами і населенням;
- фінансовими інститутами і населенням.

У наведеному рисунку 2.2 товари і ресурси рухаються за годинниковою стрілкою, а відповідні платежі – в протилежному напрямку (грошові потоки 1, 2, 3, 4...). Процеси, показані стрілками, називаються **потоками**, оскільки вони безперервні та довготривалі, вимірюються в одиницях (наприклад, у гривнях за певний період: рік, місяць, день).

Та частина доходу, яка не спрямовується на придбання товарів та послуг, сплату податків, погашення боргових зобов'язань, має назву **заощаджень** (потік 5). Це накопичення у вигляді готівкових коштів, вкладів у банках чи цінних паперах.

Якщо до кругообігу залучаються збереження та інвестиції, виникає два шляхи, якими кошти можуть переходити від господарських суб'єктів до ринків продуктів: **прямий** та **непрямий**. Прямий – це безпосередні витрати на споживання, непрямий – це рух засобів через фінансові ринки.

Завдання фінансових посередників полягає в тому, щоб спрямовувати заощадження від тих учасників економічних відносин, які заробляють більше, ніж витрачають, до тих, які витрачають більше, ніж заробляють. Найважливішими фінансовими інститутами є банки.

До аналізу кругообігу продуктів і доходів слід включати об'єкти **державного сектора**. Зв'язок державного сектора з економічною системою відбувається трьома шляхами: через податки (потік 4), державні закупки (потік 9) та позики (потік 8).

Одним з основних джерел державного впливу на процес кругообігу є *податково-бюджетна політика*.

Модель кругообігу доходів і продуктів описує потік товарів та послуг, якими обмінюються сімейні господарства і фірми, збалансований контр-поток грошових платежів, що здійснюються при цьому обміні. Ця модель буде складніша, якщо до її елементів включити міжнародні зв'язки (імпорт-експорт товарів, позики, кредити, міжнародні закупки).

2.2 Форми грошового обороту

Грошовий оборот – це рух грошових коштів у **готівковій та безготівковій формах**, що обслуговує реалізацію товарів, а також нетоварні платежі в народному господарстві.

Залежно від виду відносин, які обслуговує грошовий оборот, його можна розподілити на:

- грошово-розрахунковий оборот, який обслуговує розрахунки за товари та послуги, і нетоварні зобов'язання юридичних та фізичних осіб;
- грошово-кредитний оборот, який обслуговує кредитні відносини в господарстві;
- грошово-фінансовий оборот, що обслуговує фінансові відносини в господарстві.

Залежно від форми функціонування грошей в обороті, виділяють готівковий грошовий оборот і безготівковий грошовий оборот (табл. 2.1)

Правове забезпечення готівкового грошового обігу на теперішній час визначається «Положенням про ведення касових операцій у національній валюті в Україні», ухваленого Постановою Національного банку України від 15.12.2004 р. У ньому визначено порядок організації готівкових розрахунків, порядок здійснення, обліку і контролю касових операцій і т. ін. Це положення визначає ті документи, що супроводжують розрахунки: товарні чеки, прибуткові та витратні ордери тощо, а також порядок обліку всіх первинних документів, які супроводжують видачу або надходження грошей, що здійснюється способом ведення касової книги підприємства.

Таблиця 2.1 - Готівковий і безготівковий грошовий обіг

Вид грошового обігу	Сфера використання	Примітки
Готівковий грошовий обіг - сукупність платежів готівковими коштами, які використовуються при виплаті заробітної плати, пенсій, субсидій	Здійснення населенням готівкових платежів при купівлі товарів, сплати різних видів послуг і тому подібне	Правильна організація обороту готівкових коштів впливає на розмір грошової маси, від неї залежить швидкість обертання грошей, які характеризує стабільність і стійкість грошового обігу. Центральний банк, як емісійний центр країни, за допомогою своїх нормативних документів регулює рух готівки в країні, а комерційні банки грають роль уповноважених агентів по готівково-грошовому обслуговуванню господарюючих суб'єктів
Безготівковий грошовий обіг - це сукупність платежів підприємств за товари, роботи, послуги, які здійснюються без використання готівки	Здійснення розрахунків і платежів підприємств через установи банків або інші кредитні установи	Переваги безготівкових розрахунків : – по-перше, зменшуються витрати праці і відсотки, пов'язані з використанням готівки (карбування, друк, перевезення, зберігання, сортування); – по-друге, сприяють безперервному кругообігу засобів

В Україні правова база організації безготівкових розрахунків визначається рядом законів, які регламентують банківську діяльність («Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України»). Що ж стосується детальної організації самих розрахунків, то вони визначаються затвердженою Національним банком України інструкцією від 29.03.2001 р. «Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті».

Форми безготівкових розрахунків, які діють в Україні

Платіжна вимога - документ, який містить вимогу одержувача засобів платникові про сплату певної суми грошей через банк

Платіжне доручення - документ, який містить наказ платника банку про списання з його рахунку певної суми і перерахування її на рахунок одержувача

Платіжне вимога-доручення - комбінований розрахунковий документ, який об'єднує платіжну вимогу і платіжне доручення. Частина документу «платіжна вимога» заповнює одержувач, а частина - «доручення» - заповнює платник при оплаті

Акредитив - розрахунковий документ, який містить доручення банку платника банку одержувача сплатити товар(послуги) лише при виконанні одержувачем умов, вказаних в акредитиві

Чек - письмовий наказ банку власника поточного рахунку про виплату вказаному обличчю суми грошей, вказаної в нім

Вексель - цінний папір, який містить зобов'язання векселедавця сплатити певну суму грошових коштів. Це форма оформлення комерційного кредиту, який надається продавцями покупцям у вигляді відстрочення сплати боргу за поставлені товари

Переваги безготівкових розрахунків:

по-перше, зменшуються затрати праці і відсотки, пов'язані з використанням готівкових грошей (карбування, друкування, перевезення, зберігання, сортування);

по-друге, сприяє безперервному кругообігу коштів. Між готівково-грошовим та безготівковим оборотом існує тісна взаємозалежність: гроші постійно переходять із однієї сфери в іншу, змінюючи форму готівкових грошових знаків на депозит у банку, та навпаки. Тому безготівковий платіжний оборот невід'ємний від обігу готівкових грошей і створює разом з ними єдиний грошовий оборот країни;

по-третє, максимально пришвидшується оплата придбаних товарів чи послуг і погашення боргів, що в сукупності по країні поліпшує ділові стосунки між усіма суб'єктами господарювання.

2.3 Грошова маса та її показники

Грошова маса – це сукупність купівельних, платіжних та накопичувальних засобів, яка обслуговує економічні зв'язки, належить фізичним та юридичним особам, а також державі. Це важливий кількісний показник руху грошей.

Вилучення золотих грошей спочатку з внутрішнього обігу, а надалі із зовнішнього внесло якісні зміни в структуру грошової маси. Повноцінні гроші (золоті) повністю зникли з обігу, домінуюче положення зайняли нерозмінні кредитні гроші, які стали функціонувати в готівковій та безготівковій формах.

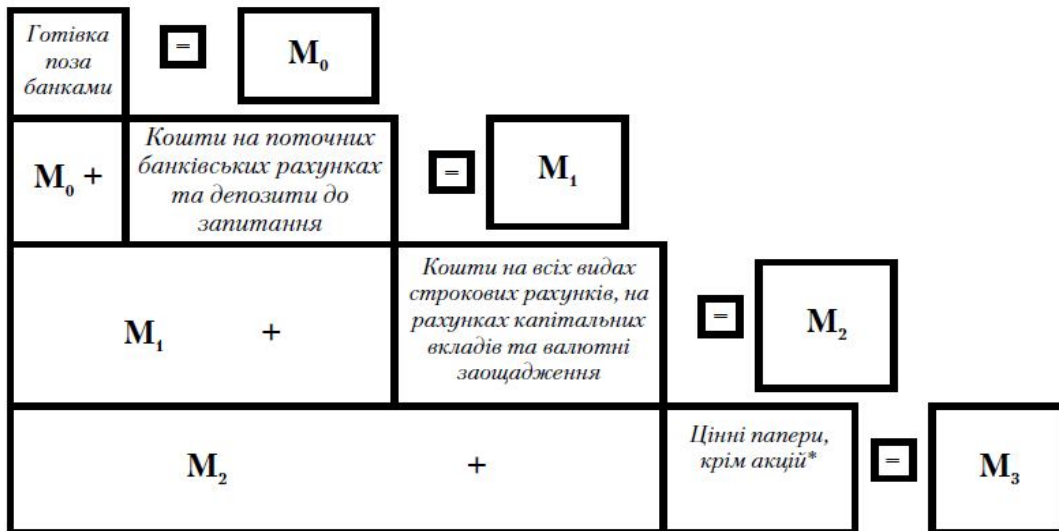
Для аналізу зміни руху грошей на певну дату і за певний період у фінансовій статистиці спочатку в економічно розвинутих країнах, а потім і в нашій країні стали використовувати грошові агрегати M_0 , M_1 , M_2 , M_3 (див. рис. 2.3).

Грошовий агрегат – це показник грошової маси, що характеризує певний набір її елементів залежно від їхньої ліквідності.

Агрегат M_0 включає готівкові кошти в обігу: банкноти, металеві монети, казначейські білети (в деяких країнах). Це найліквідніша частина грошової маси.

Агрегат M_1 складається з агрегату M_0 і засобів на поточних та ощадних рахунках банків до запитання. Кошти на рахунках можуть використовуватися для платежів у безготівковій формі, через трансформацію в готівкові кошти і без переведення на інші рахунки.

Агрегат M_2 містить агрегат M_1 , термінові та заощаджувальні депозити в комерційних банках.

* Цінні папери, крім акцій – це фінансові інструменти, що обертаються на ринку та є підтвердженням про зобов'язання бути погашеними готівковими коштами, фінансовим інструментом чи іншим економічно цінним об'єктом. Це облігації, казначейські зобов'язання, векселі, ощадні (депозитні) сертифікати корпорацій тощо.

Рисунок 2.3 – Структура грошової маси за агрегатним методом

Заощаджувальні депозити в комерційних банках знімаються в будь-який час і перетворюються на готівку (але це правило не діє в період фінансових, економічних криз, коли центральний банк може заблокувати всі строкові рахунки). Термінові депозити доступні вкладникові лише по закінченню певного строку, у них менша ліквідність, ніж у заощаджувальних депозитах.

Агрегат M_3 містить агрегат M_2 , заощаджувальні вклади в спеціалізованих кредитних закладах, а також цінні папери, які обертаються на грошовому ринку, в тому числі комерційні векселі, які виписуються підприємствами.

Між агрегатами необхідна рівновага, інакше порушується грошовий обіг. Практика показує, що рівновага буде, якщо $M_2 > M_1$ (вона закріплюється в разі, якщо $M_2 + M_3 > M_1$).

У цьому випадку грошовий капітал переходить з готівкового обігу на безготівковий. При порушенні цього співвідношення між агрегатами в грошовому обігу починаються ускладнення: недостатність грошових знаків, зростання цін тощо.

Перехід грошей з безготівкового обігу на готівковий – результат жорсткої фінансової політики, який призводить до розширення ухилень від сплати податків. Крім того, скорочення безготівкового обороту свідчить про зниження здатності держави впливати на реальні господарські процеси.

На грошову масу впливають два фактори:

- кількість грошей;
- швидкість обертання грошей.

Грошова маса

Кількість грошової маси визначається державою – емітентом грошей, а саме – його законодавчою владою. Збільшення емісії зумовлене потребами товарного обороту і держави.

Крім грошових агрегатів, які представляють грошову масу, НБУ також визначає показник, що називається **грошовою базою** (див. тему 3).

Показник грошової бази не є ще одним агрегатом грошової маси. Це якісно інший показник, що характеризує масу грошей з боку прояву її на балансі центрального банку, який їх безпосередньо контролює і регулює, впливаючи в кінцевому підсумку і на загальну масу грошей.

Грошова база включає: запаси всієї готівки поза банківською системою та в касах банків (готівка випущена НБУ і не повернута в його фонди) ($M_0 + M_{кб}$) та суму резервів Комерційних банків (КБ) на їх кореспондентських рахунках у ЦБ ($M_{рез}$):

$$Гб = M_0 + M_{кб} + M_{рез}.$$

Відмінності між грошовою масою і грошовою базою полягають у тому, що якщо грошова маса у своєму складі має всі елементи – від найвужчого показника M_0 до найширшого агрегату M_3 , то грошова база охоплює лише сукупність готівки емітованої НБУ та залишки коштів комерційних банків на їхніх рахунках у національному банку. Емітовані національним банком гроші називаються **базовими грошима**.

Величина грошової маси і грошової бази залежить від стану і розвитку економічного потенціалу, швидкості обігу грошей та інших факторів, передбачених і не передбачених грошово-кредитною політикою. Суттєвим механізмом впливу на створення грошової маси є використання комерційними банками **грошово-кредитної мультиплікації** (див. 3.2).

Швидкість обігу грошей

Швидкість обігу грошей характеризує частоту (оберти), з якою кожна одиниця готівкових, в обороті, грошей (гривня, долар тощо) використовується в середньому для реалізації товарів і послуг за певний період (рік, квартал, місяць).

Виходячи з відомого рівняння обміну І. Фішера $MV = PQ$, величину швидкості обігу грошей можна визначити за формулою,

$$V = \frac{PQ}{M}$$

де V – швидкість обігу грошей;

P – середній рівень цін на товари (індекс цін готових товарів та послуг);

Q – фізичний обсяг товарів та послуг, що реалізовані в певному періоді (номінальний національний продукт);

M – середня маса грошей, що перебуває в обороті за певний період (статистична кількість грошей).

! Показник швидкості обігу грошей (V) називають – *показником ділової активності в державі, тому що величина V залежить від:*

- частоти і обсягів товарних операцій (транзакцій) між усіма суб'єктами господарювання;
- рівня розвитку ринкових зв'язків між суб'єктами процесу відтворення;
- збалансованості попиту і пропозиції на ринку;
- рівня розвитку маркетингу;
- рівня інфляції;
- рівня розвитку економічної інфраструктури (транспорт, торгівлі, банківської справи, цінних паперів) та інших факторів.

Показник V показує, скільки разів у середньому за рік певна грошова одиниця витрачається на купівлю товарів і послуг, тобто відображає *інтенсивність руху грошей*.

У банківській практиці швидкість обігу грошей розраховується як відношення номінальної величини **ВВП (PQ) до агрегату M_0 або M_1** .

З показником швидкості обігу грошей обернено пропорційно пов'язаний коефіцієнт монетизації **ВВП** – відношення грошової маси до номінальної величини валового внутрішнього продукту:

$$K_M = \frac{M}{ВВП} \quad \text{або} \quad K_M = \frac{1}{V},$$

де K_M – коефіцієнт монетизації;

M – маса грошей на кінець року, взята за агрегатом M_2 ;

$ВВП$ – річний обсяг, виробленого валового внутрішнього продукту;

V – швидкість грошей (кількість обертів грошової одиниці).

Чим вищий цей показник – тим краще. Це пов'язано з тим, що збільшення цього показника вказує на посилення мобільності економіки, яка досягається зростанням ступеня варіантності в поведінці господарюючих суб'єктів: підвищення рівня монетизації ВВП означає, що учасники суспільного виробництва значну частину виробленого продукту схильні зберігати не в натуральній (у вигляді незавершеного виробництва, виробничих запасів тощо), а у вартісній формі.

2.4 Закон грошового обігу

Аналізуючи шляхи розвитку форм вартості грошового обігу, К. Маркс вивів **закон грошового обігу**, сутність якого виражається в тому, **що кількість грошей, необхідних для виконання функцій засобу обігу, повинна дорівнювати сумі цін товарів, що реалізуються, яка поділена на кількість обертів (швидкість обороту) однойменних одиниць**. Закон грошового обігу

виражає економічну взаємозалежність між масою товарів в обігу, рівнем їхніх цін і швидкістю обігу грошей.

Розвиток кредитних відносин обернено впливає на кількість грошей. Зменшення кількості грошей спричинене погашенням певної частини боргових вимог і зобов'язань шляхом взаємозаліку. Кількість грошей для обігу і платежу визначається в умовах розвинутого кредитного господарства такими умовами:

- загальним обсягом товарів та послуг, що перебувають в обігу (пряма залежність);
- рівнем товарних цін і тарифів на послуги (пряма залежність, тому що чим вищі ціни, тим більше потрібно грошей);
- ступенем розвитку безготівкових розрахунків (обернена залежність);
- швидкістю обігу грошей, зокрема кредитних (обернена залежність).

Таким чином, закон, що визначає кількість грошей в обігу ($KГ$), набуває такого вигляду:

$$KГ = \frac{\sum СЦ - К + П - В}{O}$$

де $\sum СЦ$ – сума цін товарів і послуг, які реалізуються в певний період;

K – сума цін товарів і послуг, які продані в кредит ($\sum K$);

$П$ – сума платежів за борговими зобов'язаннями ($\sum П$);

$В$ – сума взаємопогашуваних безготівкових платежів ($\sum В$);

O – середня кількість обігів грошової одиниці.

Суть закону грошового обігу полягає в тому, що в обігу кожної економічної системи (економіки) на певний період повинна бути та необхідна сума грошей (Mn), яка потрібна всім активним суб'єктам господарювання для оплати товарів і послуг за поточними ринковими цінами.

Між загальною кількістю грошей і швидкістю їхнього обігу існує певний зв'язок.

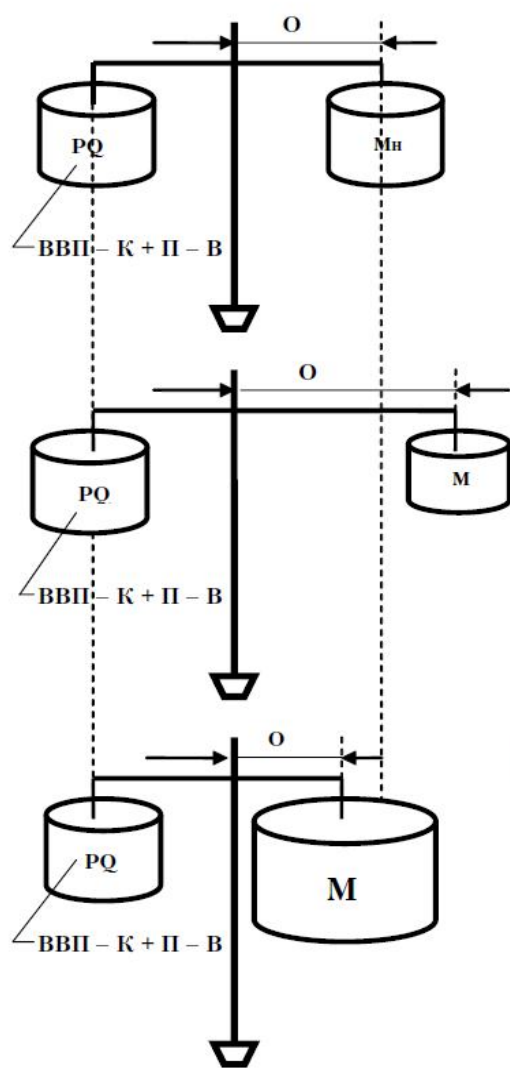
Він виявляється в тому, що ***зі збільшенням швидкості обігу грошей*** їхня кількість, яка необхідна для забезпечення обігу всієї товарної маси, ***зменшується***, і навпаки, при ***зменшенні швидкості обігу грошей*** їхня кількість, яка необхідна економічній системі для обслуговування товарно-грошових операцій, ***збільшується***. Для ілюстрації цього зв'язку розглянемо малюнок на якому економічну систему (економіку) відобразимо у вигляді **терезів**, де спробуємо її урівноважити завдяки взаємодії її основних елементів (рис. 2.4):

➤ **на одній половині** нашій моделі буде добуток ***середнього рівня цін на кількість товарів та послуг які виробляються в економіці*** – $P \times Q$ (***ВВП***):

➤ **на другій**: сукупна маса грошей, яка обслуговує всі економічні процеси, M ;

➤ «плече» терезів визначимо як ***середню кількість обігів грошової одиниці*** O .

Таким чином, на кількість грошей, необхідних для обігу, безпосередньо повинна впливати кількість товарів і послуг, які вироблені та реалізовані за певний період, а зворотний вплив на кількість грошей, необхідних для обігу, мають: розвиток кредитних відносин, безготівкові розрахунки, а також швидкість обігу грошей як основний показник ділової активності всіх суб'єктів господарювання в економічній системі.

де O – середня кількість обігів грошової одиниці;
 K – сума цін товарів, які продані в кредит;
 B – сума взаємопогашуваних безготівкових платежів;
 Π – сума платежів за борговими зобов'язаннями;
 M – кількість грошей в обігу.

Рівновага:
 $PQ (ВВП) = M_n$

де M_n – об'єктивно необхідна маса грошей в обігу;
 $ВВП$ – сумарна вартість усіх товарів та послуг, вироблених державою за певний час.

при $\uparrow O, K, B$ (збільшенні) – $M \downarrow$ (зменшиться):

- ✓ за умови збільшення: швидкості обігу грошей ($\uparrow O$), реалізації товарів у кредит ($\uparrow K$) та безготівкових платежів ($\uparrow B$) масу, яка необхідна для обслуговування грошового обігу, необхідно зменшити ($M \downarrow$).

при $\downarrow O, K, B$ (зменшенні) та $\uparrow \Pi$ (збільшенні) – $M \uparrow$ (збільшується):

- ✓ за умови зменшення швидкості обігу грошей ($\downarrow O$), реалізації товарів у кредит ($\downarrow K$), зменшенні безготівкових платежів ($\downarrow B$) та збільшенні платежів за борговими зобов'язаннями ($\uparrow \Pi$) масу, яка необхідна для обслуговування грошового обігу, необхідно збільшити ($M \uparrow$).

Рисунок 2.4 – Модель закону грошового обігу

Забезпечення стійкості грошового обігу, його впорядкування та стабілізації мають **найважливіше значення для нормалізації товарно-ринкових відносин** у будь якій країні. Адже грошам, що перебувають в обігу, належить особлива роль: саме через їхнє посередництво здійснюється суспільне оцінювання затрат і результатів праці різних товаровиробників, відбувається розподіл національного продукту між споживачами та здійснюються зв'язки між усіма суб'єктами господарювання.

➤ При металевому обігу кількість грошей регулювалася стихійно, за допомогою грошей у функції засобу накопичення та заощадження (скарбу). Якщо

потреба в грошах зменшувалася, то зайві гроші (золота монета) вилучалися з обігу в скарби, а якщо збільшувалась, то відбувався приплив грошей в обіг. Тому кількість грошей в обігу завжди підтримувалась на необхідному рівні.

➤ При обігу розмінних на золото банкнот можливість їхнього вільного обміну на метал (золото, срібло) виключає перебування в обігу зайвої кількості їх.

➤ Якщо обіг обслуговується банкнотами, нерозмінними на золото, чи паперовими грошима (казначейськими білетами), то в цьому випадку обіг готівкових грошей здійснюється відповідно до *закону паперово-грошового обігу*.

Нічим не обмежена емісія грошей призводить до порушення цього закону, переповнення сфери грошового обігу зайвими грошовими знаками та їхнього знецінення.

Умови та закономірності підтримки грошового обігу визначаються взаємодією двох факторів: потребами господарства в грошах та фактичним надходженням грошей в обіг. Це головна умова стабільності грошової одиниці.

Якщо в обігу більше грошей, ніж потребує господарство, то це призводить до знецінення грошей – зниження купівельної спроможності грошової одиниці.

Існує багато механізмів зміни маси грошей в обороті, зокрема:

➤ емісія готівкових грошей Національним банком України (НБУ) і продаж її комерційним банкам (КБ);

➤ емісія безготівкових грошей Центральним банком:

– надання позичок комерційним банкам шляхом їхнього рефінансування;

– через купівлю в комерційних банках цінних паперів;

– через купівлю в комерційних банках та їхніх клієнтів іноземної валюти для поповнення золотовалютного резерву;

➤ купівля готівкових грошей комерційними банками у НБУ;

➤ вилучення безготівкових грошей з обороту шляхом погашення зобов'язання КБ перед НБУ;

➤ безготівкова емісія грошей комерційними банками через грошово-кредитну *мультиплікацію їхніх вільних резервів та депозитних вкладів*.

ТЕМА 3 ГРОШОВИЙ РИНОК

3.1 Суть і структура грошового ринку та механізм його функціонування.

3.2 Попит пропозиція грошей. Грошово-кредитний мультиплікатор.

3.3 Характеристика облікового ринку та його особливості.

3.4 Характеристика та операції міжбанківського ринку.

3.1 Суть і структура грошового ринку та механізм його функціонування

Грошовий (монетарний) ринок – це сукупність усіх грошових ресурсів країни, що постійно переміщуються, розподіляються та перерозподіляються під впливом попиту і пропозиції з боку різних суб'єктів економіки.

У західній та вітчизняній літературі **грошовий ринок** нерідко ототожнюють з **фінансовим ринком**. З таким підходом можна погодитись, якщо сам фінансовий ринок трактувати широко – як особливий сектор ринку, на якому формуються і балансуються попит і пропозиція на всі види фінансових інструментів (гроші, облігації, акції, депозитні сертифікати, тощо).

У сучасних умовах грошовий ринок охоплює сукупності операцій з короткостроковим та довгостроковим позиковим капіталом. Основ ними джерелами його утворення стають **заощадження домашніх господарств**. Як правило, їх акумулюють фінансові посередники і на ринковій основі передають у позику функціонуючим підприємствам як інвестиції.

Об'єктивною *передумовою функціонування грошового ринку* є незбіг потреби у фінансових ресурсах з джерелами її задоволення. Кошти можуть бути в наявності в одних власників, а інвестиційні потреби виникають в інших. Грошовий ринок виступає посередником руху коштів від їх власників до користувачів. Він являє собою особливу форму організації руху грошових коштів у народному господарстві і призначений забезпечити підприємствам, державі і фізичним особам належні умови для залучення необхідних коштів і продажу тимчасово вільних ресурсів.

За економічною сутністю грошовий ринок – це сукупність економічних відносин, пов'язаних з розподілом фінансових ресурсів, купівлею-продажем тимчасово вільних грошових коштів і цінних паперів.

Об'єктами відносин на фінансовому ринку є грошово-кредитні ресурси, цінні папери та позичкові угоди, *суб'єктами відносин* – держава, підприємства різних форм власності, окремі громадяни.

В організаційному плані грошовий ринок – це сукупність ринкових фінансових інституцій, що супроводжують потік коштів від власників фінансових ресурсів до позичальників. До них належать комерційні банки, валютні та фондові біржі, інвестиційні фонди компаній, лізингові організації, пенсійні та страхові фонди, національний банк, позабіржові торговельні системи, розрахунково-клірингові організації, депозитарії, інвестиційні керуючі,

реєстратори, інші фінансові інституції, які, відповідно до чинного законодавства, можуть здійснювати операції на фінансовому ринку.

Отже, **грошовий (фінансовий ринок)** – це економічний простір, на якому формуються та функціонують обмінно-перерозподільні відносини, що пов'язані з процесами купівлі-продажу грошових (фінансових) ресурсів та фінансових фондів.

Взаємовідносини продавців та покупців на грошового ринку подано на рисунку 3.1.

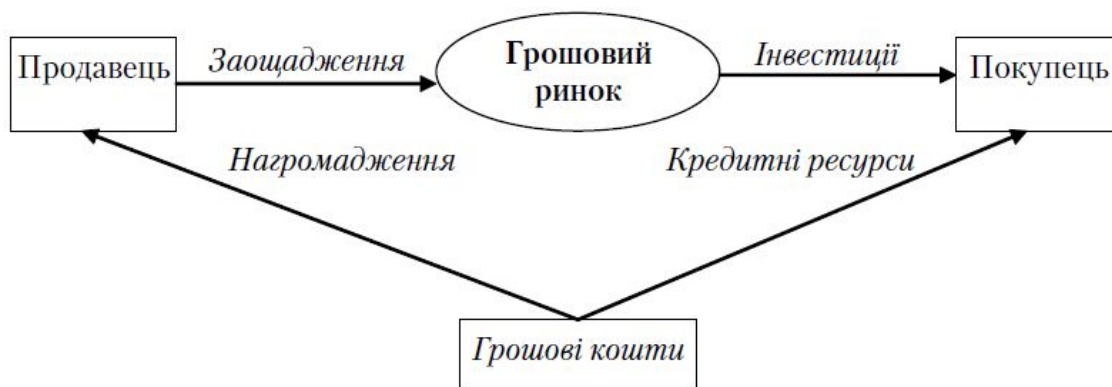

Рисунок 3.1 – Взаємовідносини продавців та покупців на грошовому ринку

Головними суб'єктами грошового (фінансового) ринку є домашні господарства, у яких здебільшого випадків доходи перевищують видатки на величину заощаджень.

! Сутність грошового ринку проявляється в таких функціях:

- мобілізація тимчасово вільних фінансових ресурсів;
- розподіл акумульованих вільних коштів між численними кінцевими споживачами;
- прискорення обороту капіталу, що сприяє активізації економічних процесів у державі;
- забезпечення умов для мінімізації фінансових ризиків.

Головна функція грошового ринку – збалансування попиту і пропозиції грошей і формування ринкового рівня відсотка як ціни грошей.

Грошовий ринок досягає найбільшої ефективності, якщо задіяні усі його складові: ринок грошей, ринок капіталів, валютний ринок, ринок кредитів, ринок цінних паперів, ринок фінансових послуг.

Залежно від призначення й рівня ліквідності фінансових активів розрізняють два основних сегменти грошового ринку: **ринок грошей та ринок капіталів**.

Ринок грошей – монетарний ринок, де продаються грошові кошти у вигляді короткострокових позик (до одного року) і депозитних операцій з метою обслуговування руху обігових коштів підприємств, банків, населення і держави.

Об'єктом купівлі-продажу стають тимчасово вільні кошти і валюти, а суб'єктами ринку грошей виступають фінансово-кредитні інститути, які

мобілізують і перерозподіляють грошові кошти юридичних та фізичних осіб і держави. Ринок грошей складається з **валютного ринку** та **ринку банківських кредитів** (теми 6, 11).

Ринок грошей характерний тим, що він дуже чутливий до будь-яких змін в економіці та фінансовій сфері. Тому попит і пропозиція тут надто мінливі, а **відсоток як ціна грошей** часто змінюється під їхнім впливом. Через це він є найбільш реальним індикатором кон'юнктури грошового ринку взагалі і слугує базою формування відсоткової політики в країні.

Ринок капіталів охоплює відносини акумулювання й купівлі-продажу середньострокових і довготермінових кредитів і фінансових активів строком використання понад один рік. Структурними сегментами ринку капіталів є ринок цінних паперів і ринок середньо- та довготермінових банківських кредитів.

Особливістю цього ринку є те, що попит і пропозиція тут менш рухливі, рівень відсоткової ставки залишається більш стабільним. Фінансові активи, що обертаються на ринку капіталів, як правило, менш ліквідні, мають найбільший рівень фінансового ризику і, відповідно, високий рівень дохідності.

Структуру грошового ринку за видами фінансових інструментів можна розподілити на три сегменти:

- **ринок позичкових зобов'язань;**
- **ринок цінних паперів;**
- **валютний ринок.**

Хоча в організаційно-правовому аспекті ці ринки функціонують самостійно, між ними існує тісний зв'язок. Грошові кошти можуть легко переміщуватися з одного ринку на інший, одні й ті самі суб'єкти можуть здійснювати операції одночасно чи поперемінно на кожному з них.

Ринок позичкових зобов'язань – це процес залучення коштів у грошовій формі на умовах повернення, платності й строковості. Ринок позичкових зобов'язань є одним із найстаріших і найважливіших сегментів грошового ринку.

Суб'єктами цього ринку є кредитор, позичальники і держава в особі центрального банку, який контролює виконання чинного законодавства учасниками ринку кредитів і регулює ринок за допомогою економічних методів.

Об'єктом є не самі гроші, а лише право на тимчасове користування грошовими коштами.

Організаційно-функціональними учасниками ринку кредитних ресурсів є комерційні банки, брокерські контори, дисконтні компанії та інші фінансово-кредитні інституції. Вони виконують посередницькі функції, залучають вільні фінансові ресурси від юридичних і фізичних осіб і надають їх у тимчасове користування іншим економічним агентам, які потребують додаткових коштів.

Джерелом коштів, що циркулюють на ринку, є кошти, акумульовані на депозитних рахунках банків, залишки коштів на розрахункових та інших рахунках

юридичних осіб, вільні кошти населення і кошти, акумульовані центральним банком держави.

Важливою складовою грошового (фінансового) ринку є **ринок цінних паперів**, який ще називають фондовим ринком. *Фондовий ринок охоплює частину кредитного ринку і повністю – ринок інструментів власності. Іншими словами, цей ринок інтегрує операції щодо боргових інструментів, інструментів власності, а також їхніх похідних, що виражається через випуск спеціальних документів (цінних паперів), які мають власну вартість і можуть продаватися, купуватися та погашатися.*

Фондовий ринок виступає засобом забезпечення нормального функціонування всіх галузей економіки, а також засобом поєднання державних, інституційних та індивідуальних інтересів, захисту грошових коштів населення від інфляції та поліпшення його матеріального становища.

Інструментами забезпечення обороту фінансових ресурсів на фондовому ринку є цінні папери (рис. 3.2).

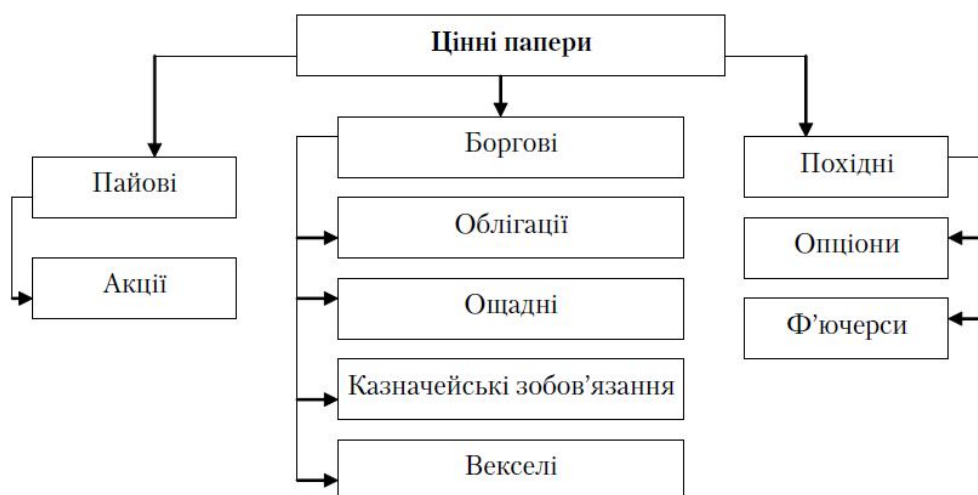

Рисунок 3.2 – Класифікація цінних паперів

Цінні папери – грошові документи, що засвідчують право володіння та, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або відсотків, а також можливість передання грошових та інших прав, що випливають з цих документів, іншим особам.

Акція – це документ, який засвідчує право на певну частину власності акціонерного товариства і дає право на отримання доходу від неї у вигляді дивідендів. Існують різні види акцій, які встановлюють різні права їхніх власників: прості й привілейовані; іменні та на пред'явника; паперові та електронні; номінальні та без номіналу; платні та преміальні; з вільним та з обмеженим обігом

Паперові акції – це цінні папери, які емітуються з дотриманням певних вимог щодо їхнього оформлення і друку. Друкування акцій можуть здійснювати тільки уповноважені організації з дотриманням вимог щодо їхнього захисту від підробки.

При цьому іменні акції мають найбільш надійний захист, оскільки ведеться книга реєстрації. *Електронні акції* існують у вигляді записів на файлах у комп'ютерах. Облік акцій ведеться в депозитарії.

Номинальні акції – це цінні папери, на яких позначається їхня номінальна вартість.

В окремих випадках вона може не вказуватись, тобто це акція без номіналу. *Платні акції* – це акції, що купуються під час їхнього випуску. *Преміальні акції* пов'язані з капіталізацією нагромадженого нерозподіленого прибутку. Вони розподіляються між акціонерами пропорційно кількості придбаних ними платних акцій. *Акції з вільним обігом* можуть без будь-яких обмежень переходити від одного власника до іншого.

Акції з обмеженим обігом або взагалі не можуть переходити до іншого власника, або тільки в обмежених, раніше визначених випадках.

Облігація – це боргове зобов'язання позичальника перед кредитором, яке оформляється не кредитною угодою, а продажем-купівлею спеціального цінного папера.

Облігації поділяються на різні види залежно від емітента, способу виплати доходу, термінів, на які вона випускається, умов обігу та надійності.

Казначейські зобов'язання – це вид цінних паперів на пред'явника, які розміщуються серед населення виключно на добровільних засадах і які свідчать про внесення їхнім власником грошових засобів до бюджету й дають право на отримання фінансового доходу. Можуть бути: довгострокові (від п'яти до десяти років), середньострокові (від одного до п'яти років), короткострокові (до одного року). Рішення про випуск довго- та середньострокових казначейських зобов'язань приймається урядом.

Ощадний сертифікат – це письмове свідоцтво банку про депонування коштів. Власник сертифіката має право на одержання доходу у вигляді відсотка, розмір якого визначається банком. Банки видають сертифікати строкові та до запитання, іменні та на пред'явника.

Вексель – це письмове й безспірне зобов'язання позичальника сплатити після настання строку певну суму грошей власникові векселя. Векселі є двох видів – прості й переказні. Простий вексель – це письмове зобов'язання, яке позичальник видає кредитору про сплату визначеної суми грошей після настання строку. Переказний вексель є письмовим наказом кредитора позичальникові про сплату йому або тому, кого він зазначить, певної суми грошей після настання строку. Цей вексель набуває сили зобов'язання лише після того, як позичальник акцептує його. Порядок випуску та обігу векселів визначає уряд.

Приватизаційні цінні папери є різновидом державних цінних паперів. Вони надаються лише громадянам і підтверджують право їхніх власників на безкоштовне інвестиційним фондом чи інвестиційною компанією і дають право їхньому власнику отримувати дохід у вигляді дивідендів.

Депозитне свідоцтво – це цінний папір, який підтверджує, що особа володіє акціями однієї з іноземних корпорацій, які зберігаються в одному з банків, та має право на одержання дивідендів, а також на частку активів цієї корпорації в разі її ліквідації.

Депозитні свідоцтва забезпечують доступ корпорацій на іноземні фондові ринки.

Варанти є спеціальним видом цінних паперів. Вони випускаються разом із привілейованими акціями та облігаціями й дають власникові право купувати прості акції за обумовленою ціною протягом обумовленого періоду. Інвестори можуть одержувати прибуток на різниці курсів простих акцій у разі його зростання порівняно з обумовленим у варанті.

Спекулятивними об'єктами фондової торгівлі є також опціони й ф'ючерси.

Опціон – це угода між партнерами, один із яких випишує і продає опціонний сертифікат, а інший купує його, тобто отримує право до обумовленої дати за фіксовану ціну придбати певну кількість акцій в особи, яка виписала опціон, або ж продати їх.

Ф'ючерс також є контрактом, згідно з яким особа, що уклала його, бере на себе зобов'язання після закінчення певного строку продати клієнтові відповідну кількість фінансових інструментів за обумовленою ціною.

Інвестиційні сертифікати – це цінні папери, що випускаються виключно інвестиційним фондом чи інвестиційною компанією і дають право їхньому власнику отримувати дохід у вигляді дивідендів.

Фондова біржа є особливим посередником на ринку цінних паперів, виступаючи центром торгівлі ними. Вона виконує три основні функції – посередницьку, індикативну та регулятивну. Сутність посередницької **функції** полягає в тому, що фондова біржа створює достатні й всебічні умови для торгівлі цінними паперами емітентам, інвесторам та фінансовим посередникам. Індикативна функція фондової біржі полягає в оцінці вартості й привабливості цінних паперів. Регулятивна функція фондової біржі виражається в організації торгівлі цінними паперами.

*Грошовому ринку властиві елементи звичайного ринку – **попит, пропозиція, ціна**.* Особливості грошового ринку визначають особливості кожного з елементів: попит має форму попиту на позики, пропозиція – форму пропозиції позик, а ціна – форму відсотка на позичені кошти.

Розмір відсотка визначається не величиною вартості, яку несуть у собі позичені гроші, а їхньою споживчою вартістю – здатністю надавати позичальнику потрібні блага. Тому розмір відсоткового платежу залежить не лише від розміру позики, а й від терміну її дії.

На грошовому ринку розрізняють кілька видів відсотків: облігаційний, банківський, обліковий, міжбанківський тощо.

Облігаційний відсоток – норма доходу, встановлена за цінними паперами. Він має забезпечити зацікавленість інвесторів у вкладанні грошей у цінні папери.

Цей відсоток повинен мати вищу ставку, ніж відсоток за банківськими депозитами, оскільки останні ліквідніші, ніж цінні папери.

Банківський відсоток – узагальнена назва відсотків за операціями банків.

Депозитний відсоток – норма доходу, яку виплачують банки своїм клієнтам за їхніми депозитами.

Позиковий відсоток – норма доходу, яку стягує банк із позичальників за користування позиченими коштами. Ставки позикового відсотка повинні бути вищими за ставки депозитного відсотка, оскільки за рахунок цієї різниці в ставках банки одержують дохід, який називається *маржею*, і формують свій прибуток.

Облігаційний та депозитний відсотки визначають первинну ціну, яку мають гроші на початковому етапі надходження на грошовий ринок. Їхній рівень визначає дохідність найбільш представницьких фінансових активів – облігацій та депозитів. Тому рівень ставок є найвідчутнішим стимулятором пропозиції грошей на ринку.

Наслідки зміни ставки відсотка різні й зачіпають як грошову сферу, так і реальну економіку: виробництво, інвестиційну сферу, сферу обігу тощо.

Зміни ставки відсотка впливають насамперед на попит на грошовому ринку: із зростанням ставки попит знижується, а зі зниженням – підвищується. Оскільки пропозиція грошей автоматично не веде до зміни ставки, на ринку порушується рівновага: при підвищенні ставки виникає надлишок грошей, що загрожує інфляцією, а при зниженні ставки – нестача грошей, що загрожує дефляцією.

Обліковий відсоток є нормою доходу, яку Центральний банк стягує із комерційних банків за позики, видані під заставу комерційних векселів.

Використання облікової ставки Центральним банком при видачі позик комерційним банкам, тобто на самому початку надходження грошей в обіг, перетворює її на офіційний норматив ціни грошей, на який орієнтуються всі суб'єкти грошового ринку. Тому рух ринкових ставок з усіх видів відсотка певною мірою повторює рух ставки облікового відсотка, проте повністю з ним не збігається.

Отже, відсоток – важливий інструмент банківської політики, банківської конкуренції, і водночас важливий фактор консолідації банків у цілісну систему.

Без правильного використання цього інструмента неможливо забезпечити ефективне функціонування банківської системи.

3.2 Попит і пропозиція грошей. Грошово-кредитний мультиплікатор

Грошовий ринок, як і будь-який інший, існує і функціонує для досягнення певного балансу між попитом і пропозицією на всі фінансові інструменти цього ринку і насамперед на гроші. Саме тому необхідно вивчати такі важливі категорії цього ринку, як попит та пропозиція грошей.

Попит на гроші виступає як запас грошей, який прагнуть мати у своєму розпорядженні економічні суб'єкти на певний момент часу.

Попит на гроші (MD) формується з таких складових:

– попит на гроші як засоби обігу (діловий, операційний або попит на гроші для здійснення угод);

– попит на гроші як засоби збереження вартості (попит на гроші як активи, попит на запасну вартість або спекулятивний попит).

Попит на гроші відрізняється від попиту на інші товари. Гроші бажані не задля самих себе, а для того, щоб купувати необхідні товари.

Гроші володіють і накопичують їх у формі багатства через їхню представницьку вартість. Але зберігання грошей на «руках» як форми багатства тривалий час повинно бути обмеженим, оскільки їхній власник втрачає можливість отримувати відсоткові доходи й дивіденди. Тому попит на гроші зумовлений потребою здійснювати трансакційні операції і бажанням володіти активами в майбутньому, тобто утримувати їх як засіб накопичення вартості.

У працях Дж. М. Кейнса представлено спрощене тлумачення суті попиту на гроші як попит на одну з альтернативних форм багатства. Для простоти аналізу у кейнсіанській моделі попиту: $W = f(M, B)$, представлено лише два компоненти. Особа може зберігати своє багатство у формі або грошей (M), або облігацій (B). При цьому гроші визначаються як актив, що використовується лише у функції засобу обігу.

Йдеться про трансакційні гроші, які не приносять доходу, а облігації мають ставку, забезпечуючи їхньому власникові фіксований дохід у вигляді відсотка.

Розглядаючи попит на гроші як на одну з форм попиту на багатство, його можна представити у широкому плані такою формулою:

$$MD = f(rM2, rB, rE, Wn),$$

де попит індивіда на гроші (MD) розглядається як функція від норми відсотка на гроші:

➤ розміщені в строкових депозитах ($rM2$);

➤ норми відсотка з облігацій (rB);

➤ ринкової норми доходу на акції (rE);

➤ дохід від іншої форми багатства (Wn), в яку індивід інвестував грошові заощадження.

У цілому попит на гроші формується як:

➤ попит на гроші для операцій (**трансакційний попит**);

➤ для накопичення купівельної спроможності (**попит на гроші як на актив**), що зумовлено виконанням грошима двох основоположних функцій: як засобу платежу та засобу нагромадження.

Трансакційний (операційний) попит на гроші являє собою попит на гроші для обслуговування усіх видів угод в економіці. Зв'язок між сумою грошей і загальним обсягом операцій в економіці відображений у **рівнянні кількісної теорії грошей**, яке є макроекономічним рівнянням обміну (воно ґрунтується на метрологічних засадах **рівняння І. Фішера**):

$$M V = P Y,$$

де M – кількість грошей в обігу;

V – швидкість обігу грошей;

P – рівень цін;

Y – обсяг випуску у реальному вираженні;

$P Y$ – цінова оцінка випущеної продукції, що задає попит на гроші для операцій;

$M V$ – кількість грошей, які мають бути сплачені при купівлі виробленої продукції.

Із рівняння обміну випливає **рівняння попиту на гроші**:

$$M D = (P \times Y) / V.$$

Рівняння показує, що трансакційний попит на гроші залежить від таких факторів, як абсолютний рівень цін, рівень реального доходу, швидкість обігу грошей. Підвищення цін і зростання реального обсягу виробництва підвищують попит на гроші, зростання швидкості обігу грошей, навпаки, зменшує трансакційний попит. Якщо швидкість обігу грошей та рівень обсягу випуску у реальному вираженні стабільні, то кількість грошей, необхідних для обслуговування угод в економіці, змінюється пропорційно рівню цін.

Відома й інша форма запису **кількісного рівняння обміну**, так зване **кембриджське рівняння**:

$$M = k \times P \times Q,$$

де M – кількість грошей, грошових одиниць, що становлять касовий залишок грошей у суб'єктів економічного життя;

P – середня ціна одиниці виробленої продукції;

Q – загальна величина виробництва продукції у фізичному виразі за певний період;

k – коефіцієнт заощадження («кембриджський», «коефіцієнт Маршалла»), який визначає співвідношення між номінальними доходами і тією часткою грошей, що становить касові залишки (частина річного доходу, яку суб'єкти зберігають у ліквідній формі). Він за своєю величиною і значенням дорівнює зворотному значенню показника (V), а саме $k = 1/V$.

Отже, **сукупний попит** на гроші для операцій відображає ту кількість грошей, яку економічні суб'єкти хотіли б мати для фінансування ділових операцій. З економічної точки зору, доцільніше розглядати реальний (скоригований на рівень інфляції) попит на гроші, який визначається з урахуванням їхньої купівельної спроможності – реальної вартості грошей. **Реальні грошові залишки**, або **реальні грошові запаси**, вимірюють той обсяг товарів та послуг, який можна придбати за певну номінальну кількість грошей M/P . Величина M/P отримала назву «*реальних грошових запасів (M/P)*».

Попит на гроші як актив – кількість грошей, яку економічні агенти прагнуть зберігати у формі заощаджень, тобто це бажана кількість фінансових активів у грошовій формі. Перевагою володіння грошима є їхня ліквідність.

Недоліком володіння грошима як активом порівняно з іншими фінансовими активами (в нашому випадку – облігаціями) є те, що гроші не дають доходу у вигляді відсотка. Володіючи грошима, доводиться жертвувати доходом у вигляді номінальної відсоткової ставки.

Номінальна відсоткова ставка – ставка відсотка, виражена в грошах за поточним курсом (без поправки на інфляцію). Номінальна відсоткова ставка являє собою **альтернативні витрати** або **альтернативну вартість зберігання грошей**. Чим вища відсоткова ставка, тим більше потенційного доходу втрачає економічний агент, який накопичує гроші. Зростання відсоткової ставки змушує економічних агентів перерозподіляти портфель активів – змінювати його структуру: зменшувати запас грошей і, відповідно, збільшувати запас облігацій. Тому підвищення відсоткової ставки зменшує попит на гроші або створює *спекулятивний попит на гроші*.

Спекулятивний попит на гроші пов'язаний із заощадженнями економічних суб'єктів, які (заощадження) зберігаються як запаси цінностей. Іншими словами, спекулятивний попит на гроші пов'язаний з функцією збереження цінностей.

Економічні суб'єкти можуть зберігати свої заощадження у формі готівки або у *формі інших активів (облігацій, акцій, депозитних вкладів, нерухомість, золото тощо)*.

Спекулятивний попит на гроші – це певний резерв грошей, за допомогою якого економічні суб'єкти прагнуть застрахувати себе від можливих втрат у результаті коливань ринкової кон'юнктури та відображає обернену залежність величини попиту на реальні грошові залишки з боку активів від динаміки номінальної ставки відсотка:

$$(M / P)^d = L(i) .$$

Пропозиція грошей та механізм її формування

Під **пропозицією грошей** (MS) мається на увазі загальна кількість грошей, що перебувають в обігу; вона складається із агрегатів M_0, M_1, M_2, M_3 .

Пропозиція грошей – це та кількість грошей, що знаходиться в розпорядженні економічних суб'єктів, яку вони можуть спрямувати в оборот за сприятливих умов.

! Найкраща макроекономічна політика полягає у збільшенні грошей сталим темпом. Він має відповідати щорічному темпу потенційного зростання реального ВВП, тобто пропозиція грошей має стійко зростати на 3–5% за рік («монетарне правило»). Згідно з твердженням монетаристів, дотримання цього правила усуває головну причину нестабільності економіки.

Пропозиція грошей завжди протистоїть на ринку попиту на гроші.

На **рівні окремого економічного суб'єкта (мікрорівні)** пропозиція грошей залежить від змін, які відбуваються при їхньому розміщенні у фінансові активи,

насамперед, від зміни відсоткової ставки (чим вона вища, тим більше грошей буде запропоновано у вигляді кредитів, і навпаки).

Загальний рівень пропозиції грошей, підтримання грошової рівноваги на ринку монетарного товару забезпечується банківською системою держави, виваженою високоефективною грошово-кредитною політикою.

Загальніша модель пропозиції грошей враховує роль центрального банку, поведінку комерційних банків і можливий відтік частини грошових коштів з депозитів банківської системи в готівку. Вона містить ряд нових змінних.

Грошова база (MB) – сума готівкових грошей (C), які є в обігу поза банками, плюс мінімальні банківські резерви (TR):

$$MB = C + TR.$$

Готівка поза банками є безпосередньою частиною пропозиції грошей, тоді як банківські резерви впливають на здатність банків створювати нові депозити, збільшуючи пропозицію грошей. Її ще називають грошима активної, або підвищеної, сили, оскільки грошовій базі властивий мультиплікативний вплив на пропозицію грошей.

Грошово-кредитний мультиплікатор – це процес створення нових банківських депозитів (безготівкових грошей) при кредитуванні банками клієнтури на основі додаткових (вільних) резервів, що надійшли до банку ззовні.

Механізм утворення нових безготівкових грошей можна показати в такій послідовності. Приймаючи різні види внесків на свої поточні рахунки, комерційні банки зобов'язуються повернути клієнтам їхні внески в певні строки з виплатою певного відсотка.

Величина грошово-кредитного мультиплікатора як коефіцієнта збільшення кількості грошей в обігу внаслідок операції на монетарному ринку визначається за формулою

$$m = \frac{1}{MR} \cdot 100$$

де MR – норма обов'язкових резервів. У випадку 10% резерву

$$m = \frac{1}{MR} \cdot 100 = \frac{1}{10} \cdot 100 = 10\%.$$

Ефект кредитного мультиплікатора (максимальна кількість нових кредитних грошей ΔM) на підставі цієї суми наднормативних резервів (E) визначається за формулою

$$\Delta M = E \cdot m = E \cdot \frac{1}{MR} \cdot 100 = 1000 \cdot \frac{1}{10} \cdot 100 = 10000 \text{ грн.}$$

Показник грошово-кредитної мультиплікації дає НБУ змогу здійснювати контроль за утворенням нових безготівкових грошей (банківських депозитів) як важливої складової частини загальної маси купівельних і платіжних засобів і, таким чином, дотримуватися вимог закону грошового обігу.

На макроекономічному рівні пропозиція грошей формується під впливом фактичної грошової маси в обігу, яка й становить природну межу пропозиції грошей. Тому останню у відповідних умовах можна вважати постійним фактором, який не залежить від динаміки відсоткової ставки. Лише додаткова емісія здатна розширити пропозицію грошей понад природну межу.

Чим вищий рівень прибутку в суспільстві, тим більше укладається угод; чим вищий рівень цін, тим більше необхідно грошей для укладання угод у межах національної економіки. Модель грошового ринку подано на рисунку 3.9.

На горизонтальній осі відкладається розмір грошової маси, а на вертикальній – відсоток (ціна грошей).

Попит на грошову масу зменшується із збільшенням відсотка. Чим більший відсоток, тим менш розумно зберігати свої кошти у вигляді готівки. Краще мати їх у вигляді засобів, що дають прибуток. Зі зниженням відсоткової ставки попит на грошову масу зростає.

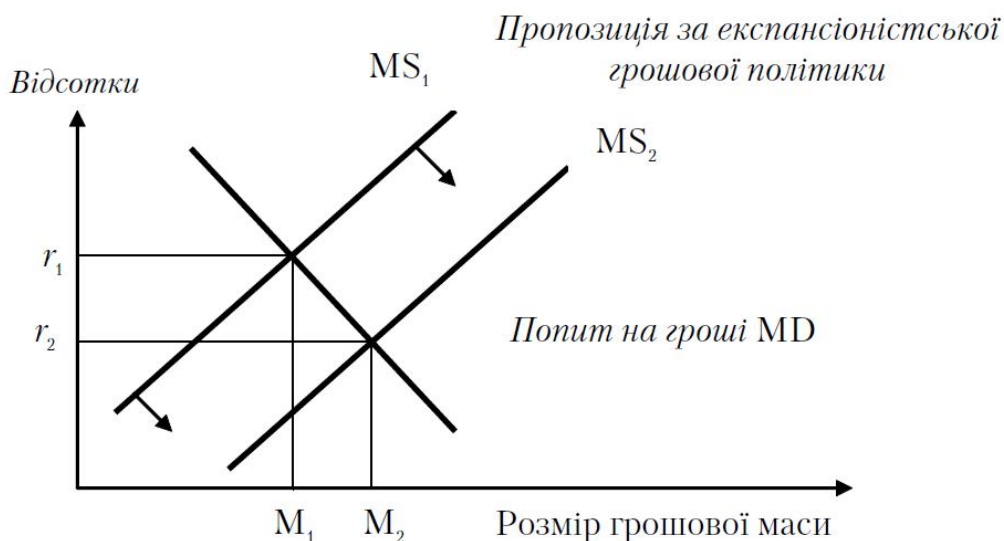

Рисунок 3.3 – Проста модель ринку грошей

Грошовий ринок слід розглядати як механізм відносин між юридичними особами, які потребують коштів для свого розвитку, з одного боку, і організаціями й громадянами (населенням, домашніми господарствами), які можуть надати такі кошти, – з іншого.

Отже, грошовий ринок може бути представлений ринком готівки і ринком боргових зобов'язань (облікових або боргових інструментів).

3.3 Характеристика облікового ринку та його особливості

Обліковий ринок – частина грошового ринку, де короткострокові грошові ресурси перерозподіляються між кредитними інститутами шляхом купівлі-продажу векселів і цінних паперів з термінами погашення, як правило, до одного року.

Облікові ставки значною мірою визначаються ставкою центрального банку, оскільки останній регулює операції грошового ринку і розмір грошової маси, що

перебувають в обігу. Операції на обліковому ринку мають велике значення для управління державним боргом.

До інституційної структури облікового ринку входять такі елементи:

- центральний банк (в Україні – Національний банк України);
- комерційні банки;
- спеціальні кредитні інститути, кошти яких формуються за рахунок залучення онкольних кредитів і 7-денних позик банків (під цінні папери).

Велике значення на обліковому ринку мають онкольний та вексельний кредити.

Онкольний кредит (*on-call credit*) – короткостроковий кредит, який погашається на першу вимогу.

Він видається під забезпечення комерційними, казначейськими й іншими векселями, цінними паперами, товарами; погашається позичальником звичайно з попередженням за 2–7 днів. Онкольний кредит вважається найліквіднішою статтею активу банку після касової готівки. Відсоткові ставки за онкольними позиками нижчі порівняно з іншими видами позик.

Вексельний кредит – це банківська операція з урахування (дисконту) векселів і видачі позик до запитання під забезпечення векселів.

Зарахування, або *дисконт*, векселів полягає в тому, що банк, придбавши вексель з іменним індосаментом, негайно його оплачує пред'явникові, а платіж отримує тільки з настанням зазначеного у векселі терміну. За достроковий платіж банк отримує з номінальної суми векселя певну винагороду на свою користь, тобто вексель оплачується зі знижкою. Різниця між сумою, яку банк заплатив, придбавши вексель, і сумою, яку він отримує за цим векселем у термін платежу, називається *зарахуванням*, або *дисконтом*.

Основними інструментами на обліковому ринку є банківські, казначейські і комерційні векселі, інші види короткострокових зобов'язань.

Банківський вексель – це вексель, що засвідчує право його власника одержати і безумовне зобов'язання векселедавця сплатити при настанні обумовленого терміну визначену суму грошей особі, яка дала гроші в кредит банку. Допомогає банкам акумулювати гроші, а векселетримачам одержувати прибуток. Виконує функцію термінового депозиту (від 1 тижня до 1 року) і є засобом накопичення. Може використовуватися векселетримачем як застава.

Казначейський вексель – один із видів державних цінних паперів, що засвідчує внесення їхнім власником коштів до бюджету і дає право на одержання фіксованого доходу протягом строку володіння цими паперами.

Це короткострокові зобов'язання держави (терміном до 12 місяців). Казначейські векселі випускаються на пред'явника і обертаються на ринку цінних паперів. Випускають їх центральні банки за дорученням Міністерства фінансів (казначейства) за ціною, меншою від номіналу. Казначейські векселі можуть купувати комерційні банки, а також центральний банк.

Комерційний вексель – це вексель, який видається позичальником під заставу товару.

Розрізняють векселі простий і переказний. **Простий вексель** (соло-вексель) містить просте, нічим не обумовлене зобов'язання векседавця заплатити власникові векселя після зазначеного терміну певну суму. **Переказний вексель** (тратта) містить письмову вказівку векселедержателя (трасанта), що адресована платникові (трасату), заплатити третій особі (ремітенту) певну суму грошей у визначений термін.

Термін обороту тратти – до 90 днів. Переказний вексель повинен мати *акцепт* – зобов'язання платника (трасата) оплатити цей вексель (тратту) при настанні вказаного в ньому терміну. Акцепт оформлюється написом на векселі («Акцептований») і підписом платника. За допомогою акцепту особа, що вказана у векселі як платник, стає акцептантом, тобто головним вексельним боржником. Акцептант відповідає за оплату векселя в зазначений термін, і в разі несплати власник векселя може подати позов проти акцептанта.

Акцептовані банками векселі використовуються при наданні банками позик один одному. Можливий облік (*нотація*) тратти – її продаж комерційному банку до настання терміну платежу. При цьому необхідний *аваль* – гарантія платежу авалістом (в даному випадку комерційним банком) за траттою. Оформлюється аваль або гарантійним написом («Як аваліст за ...»), або видачею окремого документа. Передача векселів здійснюється за допомогою *індосаменту* – передатного напису.

Банківський акцепт – згода банку на оплату платіжних документів, форма гарантії їхньої оплати; оформлюється банком-акцептантом у вигляді відповідного напису.

Банківські акцепти – це акцептовані комерційними банками тратти з терміном оплати, як правило, до 180 днів. Наприклад, у США ринок банківських акцептів характеризується високою активністю, а найцінніші папери придатні для переобліку в федеральних резервних банках.

Депозитний сертифікат – письмове свідоцтво комерційного банку про депонування грошових ресурсів, яке свідчить про право вкладника на отримання депозиту (внеску).

Депозитні сертифікати бувають *термінові* і *до запитання*. На ринку обертаються термінові депозитні сертифікати; вони можуть бути продані вкладниками банку або дилерами з втратою відсотків або передані однією особою іншій за допомогою передатного напису. Як правило, депозитні сертифікати випускаються на великі суми.

Чек – складений за встановленою формою документ, який містить письмовий наказ власника рахунка в комерційному банку заплатити певну суму грошей чеко тримачеві.

В Україні чеки використовуються для безготівкових розрахунків, а також для отримання готівки з рахунка (грошовий чек). Чеки бувають:

- *ордерні* – виписані на певну особу з обов'язковим попередженням про наказ заплатити;
- *чеки на пред'явника* – без найменування отримувача;
- *іменні* – на певну особу.

Чекодавець, як правило, пред'являє чек у свій банк на інкасо. Чек замінює гроші в платіжному обігу, виступає в ролі кредитних грошей. Він повинен мати покриття.

Обіг чеків у різних країнах регулюється законами про чеки і Женевською конвенцією. При обігу банківського чека не вказується, кому або за чийм наказом необхідно платити, тобто ставиться тільки напис індосаменту. Чек може бути просто переданий іншій особі.

! Таким чином, на обліковому ринку обертається величезна маса короткострокових цінних паперів, головна характеристика яких – висока ліквідність і мобільність.

3.4 Характеристика та операції міжбанківського ринку

Міжбанківський ринок відіграє важливу роль у забезпеченні нормальних умов функціонування грошового ринку. Він є об'єктом державного регулювання, слугує механізмом впливу державних органів на діяльність комерційних банків, стан грошово-кредитної і валютної системи і безпосередньо на економіку в цілому.

Міжбанківський ринок – частина фінансового ринку, де тимчасово вільні грошові ресурси кредитних установ залучаються і розміщуються банками між собою переважно у формі міжбанківських депозитів на короткі терміни.

Міжбанківські депозити, які надаються в межах кореспондентських відносин між банками, відіграють роль інструмента налагодження тісніших і довірливіших відносин між банками. Тимчасово вільні кошти у банку виникають через відсутність необхідного попиту на фінансовому ринку або невігідність розміщення кредитних ресурсів серед клієнтів.

Найпоширеніші терміни депозитів – один, три і шість місяців, граничні – від одного дня до двох років. Засоби міжбанківського ринку використовуються комерційними банками не тільки для короткострокових, а й для середньо- і довгострокових активних операцій, регулювання балансів, виконання вимог центральних банків.

Відсоткові ставки враховують власні витрати банків, прийнятий ними кредитний ризик, співвідношення попиту і пропозиції та інші фактори. Вони є базовими при розрахунку відсоткових ставок за іншими, довгостроковішими кредитами на національному і міжнародному ринках позикових капіталів.

Міжбанківські депозити пов'язані з активними депозитними операціями банків, тобто вкладенням тимчасово вільних коштів одних банків у інші кредитні установи, у тому числі центральний банк. Внесення депозитів комерційними

банками в центральний банк у межах обов'язкових резервів є одним із методів регулювання сукупного грошового обігу країни. Відповідно до чинного законодавства, в Україні комерційні банки мають право на одержання від НБУ як банку останньої інстанції кредитів через кредитні аукціони, ломбардні операції, переоблік векселів на умовах двосторонніх угод.

Міжбанківські кредити – одне з основних джерел формування банківських кредитів. Одержання кредитів в інших банках дає можливість банківським установам поповнювати власні кредитні ресурси. У разі надлишку ресурсів банк розміщує їх на міжбанківському ринку, а в разі нестачі – купує на ринку. Ринок міжбанківських кредитів є важливою складовою фінансового ринку. На практиці використовуються такі основні різновиди міжбанківського кредиту:

- овердрафт за кореспондентськими рахунками: на відповідному рахунку обліковуються суми дебетових (кредитових) залишків на кореспондентських рахунках банків на кінець операційного дня;

- кредити овернайт, які надані (отримані) іншим банком: вони надаються банкам на термін не більше одного операційного дня. Цей вид міжбанківського кредиту використовується для завершення розрахунків поточного дня;

- кошти, які надані (отримані) іншим банком за операціями РЕПО. Ці операції пов'язані з купівлею цінних паперів на певний період з умовою зворотного їх викупу за заздалегідь обумовленою ціною або з умовою безвідкличної гарантії погашення в разі, якщо термін операції РЕПО збігається з терміном погашення цінних паперів.

В Україні суб'єктами міжбанківського ринку є комерційні банки, які виступають у ролі фінансових посередників при перерозподілі коштів і здійсненні платежів на фінансовому ринку. НБУ проводить операції з рефінансування комерційних банків.

ТЕМА 4 ГРОШОВІ СИСТЕМИ

4.1 *Поняття та елементи грошової системи.*

4.2 *Еволюція грошових систем.*

4.3 *Форми безготівкових розрахунків.*

4.4 *Створення грошової системи України.*

4.1 Поняття та елементи грошової системи

Грошова система – це законодавчо встановлена форма організації грошового обороту в країні. Вона є складовим елементом господарського механізму і регулюється законами, встановленими державою.

Грошова система країни формується історично, що позначається на структурі та змісті її елементів. Основні з них:

- 1) найменування грошової одиниці;
- 2) масштаб цін;
- 3) валютний курс;
- 4) види готівкових грошових знаків, які мають законну платіжну силу;
- 5) регламентація безготівкового обороту;
- 6) державний апарат, який здійснює регулювання грошового обороту.

Найменування грошової одиниці (національної валюти), як правило, виникає історично. До введення власної грошової одиниці в Україні функціонувала грошова одиниця колишнього СРСР – карбованець (рубль), сотою часткою якого була копійка. Найменування «рубль» закріпилося за грошовою одиницею Росії порівняно пізно – в XVII ст. Становлення державної незалежності України зумовило перехід до найменування стародавньої грошової одиниці, що використовувалась у Київській Русі, – гривні.

Масштаб цін – історично зумовлений елемент грошової системи, що визначає ваговий вміст у грошовій одиниці металу, який у відповідний період виконував роль грошей. Установлений державою золотий (чи срібний) вміст грошей виступав важливим елементом системи ціноутворення в країні. В умовах обігу паперових грошей масштаб цін втратив своє вагоме значення як елемент грошової системи. Масштаб цін відіграє важливу технічну роль при виконанні грошима функції міри вартості.

Валютний курс – це співвідношення між грошовими одиницями (валютами) різних країн.

Гривня як грошова й вагова одиниця Стародавньої Русі походить від найменування обруча – прикраси із золота чи срібла, який носили на шиї («загривку»). Частина цього обруча (рублена гривня), що оберталася в ролі грошей, стала основою найменування грошової одиниці «рубль» (карбованець).

Він являє собою своєрідну «ціну» валюти однієї країни, виражену у валютах інших країн. Залежно від типу грошової системи валютний курс може визначатися ринком або встановлюватись державою в особі уповноважених нею органів.

Держава визначає види *готівкових грошових знаків*, що мають статус законного платіжного засобу на її території. До них належать банківські білети, казначейські білети та розмінна монета. Суттєва відмінність грошових білетів полягає в механізмі їхньої емісії – порядку випуску в обіг та вилучення з нього.

При бюджетній емісії, яка проводиться спеціальним органом міністерства фінансів (казначейством), в обіг випускаються казначейські білети. Кредитна емісія обумовлює випуск банкнот. Банківські білети надходять до сфери обігу у зв'язку з видачею кредиту; його погашення зумовлює вилучення грошових знаків з обігу.

Основним компонентом грошової маси в сучасних умовах є не готівкові знаки, а залишки на рахунках у банках та небанківських кредитних установах. Вони використовуються для платежів шляхом перерахувань коштів з рахунка платника на рахунок їхнього одержувача. Принципи функціонування грошей, що перебувають на рахунках («грошей безготівкового обігу» або «електронних» в умовах проведення платежів на базі електронно-обчислювальної техніки), визначає держава через *регламентацію безготівкового обороту*.

Вона включає визначення сфер готівкових та безготівкових розрахунків і режиму використання грошей на рахунках, форми розрахунків, порядок платежів тощо.

Операції щодо готівкових і безготівкових розрахунків здійснюють банки та небанківські установи. Однак безпосереднє регулювання грошового обороту здійснюють банки, що зумовлює виділення їх як самостійного елемента грошової системи.

Механізм регулювання характеризується побудовою самої банківської системи – її організацією за однорівневим чи дворівневим принципом.

Кожна держава, пристосовуючи грошову систему до своїх інтересів, визначає орган, який здійснює грошово-кредитне та валютне регулювання. Таким органом, за традицією, виступає центральний банк, в Україні – Національний банк України.

Сучасна грошова система характеризується такими загальними рисами:

- відміною офіційного золотого вмісту грошових одиниць, демонетизацією золота;
- переходом до нерозмінних на золото кредитних грошей, які за своєю природою небагато чим відрізняються від паперових грошей;
- збереженням у грошовому обігу декількох країн поряд з кредитними грошима паперових грошей у формі казначейських білетів;
- випуском банкнот в обіг з метою кредитування господарства, держави, а також приросту офіційних золотих і валютних резервів;
- розвитком та розширенням у грошовому обороті безготівкових розрахунків при одночасному скороченні готівкових;
- посиленням державного регулювання грошового обороту в зв'язку з постійним порушенням базового принципу грошової системи – відповідності кількості грошей об'єктивним потребам економічного обороту, що веде до інфляційного процесу.

4.2 Еволюція грошових систем

Грошові системи сформувалися в XVI–XVII ст. з появою та затвердженням капіталістичного способу виробництва, хоча окремі елементи з'явилися раніше.

З розвитком товарно-грошових відносин та капіталістичного способу виробництва відбуваються суттєві зміни в грошовій системі.

Тип грошової системи визначається змістом її елементів та їхньою взаємодією, які зумовлюють тенденції розвитку та закономірності функціонування грошової системи.

Як елемент господарського механізму країни грошова система відображає властиву йому сукупність економічних відносин, у зв'язку з чим набувають характеру системи ринкового чи неринкового типу.

Неринкову грошову систему відрізняє наявність значних обмежень щодо функціонування грошей (талони, карткові системи розподілу тощо), використання адміністративних методів регулювання грошового обігу (раціонування видачі грошей, лімітування кредитів тощо), розмежування сфер готівкового та безготівкового обігу, заборона певних грошових операцій, здійснення контролю за грошовими операціями юридичних осіб та громадян тощо. В такій грошовій системі фактично порушуються її межі як форми організації обігу грошей, а регулювання безпосередньо поширюється на зміст грошових операцій. Такий тип грошової системи властивий адміністративно-командній економіці, якою була система управління економікою колишнього СРСР. Він призводить до підриву самої природи грошей.

Грошову систему **ринкового типу** характеризує вільне функціонування грошей. Зберігаються лише певні обмеження щодо проведення грошових операцій на рівні банків як елемента грошової системи країни. При цьому регулювання грошового обігу проводиться використанням економічних методів впливу на обсяг, динаміку та структуру грошової маси.

Історично системи металевого обігу реалізувались у формі *біметалізму* та *монометалізму*. На ранніх етапах розвитку капіталістичного виробництва грошова система, як правило, ґрунтувалася на біметалізмі.

При **біметалізмі** роль загального еквівалента законодавчо закріплювалася за двома металами, – як правило, золотом і сріблом. Відповідно до принципів регулювання співвідношення між золотими і срібними монетами виділяють три різновиди біметалізму:

- система паралельної валюти, за якої вищезазначене співвідношення встановлюється стихійно, на ринковій основі;
- система подвійної валюти, коли таке співвідношення визначає держава;
- система «кульгаючої» валюти, за якої один з видів монет карбується в закритому порядку.

Монометалізм – це грошова система, за якої тільки один вид металу виконує роль грошей. Найпоширенішим в історії був золотий монометалізм. Його найпоширенішою формою виступав золотомонетний стандарт.

Золотомонетний стандарт характеризується такими загальними рисами:

- у внутрішньому обігу країни перебуває повноцінна золота монета, а золото виконує всі функції грошей;
- дозволяється вільне карбування золотих монет для приватних осіб (звичайно на монетному дворі країни);
- неповноцінні гроші, що перебувають в обігу (банкноти, металева розмінна монета), вільно та необмежено обмінюються на золоті;
- допускається вільне вивезення та ввезення золота та іноземної валюти і функціонування вільних ринків золота.

Функціонування *золотомонетного стандарту* потребувало наявності золотих запасів у центральних емісійних банках, які були резервом монетного обігу, забезпечували розмін банкнот на золото, виступали резервом світових грошей.

При *золотозливковому стандарті* в обігу відсутні золоті монети та вільна їхня чеканка. Розмін банкнот, як і інших неповноцінних грошей, проводиться тільки на золоті зливки. В Англії вартість стандартного зливка масою 12,4 кг дорівнювала 1700 фунтів стерлінгів, у Франції вартість зливка 12,7 кг дорівнювала 215 тисяч франків.

В Австрії, Німеччині, Данії, Норвегії та інших країнах було встановлено *золотодевізний* (золотовалютний) *стандарт*, за якого також відсутні золоті монети та вільна чеканка. Обмін неповноцінних грошей на золото проводився за допомогою обміну на валюту країн із золотозливковим стандартом. Так зберігався непрямий зв'язок грошових одиниць країн золотодевізного стандарту із золотом.

Відповідно до змісту механізму регулювання грошового обороту виділяють системи *паперово-грошового та кредитного обігу*.

Для *системи паперово-грошового обігу* характерна бюджетна емісія, яка може виступати у двох формах:

- 1) випуск грошових білетів державним казначейством;
- 2) покриття бюджетного дефіциту за рахунок кредитної емісії.

В обох випадках випуск грошей визначається не потребами обороту, а величиною бюджетного дефіциту, що, відповідно до законів обігу паперових грошей, призводить до постійного знецінення їх. Регулювання грошового обороту в цих умовах потребує здійснення заходів, спрямованих на оздоровлення фінансів та збалансування бюджету.

Система кредитного обігу – це випуск і рух грошових знаків, що виникають на основі кредиту. Кредитна емісія забезпечує еластичність грошового обігу, дає можливість, на відміну від бюджетної емісії, не тільки легко збільшувати, а й зменшувати кількість грошей в обігу. Це створює реальну можливість підтримання їхньої кількості на рівні об'єктивної потреби обігу.

За загальними законами обігу грошей кредитна грошова система близька до металеві. Органами регулювання грошового обігу є банки. Здійснювані ними кредитні операції (видача та погашення позик), відповідно до реальної динаміки економічних процесів, руху матеріальних цінностей, виступають передумовою балансування товарних і грошових мас в обігу.

4.3 Форми безготівкових розрахунків

Оскільки всі підприємства та організації повинні обов'язково зберігати свої грошові кошти на рахунках у банках, то на практиці їх взаємовідносин мають використовуватися певні форми платіжних документів. Вони заповнюються підприємством і є для банку розпорядженням по списанню чи переведенню грошових засобів на рахунок підприємства.

Організація безготівкових розрахунків здійснюється в неоднакових формах. Вони відрізняються між собою формою розрахункових документів і особливостями їхнього руху. Основними розрахунковими документами при безготівкових розрахунках є:

- а) платіжне доручення;
- б) платіжна вимога-доручення;
- в) чек;
- г) акредитив;
- д) вексель;

Використання тієї чи іншої форми платіжних документів не залежить від банку, а визначається договором між платником і одержувачем коштів. При виборі тієї чи іншої форми розрахунків підприємства повинні враховувати багато факторів: місце знаходження платника та покупця, швидкість обігу грошових коштів, можливість взаємного контролю, джерела коштів для платежу, гарантію сплати і т.д.

Платіжне доручення – це документ, який містить наказ платника банку про списання з його рахунка певної суми та перерахування її на рахунок одержувача.

За допомогою платіжних доручень здійснюються розрахунки як з товарних, так і нетоварних операцій. Така форма організації безготівкових розрахунків найбільше поширена.

Платіжна вимога-доручення – це комбінований розрахунковий документ, який об'єднує платіжну вимогу і платіжне доручення. Частина документа – «платіжна вимога» заповнює одержувач, а частину – «доручення» заповнює платник при згоді на оплату.

Верхню частину після виконання своїх зобов'язань перед замовником заповнює постачальник. Це вимога постачальника щодо оплати вартості наданих замовникові послуг, виконаних робіт або поставлених товарів. Виписана вимога разом із відвантажувальними транспортними документами пересилається платникові, минаючи банк.

Розрахунковий чек – документ, який містить доручення чекодавця (платника) банку про перерахування з його рахунка певної суми грошей на рахунок чекоотримувача (одержувача) при здаванні ним чека в банк.

Чек – це документ суворої звітності і бланки чеків (а вони звичайно брошуруються в чекові книжки по 10, 20 і 25 аркушів) виготовляються за зразками, затвердженими Національним банком України. Чек має ряд обов'язкових реквізитів: суми платежу за чеком, найменування одержувача платежу, дату і місце укладання чека тощо.

Акредитив – це розрахунковий документ, який містить доручення банку платника банку одержувача оплатити товар (послуги) лише при виконанні одержувачем умов, указаних в акредитиві. Акредитив вигідно використовувати у відносинах з неакуратними платниками.

Акредитив являє собою форму організації розрахунків, за якої банк платника (банк емітент) за дорученням свого клієнта зобов'язаний перерахувати гроші в банк замовника (виконуючий банк), який здійснить платіж відповідно до складеної акредитивної угоди.

Акредитиви можуть мати різну форму. Найпоширеніші з них: відкличний і безвідкличний, а також покритий та непокритий.

Вексель – це боргове зобов'язання чітко визначеної форми (цінний папір), що дає незаперечне право на одержання зазначеної в ньому суми грошей у термін, який указано у векселі.

Вексель постійно перебуває в русі і з огляду на особливості цього руху, а також залежно від того, хто – боржник чи кредитор – виписує вексель, розрізняють **простий** і **переказний векселі**.

Вексель є формою оформлення комерційного кредиту, який надається в товарній формі продавцями покупцям у вигляді відстрочки сплати боргу за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги.

При видачі **простого векселя** векседавець зобов'язаний сплатити безпосередньо векселедержателю певну суму. При цьому векселедержатель приймає на себе зобов'язання перед іншою стороною - векселедержателем виплатити певну суму грошей після настання певного строку.

Переказний вексель являє собою письмову пропозицію векседавця, звернену до платника, сплатити певну суму векселедержателю. Переказний вексель може бути проданий за допомогою індосамента (передавального напису). Строк платежу визначається або датою акцепту, або ж датою протесту.

4.4 Створення грошової системи України

Грошова система України є регульованою системою ринкового зразка. Цьому сприяли істотні ринкові перетворення в економічній системі України: демонополізація економіки, приватизація, яка відбувалася в усіх галузях

економіки. Активно розвивається грошовий ринок в усіх його складових: ринок грошей, валютний ринок, ринок цінних паперів, а також його інфраструктура.

Щоб досягти ринкового зразка, грошова система України пройшла багато *етапів свого розвитку*. Після отримання в 1991 р. незалежності перед Україною постало завдання створити власну грошову систему.

Становлення грошової системи почалося з рішення уряду про випуск у грудні 1991 р. *купоно-карбованців* багаторазового використання за умови його паралельного обігу з рублем.

Наступним етапом став Указ Президента про введення купоно-карбованців у безготівковий обіг і вилучення з обігу рубля в листопаді 1992 р., а з 2 вересня 1996 р. – введення постійної діючої національної грошової одиниці – *гривні*. До того часу її введення декілька разів відкладалося через загальну економічну нестабільність у країні й потужні інфляційні процеси, що досягли піку в 1993 р.

Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави – Національного банку України.

Назву наша національна валюта отримала від гривні – грошової одиниці Київської Русі, а щодо розмірної монети, то її назву залишили за звичною копійкою. Ескізи гривні виконав український художник В. І. Лопата.

Основними складовими елементами грошової системи України стали:

➤ *види грошових знаків*, що мають законну платіжну силу:

— банкноти – гривні номіналом *1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200, 500*;

— розмірна монета (копійка), що випускається в обіг номіналами *1 грн., 50, 25, 10, 5, 2, 1*;

➤ *офіційний валютний курс* гривні до інших валют світу (долар США, євро, рубль та ін.) встановлюється НБУ на підставі торгів валютними цінностями на Українській міжбанківській валютній біржі;

➤ *порядок організації готівкового й безготівкового обігу* (розроблення правил і форм здійснення безготівкового та готівкового способів і порядку платежів, контроль касових операцій);

➤ *орган грошово-кредитного і валютного регулювання* – *Національний банк України (НБУ)*. Він є незалежним фінансово-економічним органом для здійснення самостійної грошово-кредитної політики в Україні та координації діяльності комерційних банків.

ТЕМА 5 ІНФЛЯЦІЯ ТА ГРОШОВІ РЕФОРМИ

5.1 Інфляція: її сутність, причини, види й типи.

5.2 Вимірювання інфляції.

5.3 Наслідки інфляції та антиінфляційна політика.

5.4 Грошові реформи та методи проведення їх.

5.1 Інфляція: її сутність, причини, види й типи

Інфляція – це процес знецінення грошей та загальне підвищення цін на товари і послуги внаслідок надмірної емісії та переповнення каналів обігу грошовою масою, яка виявилась не забезпеченою економічними благами.

Термін «інфляція» (від лат. *Inflatio*) буквально означає «здуття або набухання». Дійсно, фінансування державних видатків за допомогою паперово-грошової емісії з припиненням розміну банкнот призводило до розширення грошового обігу та знецінення паперових грошей.

Уперше термін «інфляція» був застосований для характеристики економіки США в період громадянської війни 1861–1865 рр. Він засвідчував процес перевантаження, «набухання» каналів грошового обігу масою грошей, яка перевищувала потребу в них економічної системи.

Остаточно цей термін було введено в науковий обіг з метою теоретичного відображення певного стану економіки після Другої світової війни.

Ці історичні приклади доводять, що інфляція не є породженням сучасності, а мала місце і в минулому.

Сучасній **інфляції** притаманний ряд **відмітних особливостей**.

- якщо раніше інфляція була локальною, то зараз вона всеохоплююча;
- раніше вона охоплювала певний період, тобто мала періодичний характер, а зараз – хронічний;
- сучасна інфляція перебуває під впливом не тільки *грошових (монетарних) факторів* (розбалансування грошової системи, надмірної грошово-кредитної емісії, валютних відносин тощо), а й *негрошових факторів* (монополізації економіки, здороження товарів критичного імпорту (енергоносіїв), сировинних матеріалів тощо).

Отже, *інфляція як багатфакторний процес – це прояв диспропорційності у розвитку суспільного відтворення, що зумовлено порушенням закону грошового обігу.*

Інфляція може бути **відкритою і прихованою**.

Знецінення грошей може відбуватись і за відсутності відкритого зростання цін – їхньому утриманні на відносно фіксованому рівні за допомогою адміністративних важелів.

В економіці України інфляція виникла ще в період існування СРСР у 50–60-х роках ХХ ст. і була пов'язана з різким падінням ефективності суспільного

виробництва. Однак вона була *прихованою* і проявлялася в *товарному дефіциті* та великій різниці в цінах: низьких на кінцеву продукцію і високих на всі види сировини.

Прихована інфляція найбільш деструктивна, тобто позбавляє виробників економічних стимулів, потребує постійних державних дотацій, руйнує ринкові відносини, породжує «тіньову» економіку, спекуляцію та хабарництво.

Рівняння Фішера, $MV = PQ$, визначає взаємозв'язок інфляції від кількості грошей і рівня цін. Причиною інфляції виступають гроші, збільшення їх кількості, а наслідок зростання цін. Фішер представляв інфляцію, як падіння купівельної спроможності грошей, яке відбувається пропорційно зростанню кількості грошей в обігу. В даний час більшість економістів не поділяє цю точку зору, і трактують інфляцію як багатфакторний процес, що вбирає в себе виробничий, грошовий і відтворювальний аспекти.

Необхідно розрізнити *внутрішні* і *зовнішні причини інфляції*. Серед *внутрішніх* чинників можна виділити:

1) *не грошові* – порушення диспропорцій господарства, циклічний розвиток економіки, монополізація виробництва, незбалансованість інвестицій, державно-монополістичне ціноутворення, кредитна експансія, екстраординарні обставини соціально-політичного характеру і тому подібне;

2) *грошові (монетарні)* – криза державних фінансів, а саме: дефіцит бюджету, зростання державного боргу, емісія грошей, а також збільшення кредитних коштів обороту внаслідок розширення кредитної системи, збільшення швидкості обертання грошей і тому подібне

Зовнішніми чинниками інфляції є світові структурні кризи(сировинний, енергетичний, валютний), зростання цін на світових ринках, нелегальний експорт валюти.

Головними *причинами інфляції в Україні* виступають:

а) високо витратна і високо монополізована економіка, успадкована від СРСР. Така економіка не може працювати за рахунок самофінансування і вимагає дотацій. Останнє обумовлене застосуванням застарілого основного капіталу і втратою(внаслідок гіперінфляції) оборотного капіталу;

б) реформа економіки і інших сфер суспільства Урядом України частіше здійснюється шляхом «спроб і помилок». В результаті інфляція в Україні досягла досить високого рівня. У 1992г. рівень інфляції в країні складав 2100%, в 1993г. - 10256% - це найвищий рівень інфляції у світі(до цього найвищим був рівень інфляції в Перу в 1990г. і складав 7432%);

в) висока монополізація економіки;

г) тиск зовнішнього боргу на державний бюджет, що обмежує маневреність валютними ресурсами держави.

Класифікація видів за такими критеріями :

За формами прояву інфляції можна виділити:

- **цінову інфляцію**, що проявляється у формі зростання цін;
- **інфляцію заощаджень** – при зафіксованих державою цінах, доходах, повальному дефіциті товарів знецінення грошей проявляється у зростанні вимушених заощадженнях у населення;
- **девальвацію**, за якою знецінення грошей проявляється у падінні їхнього курсу до іноземних валют.

Залежно від середньорічних темпів зростання (приросту) цін розрізняють п'ять типів інфляції:

➤ **повзучу**: прискорене зростання маси грошей в обороті без помітного підвищення цін – до 5–10% на рік. Вона характеризується надмірною емісією маси грошей без помітного підвищення зростання цін.

➤ **помірну**: прискорене знецінення грошей у формі зростання цін на 5 – 20% за рік. Така інфляція стає відчутною для всіх економічних суб'єктів, і вони починають вживати певних заходів для адаптації їх у нових умовах господарювання;

➤ **галопуючу**: зростання цін досягає 20 – 50%, а інколи 100% за рік. На цій стадії відбувається стрімке зростання цін, тобто *прискорена або галопуюча* інфляція призводить до випередження сукупного попиту порівняно з товарною пропозицією, спричинюючи нерівномірне, стрибкоподібне зростання цін.;

➤ **гіперінфляцію**: надзвичайно високі темпи зростання цін – більш як на 100% за рік. Гіперінфляція часто пов'язана з політичним хаосом, наслідками війн та соціальних революцій. На цій стадії гіперінфляції домінує нестабільність цін в усіх секторах економіки, спричинюючи хаос на ринку, поширення бартерних операцій, порушення фінансово-кредитного механізму, що призводить до несправедливого перерозподілу доходів та багатства в суспільстві, соціальної та політичної нестабільності;

➤ **супергіперінфляцію**: катастрофічне зростання цін – до 1000% за рік і більше. На цій стадії гроші починають втрачати всі свої функції, купюри низьких номіналів та розмінна монета зникають з обігу, падає роль грошей в економіці, розвивається платіжна криза та поширюється бартер.

Для промислово розвинутих країн характерна *повзуча* інфляція, тобто невелике, помірне обезцінювання грошової одиниці з року в рік.

Галопуючу та гіперінфляцію переживають переважно ті країни, які здійснюють докорінну ломку своїх економічних систем. Зростання цін, що перевищує темпи в 50% щомісячно, класифікують як *супергіперінфляцію*.

Залежно від причин, які призводять до інфляційних процесів, розрізняють **два типи інфляції:**

- інфляцію попиту;
- інфляцію пропозиції (витрат).

Інфляція попиту.

Традиційно вона виникає за надмірного попиту. Попит на товари більший (**AD**), ніж пропозиція товарів (**AS**), у зв'язку з тим, що виробничий сектор не в змозі задовольнити потреби населення. Цей надлишок попиту призводить до зростання цін. Спостерігається наявність великої кількості грошей за малої кількості товарів.

Інфляція попиту може бути спричинена:

- *мілітаризацією економіки та збільшенням військових витрат.* Військова техніка та військова продукція не функціонують на ринку, її купує держава та направляє в запас. Гроші для обслуговування цієї продукції за суттю не потрібні, оскільки вона не переходить із рук в руки;

- *дефіцитом бюджету та зростанням державного боргу.* Покриття дефіциту здійснюється або державними позиками, або емісією банкнот, що дає державі додаткові кошти, а отже, і додатковий попит;

- *кредитною експансією банків.* Розширення кредитних операцій банків та інших кредитних закладів призводить до збільшення кредитних знарядь обігу, які також створюють додаткові вимоги на товари та послуги;

- *припливом іноземної валюти в країну, яка за допомогою обміну на національну грошову одиницю спричинює загальне зростання обсягу грошової маси, а отже, і надлишковий попит;*

- *надмірні соціальні виплати тощо.*

Інфляція попиту спостерігається тоді, коли зростання рівня цін відбувається під впливом загального збільшення сукупного попиту на товари і послуги, спричиненого:

- безпосередньо дією монетарних факторів (надлишковою емісією грошей);
- досягненням потенційного рівня національного виробництва а (такий обсяг ВВП, який виробляється в країні за умов повної зайнятості і використання всіх ресурсів).

Інфляція витрат виробництва. Цю інфляцію розглядають зазвичай з позиції зростання цін під впливом наростаючих витрат виробництва, насамперед зростання витрат на заробітну плату.

Причини такої інфляції:

- зниження темпів зростання продуктивності праці, спричинене циклічними коливаннями або структурними змінами у виробництві, що призводить до збільшення витрат на одиницю продукції, а отже, до зменшення прибутку. У кінцевому результаті це відбивається на зниженні обсягу виробництва, скороченні пропозиції товарів та зростанні цін;

➤ розширення сфери послуг, поява нових видів з більшою заробітною платою та відносно низькою, порівняно з виробництвом, продуктивністю праці. Як наслідок виникає загальне зростання цін на послуги;

➤ підвищення оплати праці за певних обставин в результаті активної діяльності профспілок, що контролюють номінальну заробітну плату. Компанії відповідають на таке зростання інфляційною спіраллю: підвищення заробітної плати призводить до зростання цін та нового підвищення заробітної плати;

➤ високі непрямі податки (вони включаються до ціни товарів) характерні для багатьох держав;

➤ загальний рівень витрат зростає.

Отже, інфляція пропозиції (витрат) має два основних джерела:

– зростання цін на енергію та сировину;

– зростання номінальної заробітної плати.

Інфляція витрат та інфляція попиту взаємопов'язані та взаємообумовлені, їх важко чітко розділити. Надлишкова грошова маса в економіці завжди породжує підвищений попит, спричинюючи порушення рівноваги ринків у сфері сукупного попиту і сукупної пропозиції, реакцією на яке є зростання цін. Будучи продуктом розбалансованого грошового ринку, інфляція попиту розповсюджується далі, вражає виробництво і споживання, деформує споживчий попит, посилює нерівномірність і непропорційність розвитку різних галузей господарства, призводячи в результаті до інфляції витрат.

Будь-яка сучасна система економіки інфляційна і в ній діють фактори, які призводять до інфляції попиту так витрат.

5.2 Вимірювання інфляції

Інфляція в її відкритому варіанті виявляється у підвищенні цін, але їх зростання може бути різним. Тому для вимірювання інфляції використовують її показник. Він розраховується різними способами.

На практиці інфляцію можна обчислити за допомогою індексів цін:

➤ індекс споживчих цін (ІСЦ);

➤ індекс цін на засоби виробництва (цін виробника) (ІЦВ);

➤ індекс цін ВВП, або дефлятор ВВП;

➤ загальний індекс інфляції.

Індекс інфляції – це відношення рівня інфляції звітного періоду до рівня інфляції базового періоду.

Однак найпоширенішим способом є визначення рівня інфляції за зміною цін на товари, що входять до «споживчого кошика» і обчислюється за допомогою індексу споживчих цін (індекс Ласпейреса).

Індекс споживчих цін (ІСЦ) характеризує зміну в часі загального рівня цін на товари і послуги, які купує населення для особистого споживання. Цей

показник найчастіше використовується для характеристики інфляції, оскільки він досить точно виражає не тільки економічні, а й соціальні аспекти інфляції, зокрема її вплив на рівень життя населення, а тому його називають ще *індексом вартості життя*.

Визначається ІСЦ за вартістю певного законодавчо зафіксованого набору товарів і послуг («споживчого кошика»), обчисленою в ринкових цінах базового і поточного періоду. Розрахувати ІСЦ можна за такою формулою:

$$ІСЦ = \frac{\text{Ринкова вартість фіксованого кошика в поточному році } (\sum P_1 g_0)}{\text{Ринкова вартість фіксованого кошика в базовому році } (\sum P_0 g_0)} \times 100,$$

де P_0 і P_1 – ціни одиниці товарів (послуг) базового і звітного періодів відповідно;
 g_0 – кількість товарів у «споживчому кошику» базового періоду.

Індекс цін на засоби виробництва (ІЦВ) (цін виробника) характеризує зміну в часі загального рівня цін на засоби виробництва, які купують юридичні особи для виробничого споживання. Цей індекс виражає зростання оптових цін, темпи якого не завжди збігаються з темпами зростання роздрібних цін, за якими визначається ІСЦ.

Індекс цін ВВП, або дефлятор ВВП (індекс Пааше).

Для виявлення динаміки загального рівня цін використовують індекс Пааше. Це найбільш широкий показник, який характеризує інфляційні зміни в часі загального рівня цін на всі товари і послуги, що реалізовані кінцевим споживачам. Індексом Пааше (I_p) прийнято називати дефлятором ВВП ($D_{ввп}$) і визначають його за формулою

$$I_p, D_{ввп} = \frac{\sum (P_1 g_1)}{\sum (P_0 g_1)} = \frac{ВВП_H}{ВВП_p},$$

де P_1 і P_0 – рівень цін одиниці товару (послуги) поточного і базового періодів відповідно;

g_1 – кількість товарів (надання послуг) у поточному (розрахунковому) періоді;

$ВВП_H$ – номінальний ВВП;

$ВВП_p$ – реальний ВВП.

Загальний індекс інфляції.

Темп інфляції (швидкість зростання цін) визначається за формулою

$$\text{Темп інфляції} = \frac{\text{Індекс цін поточного року} - \text{Індекс цін минулого року}}{\text{Індекс цін минулого року}} \times 100\%$$

Загальний індекс цін показує, на скільки відсотків ціни поточного року (місяця) вищі від цін попереднього.

5.3 Наслідки інфляції та антиінфляційна політика

Інфляція негативно впливає на суспільство в цілому. Погіршується економічне становище: знижуються обсяги виробництва, оскільки коливання та зростання цін роблять непевними перспективи розвитку виробництва; відбувається переливання капіталу з виробництва в торгівлю та посередницькі операції, де швидший обіг капіталу та більший прибуток, а також легше ухилитися від сплати податків; розширюється спекуляція в результаті різкої зміни цін; обмежуються кредитні операції; зменшуються фінансові ресурси держави.

Виникає соціальне напруження у зв'язку з тим, що інфляція перерозподіляє національний дохід не на користь найменш забезпечених верств суспільства. Вона знижує реальні доходи (кількість товарів та послуг, які можна придбати за номінальний дохід), а отже, і загальний рівень життя населення, якщо номінальний дохід буде відставати від зростання цін.

Особливо важка інфляція для осіб з фіксованими доходами: пенсіями, стипендіями, заробітною платою працівників бюджетної сфери. Крім того, інфляція знецінює заощадження громадян. У зв'язку з цим, щоб стримати різке падіння життєвого рівня, держава здійснює індексацію доходів та податкових пільг. Розгортання інфляційних процесів призводить до такого загострення економічних та соціальних суперечностей, що держави починають вживати заходів для подолання інфляції та стабілізації грошового обігу.

Основні форми боротьби з інфляцією – грошові реформи та антиінфляційна політика.

Грошова реформа – повне або часткове перетворення грошової системи, що здійснює держава з метою впорядкування та налагодження грошового обігу. Грошова реформа здійснюється різними методами (нуліфікація, реставрація, девальвація, деномінація) залежно від економічного стану країни, ступеня знецінення грошей, політики держави.

Антиінфляційна політика – комплекс заходів державного регулювання економіки, спрямований на боротьбу з інфляцією. Історично сформувалися два основних шляхи такої політики: дефляційна політика (регулювання попиту) та політика доходів.

Дефляційна політика ґрунтується на методах обмеження грошового попиту через грошово-кредитний та податковий механізми шляхом зниження державних видатків, підвищення відсоткової ставки за кредит, посилення податкового пресу, обмеження грошової маси тощо. Особливість дії дефляційної політики полягає в тому, що вона, як правило, спричинює уповільнення економічного зростання і навіть кризові явища.

Варіанти антиінфляційної політики обираються залежно від пріоритетів. Як що ставилося завдання стримувати економічне зростання, то проводилась

дефляційна політика; якщо метою було стимулювання економічного зростання, то перевага надавалась **політиці доходів**. У разі коли кінцевою метою було стримання інфляції будь-якою ціною, паралельно використовувались обидва методи антиінфляційної політики.

Індексація (повна або часткова) означає компенсацію збитків у результаті знецінення грошей.

Стримування контрольованого зростання цін проявляється, по-перше, в «заморожуванні» цін на певні товари; по-друге, в стримуванні їхнього рівня в певних межах. Подібний контроль зберігався в усіх провідних розвинутих країнах.

Мета антиінфляційної політики держави полягає в тому, щоб установити контроль над інфляцією і досягти прийнятних її темпів для народного господарства. Важливим завданням у боротьбі з інфляцією є подолання економічного спаду, кризи неплатежів, зниження інвестиційної активності, формування стабільної ринкової інфраструктури, оздоровлення економіки, пов'язане з підтримкою пріоритетних галузей народного господарства, стимулювання експорту продукції, виваженою протекціоністською політикою і валютною політикою, що сприяє вирішенню питань конкурентоспроможності вітчизняних товарів.

5.4 Грошові реформи та методи проведення їх

Серед комплексу заходів щодо оздоровлення та впорядкування грошового обороту особливе місце посідають **грошові реформи**. Вони являють собою повну чи часткову перебудову грошової системи, яку проводить держава, з метою оздоровлення чи поліпшення механізму регулювання грошового обороту відповідно до нових соціально-економічних умов.

Грошові реформи можна класифікувати таким чином:

1) *створення нової грошової системи*. Ці реформи проводилися при переході від біметалізму до золотого монометалізму, від останнього до системи паперовогрошового обігу чи кредитного обігу в умовах створення нових держав, як це мало місце в період падіння колоніальних імперій чи після виходу окремих республік зі складу колишнього СРСР. Прикладом таких реформ є грошова реформа Вітте в 1895–1897 рр. в Росії і грошові реформи в країнах, що звільнилися від колоніальної залежності, тощо;

2) *часткова зміна грошової системи*, коли реформуються окремі її елементи: назва і величина грошової одиниці, види грошових знаків, порядок їхньої емісії і характер забезпечення тощо. Прикладом таких реформ є зміна порядку емісії і забезпечення банкнот в Англії згідно з Актом Роберта Піля (1844 р.), грошові реформи в СРСР у 1922–1924 і 1947 рр.;

3) проведення спеціальних стабілізаційних заходів з метою отримання інфляції чи подолання її наслідків.

Чим би не була викликана необхідність проведення грошової реформи, найголовнішою її метою завжди є стабілізація грошового обороту. Для досягнення цієї мети недостатньо прийняти ті чи інші законодавчі акти, а необхідно підготувати відповідні економічні передумови. Без цього гроші і після реформи можуть знецінюватися. Тому успішне проведення грошової реформи потребує відповідної підготовки: нагромадження золотовалютних і матеріальних резервів, припинення чи значне зменшення темпів зростання грошової маси в обігу, оздоровлення державних фінансів, поліпшення структури суспільного виробництва, збалансування ринку тощо.

Нерідко грошовій реформі передуює *деномінація грошових знаків*, тобто обмін усіх старих знаків на нові в певній пропорції з одночасним перерахуванням у цій пропорції всіх грошових показників: цін, тарифів, заробітної плати, балансової вартості фондів тощо.

Також, *важливе значення для успіху* грошової реформи має правильний вибір **методу стабілізації валюти** в процесі реформи (табл. 5.1). Згідно зі світовим досвідом грошових реформ існують наступні *методи стабілізації валют*: нулліфікація, ревальвація(реставрація), девальвація, деномінація.

За способом проведення грошові реформи поділяються на три типи (моделі).

1 Грошові реформи **формального типу**, що зводяться лише до технічного аспекту – впровадження нового зразка купюри з одночасним або поступовим вилученням старої. Обмін старих купюр на нові здійснюється у співвідношенні 1:1. Приводом до такої зміни може бути:

а) необхідність поліпшення фізичних властивостей (міцності, захисту від підробки тощо) банкнот, що перебувають в обігу, зміни їхніх відносних і абсолютних розмірів, що може бути результатом технічного прогресу (в розумінні як можливостей випуску банкнот вищої якості, так і нових вимог до їхньої якості у зв'язку із застосуванням різних технічних пристроїв – банкоматів, електронних машин тощо);

б) посилення ефективної боротьби з підробкою національної валюти. Це відбувається в тому разі, коли в обігу перебуває велика кількість підроблених банкнот (наприклад, накопичених за роки війни), виявлення і вилучення яких стає першочерговою справою;

в) необхідність зміни зовнішнього вигляду банкнот, їхнього оформлення, що може зумовлюватися політичними причинами, наприклад зміною державної символіки.

Таблиця 5.1 - Методи стабілізації валют

Нуліфікація	Ревальвація(реставрація)	Девальвація	Деномінація
<p><i>оголошення державою знецінених паперових грошових знаків недійсними.</i></p> <p>Проводиться в умові надзвичайно великого падіння купівельної спроможності грошей, коли стає недоцільним будь-який обмін їх на нові гроші, і в такій крайній формі трапляється рідко. Частіше знецінені гроші вилучаються із обігу шляхом обміну на нові знаки в надзвичайно низькій пропорції, так що плата за них має суто символічне значення. Так, в СРСР в 1922-1923 рр. 1 крб. новими знаками обмінювався на 1 млн крб. старими, в 1924 р. в Німеччині 1 нова рейхсмарка - на 1 трлн. старих марок, в 1944 р. в Греції - 50 млрд. старих драхм на 1 нову. У всіх цих випадках по суті проводилася нуліфікація знецінених грошей, хоча за формою вона нагадувала девальвацію.</p>	<p><i>офіційне підвищення державою золотого вмісту та валютного курсу (або тільки валютного курсу) національної валюти країни.</i></p> <p>У першому варіанті ревальвації валют проводилися в епоху вільного обміну банкнотів на метал. Ними закінчувалися зусилля держави по відновленню купівельної спроможності валюти після періоду інфляції. У результаті ревальвації, як правило, відновлювався обмін банкнотів на метал за <i>паритетом</i>, який діяв до початку інфляції. Одночасно відновлювався і попередній курс валюти. Тому такий засіб в літературі іноді називають реставрацією. Грошові реформи на основі ревальвації проводилися рідко, оскільки вони можливі за незначного знеціненні грошей та швидкому розвитку економіки і відновленні стабільності ринку.</p>	<p><i>офіційне зниження державою металевого вмісту та курсу (чи тільки курсу) національних грошей щодо іноземних валют або міжнародних розрахункових одиниць.</i></p> <p>Після відміни розміну банкнотів на золото девальвація стала рідше проводитися в межах грошових реформ з метою стабілізації внутрішнього грошового обігу, а передусім як метод валютної політики для регулювання зовнішньоекономічних відношень, підвищення конкурентоспроможності. У цих умовах девальвацією стали називати будь-яке законодавче зниження офіційного фіксованого валютного курсу. З введенням режиму плаваючих курсів валют цим терміном стали називати тривале зниження ринкового курсу валют.</p>	<p><i>укрупнення грошової одиниці без зміни її найменування, що проводиться з метою забезпечення грошового обороту і забезпечення більшої повноцінності грошам.</i></p> <p>Так, в 1961г. у СРСР старі гроші були замінені на «нові»(1 «новий» рубель дорівнював 10 «старим»). Завдяки деномінації значно скорочується кількість грошових купюр і монет в обігу.</p>

Усі ці аспекти здійснення грошової реформи в основному суто формальні, неконфіскаційні. Якщо реформа обмежується розв'язанням лише цих проблем, не зачіпаючи більш суттєвих монетарних та економічних аспектів, її точніше називати не реформою, а обміном грошей.

2 Грошові реформи **конфіскаційного типу**, або «шокові» реформи. Такі реформи передбачають здійснення комплексу явних або замаскованих заходів конфіскаційного характеру:

- встановлення ліміту на обмін банкнот;
- замороження частки депозитів понад встановлений рівень;
- тимчасове припинення валютно-обмінних операцій.

Мета цих і подібних заходів – конфіскація незаконних доходів, відновлення соціальної справедливості, отримання додаткового доходу державою. Якщо реформи мають конфіскаційний характер, то встановлюються досить обмежені терміни обміну та кількісні ліміти обміну, які доповнюються вимогою декларування доходів. У цьому разі обмін звичайно проводиться за регресивною шкалою. До певної межі (суми) старі грошові знаки обмінюються на нові у відношенні один до одного, а далі – зі знижувальним коефіцієнтом. Аналогічна процедура може використовуватись і для обміну депозитних грошей.

3 Реформи **паралельного, або консервативного, типу** є надзвичайно складною за технікою реалізації процедурою. У цьому випадку нова грошова одиниця, розширюючи сферу свого функціонального застосування, витискує старі гроші поступово. У результаті протягом певного часу, коли в обігу перебувають дві грошові одиниці – стара й нова, відбувається відповідна сегментація сфери грошового обігу.

Грошова реформа в Україні була проведена з 2 по 16 вересня 1996 року. Ця реформа була «м'якого» типу (проведення заходів щодо заміни діючої грошової одиниці, стабілізація нових грошей без якісної перебудови системи грошового обороту) з деномінацією грошових знаків (зменшення на п'ять нулів), із зміною назви грошової одиниці шляхом обміну грошових купюр (українських карбованців на гривні). Було вилучено з обігу та обмінено без будь-яких обмежень старі грошові знаки на нові у пропорції 10:1. Офіційна концепція грошової реформи ґрунтувалась на принципах «повної прозорості» і «неконфіскаційності»..

Вона має такі властивості:

1 Багаточинникова зумовленість:

- економічні;
- політичні причини.

2 *Багатоцільове спрямування* полягало у вирішенні трьох найважливіших завдань:

- створити національні гроші й грошову систему як атрибут незалежності держави;
- забезпечити високий рівень стабільності національної грошової одиниці;
- сформувані і ввести в дію нові методи та інструменти грошового обороту

і грошового ринку.

3 *Довготривалість і багатоступінь реформи.* Вона тривала майже п'ять років і пройшла три етапи:

➤ перший етап (січень – листопад 1992 р.) – в обіг було випущено купонокарбованець і забезпечено його функціонування;

➤ другий етап (листопад 1992 р. – серпень 1996 р.) – український карбованець закріпився як єдина національна валюта;

➤ третій етап (вересень 1996 р.), який завершився введенням в обіг постійної грошової одиниці – гривні.

4 *Застосування тимчасових грошей* як перехідних та їхнє гіпервисоке знецінення (за 1992–1996 рр. маса грошей в обороті за агрегатом М2 зросла більше ніж у 240 разів).

5 *Створення в ході реформ нового механізму монетарного регулювання.*

6 *Особлива соціальна спрямованість реформи* (вона була неконфіскаційною і прозорою. На жаль, у ході реформи основних соціальних тягот зазнали широкі верстви населення, які втратили своїх вклади, розміщені в Ощадному банку).

І все ж, незважаючи на значні недоліки грошової реформи в Україні, вона отримала конституційну національну грошову одиницю – гривню.

ТЕМА 6 КІЛЬКІСНА ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ І СУЧАСНИЙ МОНЕТАРИЗМ

6.1 *Металістична теорія грошей.*

6.2 *Номіналістична теорія грошей.*

6.3 *Кількісна теорія грошей.*

6.4 *Дж. М. Кейнс і його внесок у кількісну теорію грошей.*

6.5 *Сучасний монетаризм.*

6.1 Металістична теорія грошей

У світовій науці чітко виділяють два підходи до вивчення теоретичних проблем грошей. Представники *одного* з них шукають відповіді на питання, пов'язані з внутрішньою природою грошей: що таке гроші; чому вони з'явилися та існують у суспільстві; як вони розвиваються і чому набували тієї чи іншої форми тощо. Цей підхід до вивчення грошей можна **назвати абстрактною теорією грошей**. Найбільш відомими проявами такого підходу є **металістична теорія, номіналістична теорія, державна теорія та ін.**

Представники *другого* напряду сприймають гроші такими, якими вони є, шукають відповіді на питання, що пов'язані з місцем і роллю грошей у відтворювальному процесі: якими проявами гроші впливають на реальну економіку; який механізм впливу грошового чинника на реальну економіку і як держава може використовувати цей механізм; яка має бути у зв'язку з цим грошова-кредитна політика в країні та ін. Цей підхід можна назвати **прикладною теорією грошей**.

Представники металістичної теорії грошей ототожнюють грошовий обіг з товарним обміном і стверджують, що золото і срібло вже за своєю природою є грошима. Вони не враховують суспільної природи грошей (ототожнюючи їх із золотом і сріблом) і вважають гроші простим засобом обміну, а резервній функції металевих грошей надають фундаментального значення.

Подальший розвиток металістична теорія одержала в епоху первісного нагромадження капіталу, коли вона відіграла певну прогресивну роль у боротьбі проти псування монет. У найбільш закінченому вигляді ця теорія була сформульована меркантилістами, які пов'язували її з вченням про гроші як про багатство нації.

Ранні меркантилісти ототожнювали багатство із золотом та сріблом і зводили функції грошей до засобу нагромадження. Представники пізнього меркантилізму під багатством розуміли надлишок продуктів, який повинен перетворитись на зовнішньому ринку на гроші. Вони вбачали у грошах не тільки засіб нагромадження, а й засіб обігу та платежу.

Ототожнюючи багатство з грошима, меркантилісти ігнорували проблему вартості товару і замінювали її міноюю вартістю. На їхню думку, товар має

вартість, бо він купується за гроші. Пізні меркантилісти розуміли, що гроші – це товар, але вони не змогли пояснити, як і чому товар стає грошима, в чому суть вартості самих грошей.

Уявлення меркантилістів про роль грошей відображали погляди купців, що займалися зовнішньою торгівлею. Центральним пунктом теорії пізнього меркантилізму була система активного «торгового балансу». При цьому вважалося, що держава тим багатша, чим більша різниця між вартістю вивезених та ввезених товарів.

Прихильниками цієї теорії у XVII – XVIII ст. були в Англії – У. Стаффорд, Т. Мен, Д. Норе; в Італії – Ф. Галіані; у Франції – А. Монкретьєн.

В епоху золотомонетного стандарту з розвитком банкнотного обігу німецькі економісти К. Кніс, В. Лексіс, А. Ленибург та інші вже не заперечували можливість обігу знаків вартості, однак вимагали обов'язкового обміну їх на метал. У цей період металістична теорія набула значного поширення, принципи її були покладені в основу грошових реформ, спрямованих проти інфляції.

У XIX ст. виникла золотодевізна система грошового обігу, яка всупереч традиційним уявленням металістів передбачала не безпосередній розмін кредитних грошей на золото, а розмін їх на валюти (девізи) провідних імперіалістичних держав.

Повернення до металістичної теорії грошей відбулося після Другої світової війни. Французькі економісти А. Тулемон, Ж. Рюефф і М. Добре, а також англійський економіст Р. Харрод запропонували ідею про необхідність введення золотого стандарту в міжнародному обігу, а американський економіст М. Хальперін та француз Ш.

Ріст висунули вимоги про введення його також у внутрішньому обігу. З крахом Бреттон-Вудської валютної системи на початку 70-х років знову здійснювалися спроби обґрунтувати необхідність відновлення золотого стандарту. Так, экс-президент США Р. Рейган під час передвиборчої кампанії вважав можливим повернення до золотого стандарту. Будучи обраним президентом у січні 1981 р., він створив спеціальну комісію з цієї проблеми, але вона вирішила, що введення золотого стандарту є недоцільним.

6.2 Номіналістична теорія грошей

Суть номіналістичної теорії полягає в запереченні товарної природи грошей і визначенні їх як умовних знаків, що позбавлені внутрішньої вартості.

Вона заперечувала внутрішню вартість грошей для виправдання псування монет з метою збільшення доходів казни.

Ця теорія повністю сформувалась у XVII–XVIII ст., коли грошовий обіг був наповнений неповноцінними (білонними) монетами. Першими представниками номіналізму були англійці Дж. Берклі і Дж. Стюарт. Вони вважали:

- по-перше, гроші створюються державою;
- по-друге, їхня вартість визначається номіналом;
- по-третє, сутність грошей зводиться до ідеального масштабу цін.

Номіналісти повністю відкинули вартісну природу грошей, розглядаючи їх як технічну зброю обміну. Панівне становище номіналізм зайняв у політекономії в кінці XIX – на початку XX ст., але, на відміну від раннього номіналізму, об'єктом його захисту стали не білонні монети, а паперові гроші (казначейські білети).

У розвиток цього напрямку економічної думки певний внесок зробив і німецький економіст Г. Кнапп.

Сутність його теорії грошей полягає в тому, що:

- по-перше, гроші – категорія не юридична, а економічна;
- по-друге, металевим грошам притаманна самостійна вартість, а не отримання її від держави; представницька вартість паперових грошей також визначається не державою, а зумовлена об'єктивними економічними законами;
- по-третє, основною функцією грошей є не засіб платежу, а міра вартості.

Виходячи з раціоналістичної позиції стосовно походження грошей, він убачив сутність у правових нормах, які регулюють використання грошей. Гроші, за Г. Кнаппом, – це **продукт права**, а відтак і **держави**, яка спроможна встановлювати вартість грошей і закони грошового обігу. Щоправда, в сучасних умовах ідеї Г. Кнаппа стосовно, того що держава встановлює вартість грошей, зазнали повного занепаду, і відповідь на запитання про вартість грошей економісти шукають у зв'язку між масою грошей і кількістю товарів і послуг.

Помилковим в теорії Кейнса було твердження, що металевий обіг нееластичний: в дійсності еластичність досягається шляхом випуску банкнот, розмінних на золото.

Австрійський економіст Ф. Бендіксен («Про цінність грошей», «Про гроші як загальний знаменник») спробував дати економічне обґрунтування державній теорії грошей, оцінюючи гроші як свідчення про надання послуг членам суспільства, яке надає право на отримання зворотних послуг. Але його спроба економічно обґрунтувати номіналізм не вдалася, тому що при оцінюванні сутності грошей він ігнорував теорію вартості.

У період економічної кризи 1929–1933 рр. номіналізм отримав подальший розвиток як теоретична основа для виправдання відмови від золотого стандарту. Так, Дж. М. Кейнс («Трактат про гроші», 1930 р.) назвав золоті гроші «пережитком варварства», «п'ятим колесом у возі». Ідеальними він вважав паперові гроші, які еластичніші, ніж золото, і повинні забезпечити постійне

процвітання суспільства. Витіснення з обігу золота паперовими грошима він розглядав як емансипацію грошей від золота і перемогу теорії Кнаппа.

Практична мета номіналізму Кейнса полягала в теоретичному обґрунтуванні скасування золотого стандарту, переходу до паперово-грошового обігу і регулювання економіки через управління інфляційним процесом.

У сучасних умовах номіналізм – одна з домінуючих теорій грошей. Так, відомий американський економіст П. Самуельсон вважає, що гроші є умовними знаками і розглядає їх як штучну соціальну умовність. Приблизно таких самих поглядів дотримуються й інші сучасні економісти.

! Таким чином, для всіх різновидів номіналізму характерні одні й ті самі вади: ігнорування товарного походження грошей, відмова від їхніх найважливіших функцій, ототожнення грошей з масштабом цін, ідеальною лічильною одиницею.

6.3 Кількісна теорія грошей

! Кількісна теорія грошей, яка стверджує, що ціни товарів визначаються об'ємом платіжних засобів, що перебувають в обігу, належить до найстаріших доктрин в історії економічної думки.

Період її зародження датується XVI ст., коли бурхливе зростання товарних цін у Європі наполегливо потребувало пояснення причин цього явища. Крім того, це був період панування в економічних трактатах ідей меркантилізму з його благоговійною вірою в особливі властивості благородних металів як важливого елемента суспільного багатства.

Найбільш розповсюджений у XVIII – XIX ст. варіант кількісної теорії стверджував, що за умови «незмінності інших умов» рівень товарних цін у середньому змінюється пропорційно зміні кількості грошей. Це положення спочатку застосовувалося до металевих (золотих та срібних), а після виходу праць Д. Рікардо – і до паперових (нерозмінних) грошей. Кількісна теорія включає, як правило, два базисних положення:

- постулат причинності (ціни залежать від кількості грошей);
- постулат пропорційності (ціни змінюються пропорційно зміні кількості грошей).

У період свого зародження кількісна теорія не претендувала на пояснення причин зміни цін. Її головним завданням було обґрунтування погляду, що гроші принципово відрізняються від інших представників товарного світу завдяки відсутності в них внутрішньої вартості. І лише з часом у кількісній теорії почала домінувати теза про зв'язок стану грошового обігу з динамікою цін.

Першим, хто висловив припущення про залежність рівня цін від кількості благородних металів, був французький філософ Жан Боден. У своєму трактаті «Відповіді на парадокси де Мальструа» він дійшов висновку, що високі ціни хоч і зумовлюються багатьма чинниками, проте основним серед них є збільшення кількості золота й срібла. Однак він не висував твердження про пряму, а тим більше пропорційну залежність між зміною кількості грошей та зміною цін.

Інші економісти XVI–XVII ст., розробляючи цю ідею, поступово перетворили її у прямолінійний і механічний варіант кількісної теорії, що обмежувався трьома постулатами.

Таким чином, для ранньої кількісної теорії були характерні *три постулати*:

- причинності (ціни залежать від маси грошей);
- пропорційності (ціни змінюються пропорційно кількості грошей);
- універсальності (зміни кількості грошей чинять однаковий вплив на ціни всіх товарів).

Окремі положення цієї теорії в загальних засадах сформулював Дж. Локк (1632–1704). У більш розробленій формі вона викладена Дж. Вандерлінтом (1680–1740), Ш. Монтеск'є (1689–1755) і Д. Юмом (1711–1776). Прихильником кількісної теорії був і Д. Рікардо (1772–1823).

У період становлення капіталістичних відносин основні ідеї кількісної теорії сформулював англійський економіст Д. Юм. У нарисі «Про гроші» (1752) він висунув і обґрунтував принцип, який у сучасній літературі називається «постулатом однорідності»: подвоєння кількості грошей призводить до подвоєння абсолютного рівня всіх цін, виражених у грошах, але не зачіпає відносних мінових співвідношень окремих товарів.

Він висунув ідею про представницький характер цінності грошей, згідно з якою:

- гроші вступають в обіг без власної цінності, а набувають її в обігу внаслідок обміну певної маси грошей на певну масу товарів;
- сформована в обігу цінність грошей визначається цінністю товарів, що реалізовані, і є суто умовною, а величина її залежить від кількості грошей в обігу: чим вона більша, тим менша маса товарної цінності припадатиме на одну грошову одиницю.

В міру розвитку форм грошей структура грошової маси стає далеко не однорідною, оскільки включає не тільки готівкові гроші, а й банківські вклади. По-різному реагують на збільшення грошової маси й ціни на різні групи товарів, які зростають нерівномірно.

Суттєвий внесок до модернізації кількісної теорії вніс **І. Фішер** (1867–1947) – видатний представник математичної школи в сучасній економічній теорії, один із творців і перший президент Міжнародного економічного товариства (1931–1933). У праці «Купівельна сила грошей, її визначення і відношення до

кредиту, відсотків і криз» (1911) він намагався формалізувати залежність між масою грошей і рівнем товарних цін. Математично рівняння обміну можна представити у вигляді формули

$$M V = P Q, \quad (6.1)$$

де, M (*money*) – середня кількість грошей, що перебувають в обігу в певному суспільстві протягом року;

V (*velocity*) – середня кількість оборотів грошей у їхньому обміні на блага;

P (*price*) – середня продажна ціна кожного окремого товару, що купується в певному суспільстві;

Q (*quantity*) – сукупна кількість товарів.

Формула Фішера є некоректною для умов золотомонетного стандарту, оскільки ігнорує внутрішню вартість грошей. Однак при обігу паперових грошей, нерозмінних на золото, вона набуває певного раціонального змісту. В цих умовах зміна грошової маси впливає на рівень товарних цін.

Фішер, як і інші «неокласики», відштовхувався від моделі досконалої конкуренції і поширював свої висновки на економіку, в якій існували монополії, і ціни вже значною мірою втратили еластичність. У концепції Фішера є й інші недоліки, характерні для кількісної теорії, зокрема перебільшення впливу грошей на товарні ціни. З його формули випливає, що грошова маса виконує активну роль, а ціни – пасивну. У Фішера лише грошова маса виступає як незалежна змінна, тоді як у дійсності має місце відповідний взаємозв'язок.

Фішер та його послідовники прагнули пояснити, що швидкість обігу грошей (V) і рівень виробництва (Q) не залежать від кількості грошей (M) та рівня цін (P). Швидкість обігу грошей, з їхньої точки зору, залежить насамперед від демографічних (щільність, густота населення тощо) і техніко-економічних (суспільний поділ праці, наявність природних ресурсів, розвиток транспорту тощо) параметрів.

Отже, І. Фішер повністю залишився на позиціях класичної кількісної теорії і найповніше за допомогою математичного методу виразив сутність цієї теорії. Тим самим він підготував методологічну базу для науково достовірної критики кількісної теорії.

Кембриджська версія виникла на початку ХХ ст. Її засновниками і прихильниками стали відомі англійські економісти А. Маршалл, А. Пігу, Д. Робертсон, Дж. М. Кейнс (у своїх ранніх працях) та ін. Найповніше ця версія викладена у працях А. Пігу. Він визнав, що гроші виконують не лише функції засобу обігу і платежу, а й засобу нагромадження.

Подібно І. Фішеру, представники кембриджської школи відстоювали тезу про вплив зміни маси грошей на рівень цін. Проте, на відміну від нього, їхній підхід до проблеми був не макро-, а мікроекономічний і стосувався насамперед попиту на

гроші. На перший план висувається попит на гроші, який розглядається поза обігом у вигляді касових залишків в окремих осіб і підприємств. Акцентується увага на індивідуальних капіталах і поведінці їхніх власників, тобто «мотивації», що змушує окремих суб'єктів утримувати в себе певний запас грошей. До «касових залишків» належать готівкові гроші і залишки на поточних рахунках. Цю тенденцію до зберігання грошей прихильники теорії пояснювали двома мотивами: формування фонду засобів обігу та необхідністю утворити резерви на покриття непередбачених потреб. Тому А. Пігу визначає кількість грошей як суму касової готівки населення і підприємств, що представлено формулою

$$M = k \times P \times Q,$$

де M – кількість грошей, грошових одиниць, що становлять касовий залишок грошей у суб'єктів економічного життя.

P – середня ціна одиниці виробленої продукції;

Q – загальна величина виробництва продукції у фізичному виразі за певний період;

k – коефіцієнт заощадження («кембриджський», «коефіцієнт Маршалла»), який визначає співвідношення між номінальними доходами і тією часткою грошей, що становить касові залишки (частина річного доходу, яку суб'єкти зберігають у ліквідній формі). Він за своєю величиною і значенням дорівнює зворотному значенню показника (V) І.Фішера, а саме $k = 1/V$; $(k \times P \times Q)$ – попит на гроші.

Теорією грошей економічний ефект касових залишків пов'язується з визначенням їхнього впливу на попит товарів і послуг, що формується в економіці. Вважається, що попит на товари залежить не лише від номінальних цін та наявного запасу грошей, а й від реальної вартості касових залишків. На відміну від «рівняння обміну» І. Фішера (де M – це кількість грошей що практично обслуговує потреби товарного обігу), у формулі «кембриджського рівняння» показник M – це величина всього попиту на гроші як касові залишки.

6.4 Дж. Кейнс і його внесок у кількісну теорію грошей

Вагомий внесок у розвиток кількісної теорії грошей вніс Дж. Кейнс (1883–1946). На відміну від представників класичного напряму кількісної теорії грошей, для Дж. Кейнса гроші виступають важливим елементом в організації суспільного виробництва.

У своїх працях «Трактат про грошову реформу» (1923), «Трактат про гроші» (1930), «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936) він довів, що механізм ринкової конкуренції за нових умов економічного розвитку не в змозі самотужки, без втручання держави, забезпечити ефективне використання головних чинників виробництва й відповідну рівновагу процесу розширеного відтворення. В теорії Дж. Кейнса перевага надавалася активному використанню

щонайперше *фіскальної та грошово-кредитної політики*, яким відводилась провідна роль у системі державного регулювання.

Дж. Кейнс розробив нові підходи у визначенні місця грошей у структурі виробничого відтворення. На базі тези «гроші мають значення» розробив теоретичну концепцію «керованих грошей», яка ґрунтується на систему їхнього широкого державного регулювання й використання з метою стимулювання ефективного платоспроможного попиту, а відтак – інвестиційного процесу.

! Гроші, за Дж. М. Кейнсом, – це не просто життєво важливий елемент економічної структури суспільства, її важливий чинник. Вони, з одного боку, – об'єкт державного регулювання економіки, а з іншого – безпосередній інструмент здійснення такого регулювання.

Дж. М. Кейнс став засновником одного з істотних напрямів теорії грошей – теорії державної грошової політики, постулати якої знайшли безпосереднє втілення в системі державного регулювання економічних процесів провідних країн Заходу, найперше – США, Великобританії, Німеччини, Швеції та ін.

Він розробив концепцію *регульованого ціноутворення і підконтрольної інфляції*. Збільшення попиту з боку держави та підприємців приводить до збільшення виробництва та зайнятості. В той же час збільшення попиту населення, оскільки він (попит) носить невиробничий характер, призводить до інфляції. У зв'язку з цим Кейнс рекомендує стимулювати приватні та державні інвестиції, але обмежувати заробітну плату працюючих. У цій концепції активну роль відіграє, за словами Кейнса, «ефективний», або грошовий, попит, який нібито і створює грошову масу. Причому Кейнс розглядає два види інфляції:

– напівінфляція (повільна або повзуча), тобто таке збільшення грошової маси в умовах безробіття, яке не завдає небезпеки, оскільки не стільки призводить до зростання цін, скільки сприяє залученню безробітних до процесу виробництва;

– справжня інфляція (галопуюча) – вона можлива при досягненні повної зайнятості, коли зростання грошової маси цілком проявляється у зростанні цін на товари та послуги.

У зв'язку з цим у своїй праці «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936) Дж. Кейнс рекомендував проводити зниження не номінальної або «грошової» заробітної плати, яка, з його слів, є «непіддатливою» через завзятий відбір працівників, а здійснювати «гнучку інфляційну грошову політику», яка в кінцевому результаті призведе до зниження реальної заробітної плати.

Дж. Кейнс розглядає механізм взаємозв'язку між грошовою масою і змінами в суспільному виробництві, головним елементом якого стає відсоток, при зменшенні якого інвестиційна активність зростає і суспільне виробництво поживається. На рівень відсотка впливає грошова маса: чим вона більша, тим нижчий відсоток.

Становлення теорії державного регулювання Дж. М. Кейнс відбулося в умовах падіння виробництва в розвинутих країнах Заходу, посилення кризових явищ і безробіття. Головною метою був пошук шляхів виходу з кризи та шляхів поживлення економіки. Цей вихід з теорією Кейнса пов'язаний зі зменшенням відсотка за кредитами і посиленням на цій основі інвестиційної активності. Введення механізму відсотка та інвестицій значно розтягнуло ланцюг зв'язку між масою грошей і цінами, збільшення пропозиції грошей без інфляційних наслідків (політика дешевих грошей).

Саме на цих основах ґрунтувалися практичні рекомендації англійського економіста, і вони привели до вагомих позитивних наслідків.

6.5 Сучасний монетаризм

Сучасний монетаризм виник в 60-х роках минулого століття у зв'язку з пошуком шляхів подолання інфляції, тривале зростання якої ставилося за провину в економічній політиці, що проводилася за кейнсіанськими ідеями. Якщо кейнсіанство ставило за мету пошуки інструментів для боротьби з безробіттям, то монетаризм виник як спроба подолання наслідків інфляції.

Формуванню сучасного монетаризму дали початок представники університету Чикаго на чолі з М. Фридманом. Найважливіші моменти цієї теорії торкаються таких положень:

а) грошова система - це відносно самостійний і відокремлений елемент сфери реальної економіки. Оскільки держава робить безпосередній вплив на зміну грошей через їх емісію і монетарну політику, то така його діяльність служить засобом дестабілізації для реальної економіки;

б) щоб не допустити дестабілізації ринкової економіки і створювати найсприятливіші умови для механізму ринкового саморегулювання, державі необхідно обґрунтовано регулювати грошову масу в обороті. Таке регулювання може здійснюватися переважно економічними методами. А фіскально-бюджетні методи не підходять для економічного регулювання із-за своєї жорсткості;

в) щоб не допустити довільного збільшення грошей в обороті, М. Фридман запропонував дотримуватися «грошового правила» довгострокової грошової політики. Згідно з якою держава повинна підтримувати помірне збільшення пропозиції грошей, пропорційно середньорічним темпам зростання ВВП і очікуваної інфляції.

Прихильники монетаризму, прогнозуючи зростання товарної маси (на 1–4%), через політику додаткової емісії грошей обґрунтували здатність держави підтримувати необхідну товарно-грошову рівновагу тривалий період. На цій основі М. Фридмен запропонував застосовувати правило механічного приросту грошової

маси щорічно в середньому на 4% (M), що охоплює вірогідні 3% (ВВП) приросту реального продукту і 1% (V) зниження швидкості обігу грошей.

У спільній роботі («Історія грошей США, 1868–1960) М. Фрідмен та А. Шварц незаперечно довели, що номінальний обсяг ВВП перебуває в тісному зв'язку з пропозицією грошей. Динаміка ВВП, а значить і цін, прямує за динамікою маси грошей, що перебувають в обігу.

Зміна темпів збільшення грошової маси, що перебуває в обігу, впливає на реальний обсяг виробництва швидше, ніж на абсолютний рівень цін. Ця зміна може впливати на швидкість обігу грошей. М. Фрідмен і А. Шварц стверджують, що величина (V) стабільна на коротких часових інтервалах, а змінюється на довготермінових інтервалах, проте зміни відбуваються плавно і можуть легко передбачатися. Це дало підстави монетаристам абстрагуватися від чинника (V) при визначенні впливу (M) на рівень цін.

Слабкі сторони монетаризму :

- ігнорується сфера виробничого відтворення;
- монетаристи вважають сферу виробництва «чорним ящиком», внутрішні процеси якого регулюються автоматично ринковими механізмами.

Теорія Фрідмана є різновидом теорії попиту і пропозиції грошей, за якою пропозиція грошей визначається кількістю грошей, які створюється державою або банківською системою, а зміни попиту на гроші проходять повільно, на відміну від грошової пропозиції, яка міняється часто і незалежно від змін попиту. В результаті цього попит на гроші береться за величину, близьку до постійної, а визначальним стає надлишок пропозиції грошей.

Сучасний монетаризм отримав широке визнання в економічній науці, а його рекомендації – в економічній практиці. Його «приваблива» сила полягає в:

- у введенні суворого правила поведінки для держави в грошовій сфері;
- у простоті, легкості і надійності рішення дуже складних громадських проблем - для цього досить тримати під суворим контролем грошову пропозицію, заборонити будь-які втручання з боку держави в регулювання грошової сфери;
- у дуже простому способі визначити винуватця тих або інших економічних і соціальних кризових явищ - ним є орган, що допустив надмірне зростання(надмірне скорочення) маси грошей в обороті;
- у явних симпатіях монетаристів до приватного підприємництва, захисту його від надмірного втручання з боку держави, пропозиціях створити для нього найсприятливіші конкурентні, фіскальні, монетарні і тому подібне умови для розвитку.

В той же час, ідеї сучасного монетаризму не залишилися застиглими догмами. Вони постійно піддавалися жорсткій критиці, а зміни в економічній ситуації в країнах Заходу обумовлювали прагнення відшукати нові або удосконалити старі положення монетаристської теорії, у тому числі і шляхом компромісів між її двома напрямками - кейнсіанством і монетаризмом..

ТЕМА 7 КРЕДИТ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

7.1 Загальні передумови і необхідність кредиту.

7.2 Суть кредиту, форми і види кредиту

7.3 Функції і роль кредиту.

7.4 Форми та види кредиту.

7.5 Позичковий відсоток, його сутність та основні види.

7.1 Загальні передумови і необхідність кредиту

Економічний термін «кредит» (від лат. *creditum* - позичка, від *credo* - вірю, довіряю) це – суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності.

Необхідність його виникнення знаходяться передусім не у сфері виробництва, а у сфері *обміну*: продавцеві необхідно було продати товар, а у покупця не було грошей, щоб його купити. За таких умов акт купівлі-продаж товару не міг відбутися. І тут був відкритий кредит – за наявності довіри продавця до покупця товар був проданий з відстроченням платежу, в кредит. З його виникненням гроші, окрім функції міри вартості і засобу обігу, стали виконувати і функцію засобу платежу.

Пізніше кредит розвивався, і необхідність в нім стала обумовлюватися не лише потребами сфери обміну, а і інших сфер громадського відтворення – виробництва, споживання. В ході розвитку кооперації і спеціалізації громадське виробництво перетворилося на свого роду величезний замкнутий ланцюг ланок тісно пов'язаних між собою товарно-грошовими стосунками (товаровиробників, продавців, споживачів). І, щонайменше, порушення у будь-якій з цих ланок може порушити нормальний обмін товарами. Саме тому суспільство повинне мати у своєму розпорядженні такі економічні інструменти, за допомогою яких можна було б запобігати перебоям у сфері громадського виробництва. Одним з таких інструментів і став *кредит*. Також кредит потрібний тому, хто планує організувати власне виробництво або почати підприємницьку діяльність, але не має в розпорядженні необхідного для цього об'єму власного капіталу.

Проте, окрім цих загальних причин необхідності кредиту, є ряд специфічних чинників, які їх деталізують. Зокрема, кредит можливий лише при *певних передумовах*:

- необхідність акумуляції тимчасово вільної вартості для надання її в позику (одна з основних передумов кредитних стосунків);
- збіг економічних інтересів кредитора і позичальника;
- необхідність матеріальної відповідальності учасників за виконання взятих на себе зобов'язань. Тому ці учасники мають бути юридично самостійними

особами. Фізичні ж особи можуть стати суб'єктами кредитних стосунків за умови їх дієздатності з правової точки зору;

➤ отримання позичальником регулярних доходів, за рахунок яких він зможе погасити кредит.

! Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що необхідність кредиту зумовлена існуванням товарно-грошових стосунків, а його передумовою є наявність поточних або майбутніх доходів у позичальника.

Причини:

➤ найбільш загальною економічною причиною необхідності кредитування є існування товарного виробництва і пов'язаного з ним товарного обігу;

➤ необхідність забезпечення безперервності простого і розширеного відтворення;

➤ коливання потреб в обігових коштах суб'єктів ринку;

➤ особливості кругообігу індивідуальних капіталів.

Економічні передумови (можливості):

➤ майнове розшарування суспільства на ранніх етапах розвитку суспільства.

➤ необхідність акумуляції тимчасово вільної вартості для надання її в позичку.

➤ довіра контрагентів кредитних відносин.

➤ кредитору потрібні певні гарантії повернення кредиту.

➤ збіг економічних інтересів кредитора і позичальника.

➤ учасники кредитних відносин мають бути юридично самостійними особами.

➤ отримання позичальником у майбутньому регулярних доходів.

➤ функціонування суб'єктів господарювання на засадах комерційного розрахунку тощо

Економічні відносини між кредитором і позичальником виникають під час одержання кредиту, користування ним та його поверненням. Сторони, які беруть участь у цих економічних відносинах, називаються їхніми **суб'єктами (кредитори і позичальники)**, а грошові чи товарні матеріальні цінності або виконані роботи та надані послуги, щодо яких укладається кредитний договір, є **об'єктом** кредиту.

7.2 Суть кредиту, форми і види кредиту

По своїй суті **кредит** - це громадські стосунки, які виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних засобів на началах зворотності, платності і добровільності.

Кредит (як форма громадських стосунків) має багато спільного з іншими економічними категоріями (грошима, фінансами, торгівлею, капіталом та ін.). Усі вони є вартісними категоріями, обслуговують рух вартості і тісно переплітаються між собою функціонально. Зокрема, гроші як засіб платежу з'явилися на основі кредитних стосунків, і успішно обслуговують їх і нині. Фінанси і кредит функціонують переважно паралельно, на відокремлених економічних сегментах,

доповнюючи, а не підміняючи, один одного. Кредит і торгівля також тісно переплітаються: торгівля все частіше здійснюється в кредит, а кредит організовується на началах торгівлі борговими зобов'язаннями.

В той же час кредит - це повністю самостійна категорія, яка функціонує паралельно з вищепереліченими категоріями, не замінюючи жодну з них і не поступаючись їм сферою свого призначення (табл. 7.1).

Таблиця 7.1 - Основні відмінності між кредитом і іншими економічними категоріями

<i>Відмінність між кредитом і грошима :</i>	
<i>Кредит</i>	<i>Гроші</i>
<i>1) Різний склад суб'єктів стосунків:</i>	
суб'єкт - кредитор і позичальник	суб'єкт - продавець і покупець
<i>2) Різний характер руху вартості:</i>	
нееквівалентне переміщення вартості в грошовій або в товарній формі	еквівалентне переміщення двох різних форм вартості - товарної і грошової
<i>3) Різне громадське призначення в процесі відтворення:</i>	
задовольняє тимчасові потреби в додаткових коштах і сприяє вигідному розміщенню вільних засобів	призначені для реалізації і накопичення
<i>4) По сфері використання:</i>	
обслуговує рух тільки частини ВВП в процесі відтворення	обслуговують реалізацію усього ВВП (окрім бартеру), розподіл і перерозподіл його вартості
<i>5) Залежно від визначення власника вартості:</i>	
при кредитному переміщенні вартості власником її завжди залишається кредитор	рух грошей від одного суб'єкта до іншого завжди супроводжується зміною власника відповідної вартості : право власності на гроші переходить від платника до одержувача
<i>Відмінність між кредитом і фінансами :</i>	
<i>Кредит</i>	<i>Фінанси</i>
формується в процесі перерозподілу	формуються в процесі розподілу вартості. Рух вартості у фінансових стосунках пов'язаний зі зміною власності, не є зворотним і платним
<i>Відмінність між кредитом і торгівлею :</i>	
<i>Кредит</i>	<i>Торгівля</i>
нееквівалентний рух вартості	рух вартості здійснюється на еквівалентних началах

Основні ознаки кредитних стосунків :

➤ учасники кредитних стосунків мають бути економічно самостійними; бути власниками певної маси вартості і вільно нею розпоряджатися; нести економічну відповідальність по своїх зобов'язаннях.

➤ добровільність і рівноправність цих стосунків;

➤ ці стосунки не міняють власника цінностей, з приводу яких вони

виникають (кредитор залишається власником переданої у борг вартості, а позичальник отримує її лише в тимчасове розпорядження);

➤ вартісною характер стосунків, оскільки виникають у зв'язку з рухом вартості (грошей або матеріальних цінностей). Проте вони *не є еквівалентними*, оскільки кожне переміщення вартості не супроводжується зустрічним рухом відповідного еквіваленту.

Нееквівалентність кредитного відношення значно посилює в механізмі їх реалізації роль чинника платності, по якому позичальник повертає власникові велику масу вартості, чим сам отримує від нього. Така плата, яка називається відсотком, має подвійне призначення: по-перше, компенсувати кредиторів втрату доходу у зв'язку з передачею відповідної суми коштів в чуже розпорядження і можливі збитки на випадок неповернення позики; по-друге, стимулювати позичальника до підвищення ефективності використання отриманих в позику коштів.

Основні характеристики кредиту включають (рис. 7.1).

Найбільш загальним проявом кредиту, виступає **форма позикової вартості**, в якій він рухається між кредитором і позичальником. Таких форм може бути дві – **товарна (натурально-речова) і грошова**.

У **товарній** формі виникає кредитні стосунки між продавцями і покупцями, коли останні отримують товари або послуги з відстроченням платежу (наприклад, *комерційний кредит*).

Сфера товарної форми кредиту значна, переважна його частина надається і погашається в грошовій формі.

Грошовий кредит виступає, передусім, як **банківський кредит**. Кредитні стосунки між банками і клієнтами виникають не лише при отриманні останніми кредиту, а і при розміщенні ними своїх грошових заощаджень у вигляді внесків на поточних і депозитних рахунках.

Вид кредиту – це більш детальна його характеристика за організаційно-економічними ознаками (*галузева спрямованість, об'єкти кредитування, забезпеченість кредиту, терміновість кредитування тощо*).

Види кредиту можна класифікувати за різними критеріями.

І Залежно від організації кредитного відношення :

- 1.1 міжгосподарський;
- 1.2 банківський;
- 1.3 лізинговий,
- 1.4 споживчий
- 1.5 державний кредит.

Рисунок 7.1 – Основні характеристики кредиту

Міжгосподарський кредит (комерційний) – це товарна форма кредиту, яка визначає відносини з питань перерозподілу матеріальних ресурсів і характеризує кредитну угоду між кредитором та позичальником (між двома об'єктами господарської діяльності). Цей вид кредиту включає:

➤ **комерційний кредит**; тобто кредит, який надається в товарній формі продавцями покупцям у вигляді відстрочення платежу за продані товари(зроблені послуги) і оформляється векселем, який платиться через комерційний банк(тому його іноді називають «вексельним»).

➤ **дебіторсько-кредиторську заборгованість** (причиною виникнення якої є розрив в часі між передачею товару і грошей, оскільки рух вартості в натурально-речовій і грошовій формах може не співпадати);

➤ **тимчасову фінансову допомогу**, яку надають своїм підприємствам органи галузевого управління на принципах зворотності.

Банківський кредит - це кредитні стосунки, в яких однією із сторін (в ролі позичальника або кредитора) виступає банк. За обсягом банківська позика значно більша від позик, що видаються за інших форм кредитування.

Перша особливість банківського кредиту полягає в тому, що банк оперує не стільки своїм капіталом, скільки залученими ресурсами. Позичивши гроші в одних суб'єктів, він перерозподіляє їх, надаючи позики іншим юридичним або фізичним особам.

Друга особливість полягає в тому, що банк позичає залучений капітал, тимчасово вільні грошові кошти, покладені в банк господарюючими суб'єктами на рахунки або депозити.

Третя особливість цього кредиту характеризується тим, що банк позичає не просто грошові кошти, а гроші як капітал. Це означає, що позичальник повинен так використовувати отримані в банку кошти, щоб не тільки повернути їх кредитор, а й отримати прибуток, достатній, принаймні, для того, щоб сплатити позиковий відсоток. Невід'ємним атрибутом банківського кредиту є платність.

Метою банківського кредиту є задоволення тимчасової потреби в коштах. Банківський кредит класифікується за такими ознаками (рис. 8.6):

➤ *за строками погашення*: короткостроковий, середньостроковий, довгостроковий, онкольний (короткостроковий кредит, який погашається на першу вимогу);

➤ *за способами погашення*: позики, які погашаються єдиним внеском позичальника; позики, які погашаються із розстроченням упродовж усього строку дії кредитного договору; достроково; з регресією платежів; після закінчення обумовленого періоду;

➤ *за методом кредитування*: разові кредити; контокорентні кредити; кредитна лінія; овердрафт (вид контокоренту, який видається тільки на поточні потреби); поновлювальні кредити та ін.;

➤ *за характером і способом сплати відсоткових ставок*: з фіксованою ставкою, з плаваючою ставкою, дисконтні;

➤ *за умовами надання* (характером забезпечення): забезпечені заставою; гарантовані; ломбардні; незабезпечені (бланкові).

Лізинг – це кредит, який надається в товарній формі лізингодавцем лізингоодержувачеві. Суб'єктами кредитних стосунків тут виступають: в ролі кредитора – лізингодатель, позичальник – лізингоотримувач.

Лізинговий кредит – це стосунки між незалежними особами з приводу передачі в оренду майна, а також фінансування придбання рухомого і нерухомого майна на певний термін. Лізинг покладений до однієї з форм товарного кредиту, що стала в країнах з ринковою економікою провідною формою оновлення основного капіталу.

Лізингові угоди є своєрідною формою фінансування капітальних вкладень, які можуть розділятися на два види:

➤ **оперативний лізинг**, який передбачає використання машин, устаткування і тому подібне з неповною його окупністю. Оперативний лізинг охоплює такі різновиди:

– рейтинг – короткострокові угоди оренди строком від одного дня до одного року без права наступного придбання орендованого майна;

– хайринг – середньострокова оренда, яка передбачає здачу майна в наймання від одного року до трьох.

Цим передбачається багатократна передача майна, машин і устаткування від одного орендаря до іншого аж до завершення повної амортизації.

➤ **фінансовий лізинг** – оренда з виплатою впродовж точно певного періоду сум повної амортизації капітальних вкладень і отримання належного прибутку орендодавцем. Фактично, ця форма лізингу означає кредитування купівлі без обмеження можливості товаровиробників використати власні засоби на додаткові закупівлі матеріалів і сировини з метою розширення виробництва.

Споживчий кредит – це кредит, який надається населенню підприємствами торгівлі, банками і іншими фінансовими установами на придбання споживчих товарів тривалого користування і послуг і повертається на виплат.

Споживчий кредит характеризує стосунки між кредитором і позичальником з приводу фінансування кінцевого споживання. Призначення споживчого кредиту – задовольняти споживчі потреби широких верств населення. Видача споживчого кредиту населенню, з одного боку, збільшує його поточний платоспроможний попит, підвищує життєвий рівень, а з іншого – прискорює реалізацію товарних запасів і надання послуг.

Державний кредит – сукупність кредитних стосунків, в яких (у більшості випадків) позичальником є держава, а кредиторами – юридичні або фізичні особи. Призначення державного кредиту – мобілізація державою засобів для фінансування державних витрат, особливо, у випадках дефіцитності державного бюджету. Інструментами такого кредиту можуть виступати облігації, казначейські зобов'язання і тому подібне

Міжнародний кредит – цей рух позичкового капіталу у сфері міжнародних економічних відносин. Це кредитні стосунки між державами, фінансово-кредитними установами і фірмами різних країн.

Мета міжнародного кредиту – фінансування міжнародної торгівлі, інвестиційних проектів, регулювання платіжних балансів і тому подібне.

Суб'єкти міжнародного кредиту – державні структури, банки, міжнародні і регіональні фінансові організації, юридичні і фізичні особи. Серед міжнародних кредитних організацій центральне місце займають МВФ – Міжнародний валютний фонд, МБРР – Міжнародний банк реконструкції і розвитку, ЄБРР – Європейський банк реконструкції і розвитку.

Об'єктами міжнародного кредиту є грошовий і товарний капітал.

Види міжнародного кредиту : державний, банківський і комерційний.

Основна вимога до міжнародного кредиту – ефективно його використання. У разі невиконання цієї вимоги загострюється проблема зростання зовнішнього боргу і навіть виникнення дефолту.

! Дефолт – це непогашення в строк зовнішніх зобов'язань, а також введення умов обміну державних цінних паперів, які менш сприятливі для іноземних інвесторів, чим попередні.

II Залежно від цільового напрямку:

2.1 виробничий кредит;

2.2 споживчий кредит.

III По термінах користування :

3.1 термінові кредити (надані на визначений в договорі термін; у свою чергу, вони бувають: короткострокові (до одного року), середньострокові (від одного до трьох років), довгострокові(більше трьох років));

3.2 кредити до запитання (видаються на невизначений термін і, на вимогу кредитора, мають бути повернені у визначений їм час);

3.3 прострочені кредити (кредити, термін погашення яких встановлений кредитним договором, пройшов);

3.4 відстрочені кредити (кредити, відносно яких на основі клопотання позичальника терміни погашення були перенесені на пізніший термін).

IV По виду забезпечення:

4.1 забезпечені або ломбардні кредити,

4.2 незабезпечені або бланкові кредити.

Велика частина кредитів надається під різні форми **забезпечення**. У країнах з розвиненою ринковою економікою найбільш поширені наступні **види забезпечення** кредитів: гарантія або поручительство третьої сторони; переуступання контрактів дебіторській заборгованості; записка товарних запасів, дорожніх документів, нерухомого майна(іпотека), дорогоцінних металів; страхування.

Гарантія або поручительство – це зобов'язання третьої особи погасити борг позичальника у разі його неплатоспроможності; оформляється як самостійне зобов'язання гаранта, або поручителя, за допомогою передатного напису на вимозі(індосамента).

Переуступання контрактів практикується при кредитуванні будівельних компаній або фірм, які здійснюють регулярні постачання товарів або надання послуг за контрактом. Боржник переуступає контракт банку-кредиторові, внаслідок чого виплати за контрактні роботи(послуги) покупця(замовника) зараховуються на погашення заборгованості по кредитах.

Переуступання дебіторської заборгованості полягає в передачі банку рахунків, які вимагають плати за поставлені позичальником товари, послуги, виконані роботи.

Забезпечення товарними запасами означає, що предметом застави можуть бути сировина, напівфабрикати, що комплектують вироби, готова продукція і тому подібне. Перевага надається тим видом товарів, торгівля яким ведеться на біржі і його ринкова ціна легко визначається.

Забезпечення дорожніми документами використовується при кредитуванні експортно-імпорتنих торгових операцій. В цьому випадку в якості застави по кредиту виступають документи, які підтверджують відвантаження товарів(коносамент і накладні).

Іпотека – застава землі, нерухомого майна, при якому земля або майно(предмет застави) залишається у кредитодателя або третьої особи. Предметом іпотеки також можуть бути будівлі, споруди, квартири, підприємства як цілісні майнові комплекси.

V По методах надання :

5.1 кредити, надані в разовому порядку;

5.2 кредити, надані згідно відкритої кредитної лінії (надаються в межах заздалегідь визначеного ліміту кредитування без узгодження в кожному випадку з банком його умов);

5.3 кредити гарантовані (банк бере на себе зобов'язання у разі потреби надати клієнтові кредит в певному розмірі в течії відповідного періоду(місяця, кварталу, року)).

VI За характером і способу сплати відсотків :

6.1 кредити з фіксованою процентною ставкою;

6.2 кредити з плаваючою процентною ставкою;

6.3 кредити із сплатою відсотків одночасно з отриманням кредиту (дисконтний кредит).

VII Залежно від кількості кредиторів :

7.1 кредити надані одним банком;

7.2 консорціуми (кредити, які надаються декількома банками, один з яких бере на себе роль менеджера, збирає з банків- учасників потрібну позичальникові суму ресурсів, укладає з ним договір і надає кредит);

7.3 паралельні кредити (припускають участь в їх наданні декількох банків. У такому разі кредит одному позичальникові надають різні банки, але на одних, заздалегідь погоджених умовах).

Основними принципами кредитування є:

– **цільове призначення позики** полягає в тому, що економічні суб'єкти повинні використати кредитні ресурси тільки на цілі, обумовлені в кредитному договорі;

– **терміновість позики** передбачає, що вільні засоби кредитора передаються позичальникові на чітко певний термін, обумовлений в кредитному договорі;

– **зворотність позиченої вартості** кредиторів означає, що позичальник повинен повернути кредиторів увесь об’єм отриманої в позику вартості;

– **забезпеченість** полягає в прийнятті кредитором при наданні позики додаткових заходів відносно гарантування повернення позики в певні терміни у разі не виконання позичальником своїх договірних зобов’язань;

– **платність користування** позикою полягає в тому, що позичальник повертає кредиторів не лише основну суму боргу, а і платить додаткові кошти у формі відсотка.

Усі принципи кредитування тісно між собою пов’язані, оскільки витікають з суті кредиту, і тільки в комплексі можуть забезпечити її реалізацію. Тому для ефективності кредитування дотримання усіх його принципів є обов’язковим.

Для того щоб можливість кредиту стала реальністю, потрібні **дві умови**:

➤ учасники кредитної угоди – кредитор і позичальник – повинні виступати як юридично самостійні суб’єкти, що матеріально гарантують виконання зобов’язань, які впливають з економічних зв’язків;

➤ кредит стає необхідним у тому випадку, коли відбувається збіг інтересів кредитора і позичальника.

7.3 Функції і роль кредиту

Питання про функції кредиту є самим дискусійним в теорії кредиту. Найчастіше виділяють наступні *функції кредиту*: перерозподільна, емісійна, контрольна(табл. 7.2).

Таблиця 7.2 – Характеристика функцій і ролі кредиту

<i>Суть функції</i>	<i>Роль функції</i>
1	2
<i>1) Перерозподільна функція</i>	
За допомогою кредиту відбувається перерозподіл вартості на принципах зворотності : з однією сторони, здійснюється накопичення грошових капіталів за рахунок заощаджень економічних агентів, а з іншої – їх розміщення серед інших агентів ринку	Дає можливість зосередити капітал в найбільш пріоритетних сферах економічної діяльності, здійснити переорієнтацію виробництва і стабілізувати економіку
<i>2) Емісійна функція</i>	
На основі кредиту здійснюється емісія грошей як платіжних засобів; методами кредитної експансії(розширення кредиту), кредитній рестрикції(звуження кредиту) регулюється кількість грошей в обороті	Сприяє економії витрат грошового обігу; дозволяє прискорити обіг грошей, вводити прогресивні системи розрахунків
<i>3) Контрольна функція</i>	
В процесі кредитування забезпечується контроль за дотриманням умов і принципів надання кредиту з боку суб’єктів кредитної угоди; при цьому банк здійснює як попередній, так і поточний контроль за діяльністю позичальника	Дає можливість мінімізувати кредитний ризик, реалізувати цільовий характер кредиту : стимулює позичальника раціонально і ефективно використати позичені засоби

Роль кредиту характеризується результатами застосування для економіки в цілому і населення зокрема. Кредит впливає на процеси виробництва, реалізації і споживання продукції, а також на сферу грошового обігу.

У перехідній економіці роль кредиту зростає, розширюється сфера кредитних стосунків, **розвиваються методи кредитування і управління кредитом**, а саме:

- розширюється сфера застосування кредиту;
- удосконалюються методи кредитування;
- починає використовуватися комерційний і іпотечний кредити;
- підвищується роль кредиту як джерела інвестицій.

Таким чином, роль кредиту росте по таких напрямках:

- 1) перерозподіл матеріальних ресурсів в інтересах виробництва і реалізації продукції за допомогою надання позик і залучення засобів юридичних і фізичних осіб;
- 2) вплив на безперервність процесів відтворення через надання кредитів;
- 3) участь в розширенні виробництва через видачу позикових коштів на поповнення основного капіталу і лізинговий кредит;
- 4) економне використання позичальниками власних і позикових засобів;
- 5) прискорення споживачами отримання товарів, послуг за рахунок використання позикових коштів;
- 6) регулювання випуску в звернення і виключення з нього готівки на основі кредитних стосунків і забезпечення безготівкового грошового обороту платіжними засобами.

Позитивна роль кредиту проявляється проведенням ефективної грошово-кредитної політики, яка в сучасних умовах, головним чином, полягає у використанні жорстких заходів по регулюванню об'єму кредитних і грошових операцій. Особливо важливе значення має підтримка стабільності і стійкості національної грошової одиниці і захист інтересів позичальників і кредиторів.

7.4 Позичковий відсоток, його сутність та основні види

Відсоток за кредит або позичковий відсоток означає плату позичальника у боргових (кредитних) відносинах за надані в позику гроші чи матеріальні цінності.

Відсоток належить до числа категорій товарного виробництва, яке і визначає суть кредитних відносин. Величина норми відсотка відображає економічні відносини між власником позичкового капіталу і підприємцем, який прибутково використовує у своєму обороті чужу власність, і становить собою ціну капіталу, що взятий у кредит.

Норма відсотка (N) розраховується за формулою

$$N = \frac{\text{Річний дохід на використаний позичковий капітал}}{\text{Середня сума капіталу що надається в позику}} \times 100\%$$

У ринковій економіці суть показника рівня відсотка тлумачиться як кількісна характеристика плати за кредит, яка показує міру реалізації власності у формі отриманого доходу від її реалізації. Норма відсотка – динамічна величина, що залежить насамперед від середньої в даній країні норми прибутку як міри прибутковості капітальних вкладень у виробництво. Дж. Кейнс суть відсотка розглядав як «плату за розставання з ліквідністю» і відносив до дії загального психологічного закону, за яким люди віддають перевагу грошам як найліквіднішій формі багатства. Величина позичкового відсотка, за Кейнсом, залежить від двох факторів:

- 1) прямо пропорційна перевагам ліквідності;
- 2) обернено пропорційна кількості грошей, що перебувають в обігу.

Реальна динаміка норми відсотка не перевищує норми прибутку. Зокрема, середня норма прибутку становить максимальну межу норми прибутку. Мінімальної межі норми відсотка не визначають. Водночас її розмір має покривати витрати кредитора, пов'язані з даною кредитною операцією, і приносити йому хоча б мінімальний дохід.

Якби мінімальна межа норми відсотка становила 0. то кредитні відносини втратили б свій економічний сенс.

Чинники, які впливають розмір відсоткової ставки за кредит:

А) на макроекономічному рівні:

- попиту і пропозиції, які склалися на кредитному ринку,
- стабільності монетарного ринку в країні,
- рівня облікової ставки національного банку.

Комерційні банки за основу позичкового відсотка беруть облікову ставку національного банку з додачею маржі. **Маржа** (від франц. *marge* – край) – різниця між відсотковою ставкою за наданий банком кредит і ставкою, яку сплачує банк за куплені ресурси.

Б) на мікроекономічному рівні впливають:

- мета використання кредитних ресурсів;
- розмір кредиту;
- термін його використання;
- рівень ризику.

Як правило, кредитна ставка за надання кредиту на поточне фінансування виробничих потреб – найнижча і визначається короткостроковим її використанням, а найдорожчою стає відсоткова ставка, що надається торгово-посередницьким фірмам, операції яких носять спекулятивний характер з підвищеним ризиком. Розмір ставки користування дрібними кредитами вища, ніж за користування великими кредитами, бо останні потребують порівняно менших витрат банків і надаються надійним позичальникам. Залежність величини

позичкового відсотка від терміну використання позичкових ресурсів позичальником залежить не тільки від величини ризику неповернення, а й від вірогідності знецінення позичених коштів унаслідок інфляції.

Проблема захисту позичкового капіталу особливо актуальна в періоди економічної нестабільності й інфляції, коли реальна кредитна сума, що надавалася в кредит, може виявитися значно меншою від тієї, що була на момент кредитування. Ось чому потрібно відслідковувати номінальну і реальну відсоткові ставки. **Номінальна відсоткова ставка** – це ціна грошової позики, що визначається як відношення річного доходу, отриманого на позичковий капітал, до суми позики без урахування зміни рівня цін під тиском інфляційного процесу. **Реальна ставка відсотка** визначається порівнянням між собою товарних еквівалентів з урахуванням інфляційного впливу.

Розраховується вона за формулою

$$R = [(N - P) \div (100 + P)] \times 100, \quad (7.1)$$

де R – реальна відсоткова ставка;

N – номінальна відсоткова ставка;

P – річне зростання цін.

Якщо відсоткова ставка за кредит нараховується частіше, ніж за рік, то річна відсоткова ставка обчислюється за формулою

$$R_m = \frac{(1 + \frac{N}{m})^m - (100 + P)}{100 + P} \times 100, \quad (7.2)$$

де m – кількість разів нарахування відсотків протягом року.

Отже, розмір номінальної відсоткової ставки відображає фактичну величину відсоткової ставки, що визначається на базі номінальної ставки за мінусом індексу інфляції.

Депозитна ставка на основі простих відсотків розраховується так:

$$K = C \cdot T \cdot \frac{P}{365} \times 100, \quad (7.3)$$

де K – розмір плати за користування коштами;

C – сума депозиту чи кредиту;

T – термін користування грошима (у днях);

P – відсоткова ставка.

Для нарахування *простих відсотків* по депозитах і кредитах банків використовують таку формулу:

$$K = \frac{C \times T \times H_{\%}}{360 \times 100}, \quad (7.4)$$

де Do - розмір плати за користування засобами;

C - сума кредиту або депозиту;

T - термін користування грошима(у днях);

$H_{\%}$ - процентна ставка.

Ця формула ефективно використовується для обліку короткострокового депозиту. Для нарахування ощадних вкладів довгострокового зберігання застосовується формула

$$FV = P(1 + R)^n \quad (7.5)$$

де FV – розмір плати за користування засобами;

P – сума наданих коштів;

R – процентна ставка;

n – кількість періодів.

Простий відсоток налічується за початковим вкладом у кінці одного банківського терміну. Його обчислення виконується на основі такої формули:

$$S = P_0(1 + R \times n) \quad (7.6)$$

де P_0 – початкова сума вкладу;

n – кількість нараховань в літах;

R – ставка відсотка (десятковий дріб).

Відсоток сприяє ефективнішому використанню суб'єктами господарювання своїх власних грошових коштів. Розміщуючи їх у банку на поточному або депозитному рахунку, вони мають можливість отримати додаткові доходи. Певною мірою це полегшує для них можливість користування банківськими кредитами, а часто ще і на пільгових умовах, тому що кожен комерційний банк зацікавлений в клієнтах, які забезпечують його грошовими ресурсами.

Велику роль грає відсоток в стимулюванні населення вкладати свої заощадження у банки. По-перше, отриманий відсоток захищає ці заощадження від знецінення внаслідок інфляції. По-друге, відсоток на вклади є додатковим доходом населення.

ТЕМА 8 КРЕДИТНА СИСТЕМА

8.1 *Поняття та структура кредитної системи.*

8.2 *Парабанківська система*

8.1 Поняття та структура кредитної системи

Кредитна система – це сукупність кредитних відносин та інститутів, які реалізують ці відносини. Кредитні відносини виникають з приводу мобілізації тимчасово вільних грошових коштів підприємств, організацій, держави і населення та використання цих коштів на умовах повернення і платності для задоволення економічних і соціальних потреб суспільства.

Кредитна система складається з декількох ланок, кожна з яких виконує специфічні функції з акумуляції та розподілу грошових коштів. Розподіл функцій між ланками кредитної системи об'єктивно зумовлений відмінностями в методах і засобах діяльності та різним значенням в процесі відтворення капіталу.

Організаційна структура кредитної системи характеризується різноманітністю кредитних установ, які поділяються на три групи, тобто створюють трирівневу структуру:

1) **центральний банк**;

2) **банківський сектор** (комерційні банки, інвестиційні банки, ощадні банки, іпотечні банки, земельні банки, поштово-чекові банки, торгові банки);

3) **спеціалізовані кредитні установи** (небанківські кредитно-фінансові посередники):

- інвестиційні компанії;
- страхові компанії;
- ощадно-кредитні асоціації та кредитні спілки;
- пенсійні та інші фонди.

Головною її ланкою є **банківські установи** (вони традиційно посідають перше місце за розмірами ресурсів), серед яких роль лідера відводиться комерційним банкам, які здійснюють переважно кредитування промисловості і торгівлі.

Банківська система – це законодавчо визначена чітко структурована і субординована сукупність фінансових посередників, які здійснюють кредитні та фінансові операції на професійній основі й функціонально взаємопов'язані в самостійну економічну структуру.

Банківська система в ринковій економіці виконує **три основні функції**: трансформаційну, емісійну і стабілізаційну.

➤ реалізуючи **трансформаційну** функцію банки мобілізують вільні грошові кошти і передають їх у тимчасове користування іншим суб'єктам кредитних відносин;

➤ **емісійна** функція підпорядкована створенню грошей і регулюванню грошового обороту;

➤ **стабілізаційна** функція забезпечує стійкість і стабільність банківської діяльності.

Залежно від впорядкованості банків, розрізняють *два основних типи* побудови банківської системи:

➤ *однорівневу*;

➤ *дворівневу*.

Однорівнева банківська система передбачає горизонтальні зв'язки між банками, універсалізацію їхніх операцій та функцій. Усі банки, що діють у країні, перебувають на одній ієрархічній сходинці, виконують аналогічні функції з кредитно-розрахункового обслуговування клієнтури.

Такий принцип побудови банківської системи характерний для країн з командно-адміністративними методами управління і для економічно слаборозвинутих країн.

Дворівнева банківська система характерна для країн з ринковою економікою. Основні принципи (умови) формування дворівневої банківської системи є:

➤ недопустимість втручання в банківську діяльність третіх осіб;

➤ можливість вибору обслуговуючого банку клієнтом;

➤ доступність інформації про діяльність банків;

➤ рівноправність, свобода в раціональній діяльності;

➤ розвиток конкуренції в банківській діяльності;

➤ можливість самостійно налагоджувати і розвивати зовнішньоекономічні зв'язки.

Згідно з положеннями Закону України «Про банки і банківську діяльність», банківська система України є дворівневою.

Верхній рівень посідає емісійний (центральний) банк з його організаційною структурою.

Нижній рівень – неемісійні, базові, ділові банки, клієнтами яких є суб'єкти господарювання, організації, установи, населення.

Національний банк – економічно самостійний орган, що здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а в окремих випадках – і за рахунок Державного бюджету. Національний банк не відповідає за зобов'язання органів державної влади та інших банків, а органи державної влади та інші банки не відповідають за зобов'язання Національного банку.

Банки другого рівня представлені неемісійними банками: державними акціонерними, кооперативними, товариствами з обмеженою відповідальністю.

Засновниками та учасниками банків другого рівня можуть виступати юридичні та фізичні особи. В основі функціонування неемісійних банків лежить комерційна діяльність, тому їх називають *комерційними банками* (див. тему 11).

Банки другого рівня також є важливою ланкою в механізмі монетарного регулювання економіки. Нагляд за комерційними банками і регулювання їхньої діяльності здійснює Національний банк України.

Основна мета такої уваги регулятора: забезпечити стійкість і запобігти банкрутству банків, обмежити концентрацію капіталу в руках окремих банків, щоб зменшити монопольний контроль над грошовим ринком.

Для кожного комерційного банку обов'язковими економічними нормативами, які встановлює НБУ, є:

- мінімальний розмір статутного капіталу;
- платоспроможність банку;
- показники ліквідності балансу;
- максимальний розмір ризику на одного позичальника;
- розмір обов'язкових резервів, які розміщуються в НБУ.

8.2 Парабанківська система

Кредитна система включає також **небанківські фінансові** установ (*парабанки*), які здійснюють фінансування виробництва і довгострокове кредитування підприємств та держави.

У світовій практиці до парабанків належать:

1 *Інвестиційні компанії*, фонди (випускають і продають власні цінні папери, в основному дрібним індивідуальним інвесторам, а на отримані кошти купують цінні папери підприємств і банків, забезпечуючи своїм акціонерам дохід у вигляді дивідендів за акціями інвестиційних компаній).

2 *Лізингові компанії* (купують предмети довготривалого кредитування (машини, обладнання, транспортні засоби тощо) і надають їх у довгострокову оренду (на 5 років і більше) фірмі-орендарю, яка поступового сплачує лізинговій компанії вартість взятого в оренду майна).

3 *Факторингові компанії* (купують дебіторську заборгованість клієнта, пов'язану з постачанням товарів або наданням послуг).

4 *Страхові компанії* (утворюються для відшкодування можливих збитків від результатів стихійного лиха, інших несприятливих умов; страхові компанії досі мають значні та стійкі грошові ресурси, які вони вкладають у довгострокові цінні папери з фіксованими строками (в облігації промислових компаній).

5 *Пенсійні фонди (недержавні)* (утворюються для забезпечення населення коштами в період після виходу на пенсію (виплати пенсій); мають досить значні суми грошових коштів, які вкладають в акції та облігації різних підприємств).

6 *Фінансові компанії* (спеціалізуються на кредитуванні, продажу споживчих товарів та виплат, а також надають комерційні кредити).

7 *Ломбарди* (надають кредити під заставу рухомого майна, як правило, короткострокові (до трьох місяців) кредити на споживчі цілі).

8 *Інші (фінансові, трастові, брокерські та інші компанії, кредитні товариства, а також взаємні та інші фонди тощо; виконують допоміжну роль у кредитному механізмі, пов'язуючи різні сектори позикових капіталів у єдину систему).*

Кредитна структура різних держав неоднакова і відображає, зокрема, стан економіки країни на тому чи іншому етапі її розвитку. Так, кредитна система промислово розвинутих країн характеризується широкою розгалуженістю, наявністю великих універсальних банків, спеціалізацією дочірніх підрозділів банків на окремих видах операцій.

Незважаючи на значні відмінності побудови кредитних систем у різних країнах, можна виділити спільні їхні риси:

➤ ядро будь-якої кредитної системи – центральний банк, як головний орган уряду з аналізу фінансового стану, вироблення та організації грошово-кредитної політики держави;

➤ державні фінансові органи, що разом з центральним банком виконують регулюючі функції в сфері фінансів;

➤ фінансові посередники різних типів.

Отже, сучасна **кредитна система** – це *сукупність кредитно-фінансових інститутів, що діють на ринку позикових капіталів і здійснюють акумуляцію та мобілізацію грошового капіталу.* Через кредитну систему реалізуються сутність та функції кредиту. Тому кредитна система включає в себе два основних поняття:

1) сукупність кредитно-розрахункових і платіжних відносин, які ґрунтуються на певних формах і методах кредитування. Вони пов'язані з рухом позикового капіталу у формі різноманітних форм і видів кредиту;

2) сукупність кредитно-фінансових інститутів, які акумулюють вільні грошові кошти і направляють їх господарюючим суб'єктам, населенню, уряду.

Слід враховувати, що кредитна система функціонує через **кредитний механізм**. Він являє собою, по-перше, систему зв'язків з мобілізації та акумуляції грошового капіталу між кредитними інститутами і секторами економіки; по-друге, відносини, пов'язані з перерозподілом капіталу між кредитно-фінансовими установами в межах ринку позикових капіталів; по-третє, відносини між кредитними інститутами та іноземними клієнтами.

Таким чином, кредитний механізм включає всі аспекти позикової, інвестиційної, засновницької, посередницької діяльності кредитної системи в особі її інститутів.

В Україні кредитна система перебуває в стадії перебудови відповідно до потреб ринкової економіки і складається з НБУ, комерційних банків та системи фінансових посередників (інвестиційні фонди та компанії, страхові компанії, пенсійні фонди, кредитні спілки, ломбарди). Найбільш активними і потужними в системі кредитно-фінансових інститутів України є комерційні банки.

ТЕМА 9 ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК ТА ЙОГО РОЛЬ В ЕКОНОМІЦІ

9.1 Загальна характеристика і функції центральних банків

9.2 Національний банк України та його функції.

9.3 Грошово-кредитна політика НБУ.

9.1 Загальна характеристика і функції центральних банків

Головною ланкою банківської та кредитної системи будь-якої держави є *центральный банк*.

Центральний банк – це емісійно-касовий центр країни (державна установа), що здійснює нагляд за банківською системою і несе відповідальність за проведення монетарної політики в державі з метою забезпечення стабільного неінфляційного розвитку економіки.

Центральні банки в їх сучасному вигляді існують порівняно недавно (з ХІХв.). На ранніх стадіях розвитку капіталізму чітке розмежування між центральними (емісійними) і комерційними банками було відсутнє. Перший національний банк - шведський «Риксбанк» - був заснований в 1668г. в період переходу від феодалізму до капіталізму. У 1694г. був заснований Банк Англії. Але ці банки не володіли правом на емісію грошових знаків і їх функції відрізнялися від функцій сучасних центральних банків.

Конкретні спроби виникнення центральних банків були різними, але в цілому вони зводились до двох основних варіантів:

1) держава на основі спеціального законодавчого створювала спеціальний державний банк, за яким закріплювалося виняткове право на випуск (емісію) банкнот. Так було, наприклад, у Росії, де в 1860 р. створено Державний банк;

2) право емісії закріплювалося за одним із комерційних банків. У такий спосіб виник центральний Банк Англії. Заснований як приватна акціонерна компанія з фінансування з військової компанії Короля Вільгельма III проти Франції, цей банк у винагороду за свою допомогу отримав виняткове право емісії банкнот у Лондоні.

У сучасних умовах практично в усіх країнах світу існують центральні банки, але між ними є вагомі відмінності, обумовлені особливостями політичного і фінансово-економічного розвитку країн. По-різному центральний банк називається і в різних країнах світу: *національний, центральний, резервний, народний, державний банк* (Австрійський національний банк, Резервний банк Австралії, Народний банк Китаю, Шведський державний банк, Центральний банк Російської Федерації).

Серед функцій центральних банків треба виділити основні, без яких неможливе виконання **головної мети** центрального банку – збереження стабільності національної грошової одиниці; і додаткові, які відповідають

рішенню цієї мети. Основними **функціями**, які здійснюються усіма без виключення центральними банками, виступають (рис. 9.1).

Рисунок 9.1 – Перелік функцій центрального банку і їх складових елементів

Регулююча функція властива усім без виключення центральним банкам, і включає: розробку і проведення грошово-кредитної політики; регулювання попиту і пропозиції на кредит і іноземну валюту (шляхом проведення інтервенцій на грошовому і валютному ринках).

Контроль за функціонуванням кредитно-банківської системи – одна з основних функцій центрального банку, яка зумовлена необхідністю підтримати стабільність цієї системи, оскільки довіра до національної грошової одиниці допускає наявність стійких та ефективно працюючих кредитно-банківських інститутів. Не менш важливою контрольною функцією центрального банку є здійснення валютного контролю та валютного регулювання.

Обслуговуюча функція включає: забезпечення безперервного функціонування системи готівкових і безготівкових розрахунків; кредитування фінансово-кредитних інститутів і уряду (виступаючи кредитором останньої інстанції, центральні банки надають позики кредитно-фінансовим установам, які випробують тимчасові труднощі, пов'язані з недостатністю фінансових ресурсів; здійснюють фінансування державного боргу і дефіциту державного бюджету); здійснення їм ролі фінансового агента уряду (ведення урядових рахунків і управління активами різних урядових відомств).

Додаткові функції центрального банку не пов'язані безпосередньо з його головним завданням, але сприяють його реалізації. До їх числа відносять: управління державним боргом, проведення аналітичних досліджень, виготовлення банкнотів і тому подібне

Таким чином, центральний банк є «банком банків», фінансовим агентом уряду при обслуговуванні державного бюджету.

9.2 Національний банк України та його функції

В Україні центральним банком є **Національний банк України (НБУ)**. Він являє собою перший рівень банківської системи. НБУ створений згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» і діє на підставі Закону «Про Національний банк України». Як центральний банк, НБУ виконує такі основні функції:

- емісія грошей та організація їхнього обігу;
- є кредитором останньої інстанції для комерційних банків;
- організація розрахунків між банками;
- обслуговування державного боргу країни;
- проведення операцій на ринку державних цінних паперів та валютному ринку;
- видача комерційним банкам ліцензій на здійснення банківських операцій та операцій з іноземною валютою;
- контроль за діяльністю комерційних банків.
- визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує і контролює електронні платіжні засоби;
- складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування;
- здійснює валютне регулювання і валютний контроль, визначає порядок здійснення платежів в іноземній валюті;
- забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними;
- організовує інкасацію та перевезення банкнот та інших цінностей;
- здійснює інші функції в межах Закону «Про НБУ».

Він виконує традиційні функції, характерні для центрального банку держави: є емісійним і розрахунковим центром держави, «банком банків» і банкіром уряду. Він здійснює регулювання і контроль за кредитно-фінансовою системою країни в цілому.

Основна функція Національного банку України – **це організаційне забезпечення грошово-кредитної політики (ГКП)**. За її організацію відповідає та спеціальна структура – рада – НБУ на правах одного з двох керівних органів цього банку, перед якою поставленні завдання грошово-кредитної політики на кожний рік, засади якої розробляються та затверджуються до 15 вересня поточного року. До реалізації завдань, визначених в основних засадах, залучається й апарат НБУ.

Через грошово-кредитну політику можна досягти вирішення

загальноекономічних цілей держави, зокрема: *зростання виробництва, зростання зайнятості, стабілізація цін та відсоткових ставок, збалансування платіжного балансу, стабілізація валютного ринку та ін.*

Національний банк України як **емісійний центр країни** здійснює випуск в обіг грошей на кредитній основі. Це відбувається шляхом кредитування комерційних банків, уряду, а іноді й великих підприємств. Для цього банк прогнозує необхідну для розвитку економіки грошову масу (як готівкову, так і безготівкову), стежить за співвідношенням грошей в обох сферах грошового обігу.

Національний банк України був створений у 1991 р. Він являє собою систему єдиного банку, що включає в себе центральний апарат і обласні управління. Управління НБУ діють від його імені в межах наданих їм повноважень і функцій. Вони підзвітні Правлінню банку.

До функціональних підрозділів НБУ належать обчислювальні, розрахунково-касові центри, регіональні і Центральна розрахункові палати. Структурним підрозділом НБУ виступає апарат інкасації. Керівним органом НБУ є Правління, яке очолює Голова Правління.

Як розрахунковий центр країни, НБУ встановлює правила проведення безготівкових розрахунків господарськими суб'єктами, а також організовує розрахунки між комерційними банками в Україні. Він представляє інтереси держави у відносинах з центральними банками інших країн, у міжнародних фінансово-кредитних установах.

НБУ встановлює правила і проводить реєстрацію комерційних банків, видає ліцензії на проведення валютних операцій, здійснює нагляд за діяльністю комерційних банків на території України.

Як **банк банків**, він веде рахунки комерційних банків, здійснює їхнє розрахунково-касове обслуговування, надає кредити комерційним банкам, встановлює правила функціонування міжбанківського кредитного ринку в Україні.

НБУ організовує касове виконання бюджету банківською системою України, надає кредити уряду. На нього покладене виконання операцій щодо розміщення державних цінних паперів, обслуговування внутрішнього державного боргу.

Крім того, на Національний банк покладене виконання операцій, пов'язаних із функціонуванням валютного ринку України. Він, за узгодженням із Кабінетом Міністрів, встановлює офіційний курс національної грошової одиниці, створює валютні резерви, організовує операції з монетарними металами.

9.3 Грошово-кредитна політика НБУ

Однією з найважливіших регулювальних функцій, яка притаманна всім без винятку центральним банкам, є розробка та проведення високоефективної **грошово-кредитної політики (ГКП)** – це *один із елементів економічної політики держави, який являє собою сукупність заходів, спрямованих на зміну грошової маси в обороті обсягів кредитів, рівня відсоткових ставок та інших показників грошового обороту і ринку позичкових капіталів.*

В Україні головним суб'єктом грошово-кредитної політики є Національний банк. Як передбачено конституцією України, Рада НБУ самостійно розробляє основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням.

Грошово-кредитна політика спрямована на досягнення стабільного економічного зростання, низького рівня інфляції та безробіття.

У зарубіжній економічній літературі грошово-кредитна політика поділяється на «вузьку» й «широку». *«Вузька» грошово-кредитна політика*, на думку деяких заокеанських та західноєвропейських економістів, забезпечує стабільність національної валюти за допомогою проведення валютних інтервенцій, змін рівня облікової ставки, а також інших інструментів, що впливають на стан національної грошової одиниці. *«Широка» грошово-кредитна політика* безпосередньо впливає на обсяг грошової маси в обороті.

Основні напрями (типи) грошово-кредитної політики, які обирає центральний банк (НБУ):

- політика грошово-кредитної рестрикції (політика «дорогих» грошей);
- політика грошово-кредитної експансії (політика «дешевих» грошей).

Зміст грошово-кредитної політики НБУ:

Залежно від обраних цілей визначаються інструменти грошово-кредитної політики, вибір яких є прерогативою НБУ.

Усі їх можна поділити на дві групи:

- інструменти опосередкованого впливу на грошовий ринок та економічні процеси;
- інструменти прямого впливу.

Методами реалізації грошово-кредитної політики в обох її напрямках можуть бути:

- дисконтна політика;
- операції на відкритому ринку;
- зміна норм обов'язкових резервів комерційних банків у центральному банку;
- державне регулювання окремих видів кредитів та кредитування окремих економічних суб'єктів тощо.

Будучи посередником між державою та банківською системою, центральний банк покликаний регулювати грошові та кредитні потоки за допомогою певних інструментів. Існуючі в розпорядженні центрального банку інструменти грошово-кредитного регулювання поділяються за:

- безпосередніми об'єктами впливу (пропозиція грошей, ставка відсотка, валютний курс, швидкість обігу грошей та ін.);
- за характером параметрів, що встановлюються під час регулювання (кількісні – кредитні можливості банків, якісні – вартість банківських кредитів);
- за строками впливу (короткострокові – тактичні; довгострокові – стратегічні);
- за формою впливу (прямі, опосередковані).

Вибір інструментів грошово-кредитної політики залежить від завдань, які вирішуються на конкретному етапі економічного розвитку. На початкових етапах переходу до ринкових відносин найбільш результативними є наприклад, прямі механізми втручання центрального банку в грошово-кредитну сферу. З

розвитком ринкових відносин спостерігається перехід до опосередкованих (економічних) методів державного управління грошовим оборотом.

Грошово-кредитна політика охоплює чотири класичні за змістом механізми монетарної політики:

- 1) здійснення операцій на відкритому ринку;
- 2) регулювання облікової ставки на позики, що надаються центральному банку;
- 3) регулювання норми банківських резервів.

Кожний із зазначених механізмів має набір власних інструментів формування та вдосконалення, яких здійснюється десятиріччями і дає можливість вирішити комплекс проблем грошової політики.

4) визначення засобами ринкового механізму реальної вартості державного боргу, а значить, і цінних паперів, що його обслуговують.

Інструменти монетарної політики:

Операції на відкритому ринку – це найбільш застосований інструмент грошово-кредитної політики в країнах з високо розвинутими економіками. Сутність операцій на відкритому ринку полягає в тому, що, купуючи цінні папери на ринку, НБУ додатково спрямовує в оборот відповідну суму грошей і цим збільшує банківські резерви, внаслідок чого потім збільшується і загальна маса грошей в обороті. Продаючи цінні папери зі свого портфеля, він вилучає на відповідну суму банківські резерви, а згодом зменшується і загальна маса грошей в обороті. У результаті цих операцій відповідно збільшується чи зменшується пропозиція грошей, що впливає в кінцевому підсумку на кон'юнктуру товарних ринків.

При здійсненні операцій на відкритому ринку купівлі-продажу казначейських векселів та облігацій (*взаємодія НБУ з Урядом*) НБУ забезпечує:

- бездефіцитне фінансування державних витрат, а звідси – управління на цій основі державним боргом;
- надання об'єктам ринкової економіки надійних і високоліквідних інструментів для тимчасового розміщення власних фінансових ресурсів;
- надання можливості центральному банку економічними засобами впливати не лише на попит і пропозицію грошей, а й на співвідношення їхніх структурних агрегатів.

Також, при здійсненні операцій на відкритому ринку з купівлі-продажу казначейських векселів та облігацій (*взаємодія НБУ з Урядом*) – НБУ забезпечує:

- бездефіцитне фінансування державних витрат, а звідси – управління на цій основі державним боргом;
- надання об'єктам ринкової економіки надійних і високоліквідних інструментів для тимчасового розміщення власних фінансових ресурсів;
- надання можливості центральному банку економічними засобами впливати не лише на попит і пропозицію грошей, а й на співвідношення їх структурних агрегатів.

Недоліком цього інструменту є те, що для його ефективного використання потрібна згода всіх контрагентів на відкритому ринку (продати чи купити цінні папери.

За допомогою **управління обов'язковими резервами** центральний банк має можливість впливати через базу грошової маси на кредитоспроможність комерційних банків, в тому числі на розміри кредитної мультиплікації. Відповідно до цього, механізм управління обов'язковими резервами розглядається теорією та практикою грошей як один із найдієвіших механізмів монетарної політики.

Механізм цього інструменту полягає в тому, що центральний банк установлює для всіх банків та інших депозитних установ норму обов'язкового резервування залучених коштів зі зберіганням відносної суми їх на кореспондентських рахунках чи в касах без права використання і без виплати відсотків по них. Збільшуючи норму обов'язкового резервування, НБУ негайно скорочує обсяг надлишкових резервів банків, зменшує їхню кредитну спроможність, знижує рівень мультиплікації депозитів, і навпаки.

Цей інструмент монетарної політики має перевагу тому, що він однаково впливає на всі банки, змінюючи пропозицію грошей негайно і досить потужно, але він має і значні недоліки, зокрема: *підвищення норми обов'язкового резервування може призвести всі банки з невеликим надлишковим резервом в неліквідний стан, оскільки НБУ обмежує їхні доходи за активними операціями.*

Поряд із вище означеними механізмами винятково важливим інструментом монетарної політики є **регулювання облікової ставки**. Через зміну облікової ставки збільшується або зменшується на грошовому ринку пропозиція кредитних ресурсів.

Механізм його полягає в тому, що центральний банк установлює ставки відсотків (облікова ставка НБУ) за позичками, які він надає комерційним банкам у порядку їхнього рефінансування. Збільшуючи рівень облікової ставки, НБУ стримує попит комерційних банків на свої позики та мультиплікацію депозитів і врешті-решт *зменшує зростання пропозиції грошей в економіці*. В результаті цієї операції на монетарному ринку гроші починають «дорожчати», зумовлюючи падіння ринкової кон'юнктури.

Відсоткова політика має певні недоліки, зокрема вплив на пропозицію грошей не досить чіткий і оперативний. Для комерційних банків та інших суб'єктів господарювання важлива не проста зміна відсоткової ставки, а зміна її співвідношення з ринковими відсотковими ставками, за якими вони одержують позички в інших кредиторів і самі надають позики.

Використовуються й інші інструменти грошово-кредитної політики і механізми **регулювання грошового обороту**. Це свідчить, що грошово-кредитна політика може бути ефективною лише в разі комплексного застосування різних важелів монетарного регулювання.

Грошово-кредитна політика повинна бути гнучкою, узгодженою із загальними механізмами макроекономічного регулювання. Монетарна політика має бути узгоджена з фіскальною, зовнішньоекономічною і валютною політикою.

ТЕМА 10 КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ ЯК ОСНОВНА ЛАНКА КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ

10.1 Суть, призначення та класифікація комерційних банків.

10.2 Операції та ресурси комерційних банків.

10.3 Основні показники ефективності та прибутковості діяльності банку.

10.1 Суть, призначення та класифікація комерційних банків

Термін «банк» походить від латинського «*banco*» й означає «контора», «лава», «стіл», за яким здійснювався обмін грошей. Французьке слово «*banque*» означає «скриня», тобто вказує на функцію збереження чогось цінного.

Банки виникли на основі товарно-грошових стосунків. Перші подібні установи, які стали попередниками капіталістичних банків, виникли у кінці XVI в. у Флоренції і Венеції на основі обмінних операцій (обмін грошей різних міст і держав) і спеціалізувалися на прийомі вкладів і здійсненні безготівкових розрахунків. Пізніше за аналогічним принципом були створені банки в Амстердамі (1605г.) і Гамбурзі (1618г.).

Особливе місце в кредитній системі і на фінансових ринках займають *комерційні банки*. У більшості країн (у тому числі в Україні) це найбільш численний група фінансових посередників

Комерційні банки - кредитні установи, які здійснюють універсальні банківські операції для підприємств, установ і населення головним чином за рахунок грошових коштів, притягнених у вигляді внесків і депозитів. Головною метою їх діяльності є залучення на взаємовигідній основі тимчасово вільних засобів підприємств (організацій, громадян, інших банків) і надання кредитів.

У сучасних ринкових умовах банки відіграють важливу економічну роль у суспільстві та суттєво розширили сферу своїх **основних функцій**:

- мобілізація тимчасово вільних грошових коштів і перетворення їх в капітал;
- кредитування підприємств, держави та населення;
- випуск кредитних засобів обігу (кредитних грошей);
- здійснення розрахунків та платежів в господарстві;
- емісійно-засновницька діяльність;
- консультування, надання економічної та фінансової інформації.

Виконуючи функцію *мобілізації вільних грошових коштів і перетворюючи їх на капітал*, банки акумулюють грошові доходи і заощадження у вигляді вкладів. Вкладник отримує винагороду у вигляді відсотка або наданих банком послуг. Сконцентровані у вкладах заощадження перетворюються на позиковий капітал, що використовується банками для надання кредитів підприємствам і підприємцям.

Важливе економічне значення має функція *кредитування підприємств, держави і населення*. Пряме надання в борг вільних грошових капіталів їхніми власниками користувачам позик в практичному господарському житті

ускладнено. Банк виступає фінансовим посередником, отримуючи грошові кошти у кінцевих кредиторів і передаючи їх кінцевим користувачам кредитів.

Випуск кредитних грошей є специфічною функцією, що відрізняє банки від інших фінансових інститутів. Сучасний механізм грошової емісії пов'язаний з двома поняттями: банкнотна та депозитна емісія. Відповідно грошова маса виступає в готівковій (банківські білети та розмінна монета) і безготівковій (грошові кошти на рахунках і депозитах в комерційних банках та інших кредитних установах) формах.

Банкнотну емісію здійснює емісійний (центральный) банк, який має монопольне право випуску грошей. В структурі грошового обороту переважає безготівковий оборот, а основними емітентами грошей є не центральні, а комерційні банки.

Комерційні банки здійснюють **депозитну емісію** – випуск кредитних інструментів обігу на основі створення банком вкладів (депозитів), які утворюються в результаті видачі позик клієнту. Позика, що надається клієнту, зараховується на його рахунок у банку, тобто банк створює депозит (вклад до запитання). При цьому збільшуються боргові зобов'язання банку.

За наявності попиту на банківські кредити сучасний емісійний механізм дозволяє **розширяти грошову емісію**, що підтверджує зростання грошової маси в промислово розвинутих країнах. Банківський кредит став однією з головних причин цього збільшення.

У сучасних умовах функціонує велика кількість банків. Залежно від того або іншого критерію їх можна **класифікувати так:**

за формою власності: державні, акціонерні, кооперативні, приватні та змішані;

за організаційно-правовою формою: банки, які утворюються у формі акціонерного капіталу (акціонері товариства відкритого і закритого типів), товариства з обмеженою відповідальністю (пайові) або кооперативні;

за територіальною ознакою: міжнародні, загальнонаціональні, регіональні, та міжрегіональні що обслуговують декілька регіонів країни;

за національною належністю: національні та іноземні;

за функціями та характером діяльності: депозитні, універсальні та спеціалізовані банківські установи;

залежно від розміру активів комерційні банки поділяються на малі, середні, великі та найбільші. На банківському ринку України більшість банків є середніми (активи – понад 10 млн грн).

Залежно від форм власності та їхньої організації

Акціонерні банки організуються у формі акціонерних компаній. У сучасних умовах акціонерна форма є головною формою організації банків у промислово розвинутих країнах.

Пайові банки формують свій капітал за рахунок внесків грошових коштів (пайів) у статутний фонд. За кожним з учасників зберігається право власності на

його частку капіталу, тобто банк не є власником капіталу. Пайові комерційні банки організовуються на принципах **товариств із обмеженою відповідальністю**, де відповідальність кожного учасника обмежена розміром його внеску в капітал банку).

Кооперативні банки – це кредитно-фінансові інститути, що створюються товаровиробниками на ділових засадах для задоволення взаємних потреб; виникли в першій половині XIX ст. Кооперативні банки створювалися на умовах добровільного об'єднання грошових коштів фізичних та юридичних осіб. Основне завдання їхньої діяльності – надання кредитів та здійснення інших банківських операцій на пільгових умовах для членів банку.

Державні банки являють собою кредитні установи, що знаходяться у власності держави. Найбільшого розвитку державні банки набули в умовах державно-монополістичного капіталізму у зв'язку з посиленням тенденції до усупільнення виробництва. Вони виникали в результаті націоналізації кредитних установ, а також шляхом створення державних кредитних інститутів. Існують три види державних банків: центральні, комерційні банки, спеціальні кредитні установи.

Змішані банки – банки за участю державного і приватного капіталу.

За національною належністю:

Національні банки – банки, які належать повністю або частково національним інвесторам і діють в їх інтересах. Діяльність цих банків здійснюється згідно із законодавством країни, в якій функціонує їх материнська компанія. Банки підпадають під категорію національних якщо 51% акцій і більше належить інвесторам цієї країни.

Іноземні банки – банки, які повністю(частково) належать іноземним інвесторам. Їх діяльність в країні перебування регламентується особливим національним законодавством. У сучасних умовах функціонують у вигляді закордонних відділень і філій великих банків.

Залежно від операцій:

Універсальні банки – кредитні установи, що здійснюють усі основні види банківських операцій: депозитні, кредитні, розрахункові, фондові, довірчі та ін. Універсальними є комерційні банки Німеччини, Швейцарії, Австрії та інших країн.

Спеціалізовані банки – банки, що спеціалізуються на кредитуванні певної галузі економіки або господарської діяльності чи групи населення або ж на формах залучення коштів у вклади; характеризуються вузькою спеціалізацією. Банк набуває статусу спеціалізованого банку, якщо понад 50% його активів є активами одного типу.

До категорії спеціалізованих банків включена велика кількість видів інститутів, функції та назви яких, а також обсяги і види операцій, роль в економіці різноманітні в різних країнах.

Різновиди спеціалізованих кредитних банків:

➤ *інвестиційні банки*, що мобілізують ресурси та надають позики шляхом випуску і розміщення облігацій та інших зобов'язань. Інвестиційні банки виступають посередниками між інвесторами і тими, кому потрібна позика, а також у ролі гаранта емісій та організаторів гарантійних банківських синдикатів, здійснюють купівлю-продаж акцій та облігацій за свій рахунок, надають кредити покупцям цінних паперів;

➤ *ощадні банки* – банківські установи, основною функцією яких є залучення заощаджень і тимчасово вільних коштів населення; як правило, невеликі кредитні установи, що діють в регіональному масштабі;

➤ *банки розвитку* (функціонують на національному та локальному рівнях), які здійснюють кредитування промисловості в масштабах усієї країни або ж окремих галузей економіки. Серед цих банків переважають державні банківські інститути, але існують і змішані – за участю приватного національного та іноземного капіталу;

➤ *іпотечні банки* – спеціалізовані комерційні банки, які у своїй діяльності в основному спираються на довгострокове іпотечне кредитування та фінансування операцій з нерухомістю.

Система іпотечного кредитування включає два напрями:

- надання банками іпотечних кредитів безпосередньо позичальникові;
- продаж іпотечних зобов'язань фінансовим посередникам.

➤ *інноваційні банки* – спеціалізовані банки, які здійснюють фінансування і кредитування інноваційної діяльності за циклом «наука–техніка–виробництво» з метою підтримки науково-технічного прогресу. Інноваційні банки можуть створюватись за участю держави для фінансування загальнодержавних цільових програм.

10.2 Операції комерційних банків

Банківські операції – це операції, спрямовані на вирішення завдань банків (завдань, що відображають банківську діяльність і, як правило, пов'язані з рухом особливого товару – грошей): залучення грошових коштів та вкладення їх у позики, цінні папери і послуги, для розрахунків, фінансування та кредитування капітальних вкладень та ін.

Відповідно до ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність», **на підставі банківської ліцензії банки мають право здійснювати такі банківські операції:**

- приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб;
- відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них;
- розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;

- операції з валютними цінностями;
- емісію власних цінних паперів;
- організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
- здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг);
- надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- придбання або відчуження права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг);
- послуги з відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів;
- випуск, купівлю, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів;
- випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з використанням цих карток;
- надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій.

Спробуємо їх класифікувати та розділимо їх на три основні групи:

Пасивні операції банків

Пасивні операції – це операції, за допомогою яких банки утворюють ***свої ресурси (пасиви)***. Пасиви банків складаються з їхніх власних капіталів і притягнутих засобів.

Власний капітал індивідуального банку – це капітал, що належить банкіру. Власний капітал акціонерного банку належить акціонерам. Він складається з акціонерного, резервного капіталів і нерозподіленого прибутку поточного року. Акціонерний капітал – це капітал, мобілізований шляхом продажу акцій. Його сума дорівнює номінальній вартості випущених акцій. Резервний капітал складається з установчого прибутку, що являє собою різницю між курсовою і номінальними вартостями випущених акцій, а також із щорічних відрахувань від поточного прибутку.

Банківські ресурси – сукупність грошових ресурсів, що перебувають у розпорядженні банків і використовуються ними для виконання активних та інших операцій.

Власний капітал комерційного банку поділяється на ***основний і додатковий***.

До основного капіталу належать:

- сплачений і зареєстрований статутний капітал;
- розкриті резерви, які створені або збільшені за рахунок перерозподіленого прибутку, надбавок до курсу акцій і додаткових внесків акціонерів у капітал;
- загальний фонд покриття ризиків, що створюється під невизначений ризик при проведенні банківських операцій, за винятком збитків за поточний рік і нематеріальних активів.

Додатковий капітал складається з нерозкритих резервів, результатів переоцінки основних засобів та цінних паперів, що відображались у балансі за вартістю придбання, гібридних капітальних інструментів та субординованого боргу.

Гібридні капітальні інструменти є незабезпеченими зобов'язаннями, які не можуть бути погашені за ініціативою власника, можуть брати участь у покритті збитків і дають можливість відстрочення відсоткових платежів, якщо рівень прибутковості банку не дає змоги здійснювати такі виплати.

Субординований борг – це звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти, які за умовами контракту не можуть бути забрані з банку раніше ніж через 5 років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій всіх інших кредиторів. Сума таких коштів, включених до капіталу, не може перевищувати 50% розміру основного капіталу.

Загальна сума капіталу, яка береться в розрахунок при обчисленні нормативів, називається *регулятивним капіталом*. Вона часто відрізняється від загальної суми банківського капіталу, що показується у фінансовій звітності.

Притягнуті засоби (зобов'язання) комерційних банків складаються в основному із внесків юридичних і фізичних осіб. Внески комерційних банків утворюються двома шляхами:

- за рахунок внеску вкладниками готівки (реальні внески);
- за рахунок банківських кредитів, зачислюваних на поточний рахунок позичальника, наданих у межах установленого ліміту (уявні вклади).

Операції із залучення коштів (зобов'язання) – це сукупність заходів банків щодо мобілізації коштів на поточних, строкових, та інших рахунках клієнтів (юридичних і фізичних осіб). Основну суму залучених коштів становлять тимчасово вільні грошові капітали, що виникають на основі кругообороту промислового і торговельного капіталу, грошові накопичення громадських організацій суспільних фондів фінансових посередників та головне місце посідають особисті грошові накопичення населення.

Залучені кошти банку можна класифікувати за різними ознаками:

а) *за терміном залучення* вони поділяються на кошти до запитання та залучені на певний термін (коротко-, середньо- та довгострокові);

б) *за економічною природою* всі залучені кошти банку (зобов'язання) поділяють на дві основні категорії: депозити та недепозитні залучені кошти;

в) *за джерелами походження* це можуть бути кошти фізичних і юридичних осіб, підприємств, фінансових інститутів, центрального банку, інших комерційних банків, бюджетні кошти тощо;

г) *залежно від умов залучення коштів* (вкладнику може сплачуватися фіксований чи плаваючий відсоток і т.д.).

За багатьма видами залучених ресурсів банк має здійснювати резервування коштів у вигляді обов'язкових резервів у центральному банку, з тим щоб захистити вкладників від можливих ризиків і втрат.

Активні операції банків

Активні операції банків пов'язані з розміщенням коштів і проводяться переважно з метою отримання доходу та для підтримки ліквідності. До активних операцій належать надання кредитів та позичок, купівля-продаж цінних паперів, вкладення коштів у комерційні проекти, лізингові і факторингові операції, інвестиції в основні засоби тощо.

Система банківського кредитування – це модель, що відповідає характеру економічних відносин господарюючих суб'єктів. Вона охоплює принципи, методи кредитування, механізми надання та погашення позик, а також контроль у процесі кредитування.

Кредити видаються в межах наявних ресурсів, які має банк. Загальний розмір кредитів, наданих банком усім позичальникам, з урахуванням 100% позабалансових зобов'язань банку, не може перевищувати восьмикратного розміру власних коштів банку.

Кредитування позичальників має здійснюватися з дотриманням комерційним банком економічних нормативів регулювання банківської діяльності та вимог НБУ щодо формування обов'язкових, страхових і резервних фондів.

Позички класифікують за багатьма ознаками: умовами повернення і термінами, на які вони надаються, характером забезпечення, методами надання і цільовому призначенню.

За умовами повернення позички поділяються на термінові і безстрокові.

Термінові позички надаються на певний строк, до витікання якого банк не має права вимагати їхнього повернення. Вони, у свою чергу, поділяються на короткострокові (до одного року), середньострокові (від одного до п'яти років), довгострокові (понад п'ять років). Середньо- і довгострокові позички звичайно погашаються не одноразовим платежем, а різними частинами через визначені проміжки часу – місяць чи квартал.

Безстрокові позички – це позички, що надаються без установлення визначеного терміну погашення. Банк може зажадати їхнього повернення в будь-який час без попередження чи з попереднім повідомленням. Якщо банк не вимагає повернення позичок, позичальник погашає їх за своїм бажанням.

Залежно від забезпечення позички поділяються на **забезпечені** і **незабезпечені**. Якщо банк недостатньо упевнений у платоспроможності чи чесності позичальника, він вимагає забезпечення позички визначеними цінностями.

Згідно з чинним законодавством, в Україні банки можуть використовувати такі форми **забезпечення позичок**: застава, гарантія, перевідступлення (цесія) на користь банку вимог і рахунків до третьої особи, іпотека, страхова угода (поліс).

Лізингові операції. **Лізинг** (від англ. *lease* – оренда) – це складна торгово-фінансова угода, за якої лізингова фірма, тобто орендодавець, відповідно до побажань і спеціалізації орендаря, купує у виробника певне майно і здає його в оренду. Лізингові фірми часто виступають філіями чи дочірніми підприємствами

великих компаній і банків. Кількість їхніх операцій останнім часом швидко збільшується.

Інвестиційні операції. *Комерційні банки проводять активну інвестиційну політику, здійснюючи інвестиційну діяльність за принципом реінвестицій – проведення реальних або фінансових інвестицій за рахунок прибутку, отриманого від інвестиційних операцій.* Прямі фінансові інвестиції передбачають внесення коштів або майна для збільшення статутного капіталу юридичної особи і придбання таким чином корпоративних прав. Фінансові інвестиції банк здійснює через **інвестиції в цінні папери**, шляхом вкладення коштів у цінні папери підприємств різних форм власності. Крім цього, банки можуть здійснювати інші операції з цінними паперами, які мають назву **фондових**, до них належать:

- емісія власних цінних паперів;
- операції РЕПО (продаж цінних паперів із можливістю наступного викупу їх);
- операції з надання кредиту під заставу цінних паперів;
- операції на ринку цінних паперів від свого імені.

Основними об'єктами інвестиційної діяльності банків є облігації приватних компаній і держави, а також акції корпорацій. Сукупність банківських ресурсів, вкладених у цінні папери, утворює *інвестиційний портфель банку*.

Комісійно-посередницькі операції банків (банківські послуги)

Розрахункові операції. *Розрахункові операції пов'язані з функцією банку як посередника в розрахунках.* Існує декілька форм розрахунків і видів операцій, які можна об'єднати в дві групи – **інкасові й акредитивні**.

Найбільш масові – **інкасові** (від італ. *incasso* – виторг) **операції**, за допомогою яких банк за зданими йому клієнтами розрахунковими документами, чеками, векселями та іншими платіжними вимогами) одержує гроші і зараховує їх на поточні рахунки.

Акредитиви поділяються на туристські (грошові) і комерційні. **Туристський акредитив** – це грошовий документ, виданий банком клієнту з проханням до зазначеного в ньому відділенням банку чи банками-кореспондентами у своїй країні або за кордоном оплачувати в межах визначеної суми протягом визначеного часу чек, виписаний власниками акредитива. Туристам, що виїжджають за кордон, акредитив може бути виписаний у національній чи іноземній валюті, залежно від бажання туриста.

Комерційний акредитив – це форма розрахунків між покупцем і постачальником, застосовувана тоді, коли постачальник недостатньо впевнений у платоспроможності покупця. Застосовується вона, головним чином, у розрахунках по зовнішній торгівлі. Сутність її зводиться до того, що банк покупця гарантує постачальнику оплату товарів покупцем.

Переказні операції – це операції по переказу банком грошей, внесених наявними грошима чи списаних з поточного рахунка клієнта у своє відділення чи у відділення банку-кореспондента (усередині країни чи за кордоном), де їх може одержати сам

клієнт чи особа, якій адресовано переказ. У разі переказу грошей клієнту видається чек чи грошовий акредитив. При телеграфному переказі банк видає клієнту квитанцію на суму прийнятих до переказу грошей і сповіщає телеграфом своє відділення чи банку-кореспондента, яка сума повинна бути виплачена.

Факторингові операції. *Факторинг* – це різновид розрахункових операцій, що сполучається з кредитуванням оборотного капіталу клієнта шляхом переуступки клієнтом-постачальником банку неоплачених платіжних вимог, рахунків-фактур (від лат. *factura* – обробка) за поставлені товари, виконані роботи і зроблені послуги і відповідно – права одержання платежу за ними, тобто шляхом інкасування дебіторської заборгованості клієнта (одержання засобів за платіжними документами).

У цьому випадку банк стає власником неоплачених платіжних вимог і бере на себе ризик їхньої несплати, хоча кредитоспроможність боржників попередньо перевіряється. Відповідно до договору, він зобов'язується оплатити суму переуступлених йому платіжних вимог незалежно від того, чи оплатили свої борги контрагенти постачальника. Завдяки факторингу досягається прискорення оборотності засобів у розрахунках.

Довірчі (трастові) операції – (від англ. *trust* - довіра) - здійснюване комерційними банками доручення на ведення операцій в господарській і інших сферах діяльності. Довірителями виступають окремі фізичні особи і корпорації, а також освітні, релігійні, благодійні і ін. установи. Для окремих осіб на довірчих началах банки керують нерухомим майном, цінними паперами і грошовим капіталом. Банки виконують різні трастові операції і для корпорацій. Нерідко корпорації передають банкам для управління пенсійні фонди, що створюються за рахунок засобів працівників і частково за рахунок самих корпорацій.

Торгово-комісійні операції – операції, пов'язані з купівлею і продажем цінних паперів і дорогоцінних металів для клієнтів. Банки беруть активну участь в розміщенні облігацій державних позик. Придбаваючи облігації в держави, вони потім розміщують їх на фондовому ринку серед фінансово-кредитних установ і приватних осіб. Крім того, вони здійснюють великі оберти з акціями і облігаціями акціонерних підприємств, продаючи їх за дорученням одних клієнтів і купуючи для інших..

Акцептні операції. У тісному зв'язку з кредитними операціями комерційних банків знаходяться акцептні, пов'язані з акцептом комерційних векселів. Акцепт означає згоду боржника платити по виставленому на нього кредитором векселю. Ця згода оформляється у виді напису на лицьовій стороні векселя слова «акцептована», дати і підпису акцепту.

МОДУЛЬ 2

ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ СФЕР І ЛАНОК ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН ТА МЕТОДІВ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ТЕМА 11 СУТНІСТЬ ТА ФУНКЦІЇ ФІНАНСІВ

11.1 Предмет фінансової науки

11.2 Специфічні ознаки фінансів, їх суспільне призначення

11.3 Фінансові категорії

11.4 Функції фінансів

11.5 Фінансові ресурси

11.1 Предмет фінансової науки

Фінансова наука відіграє важливу роль у розвитку фінансових відносин. Вона вивчає суть, роль і закономірності виникнення, функціонування та розвитку фінансів у суспільстві.

Предметом фінансової науки є сукупність грошових відносин, що складаються на різних рівнях економічної системи, між економічними суб'єктами (державою, юридичними та фізичними особами) і які пов'язані з утворенням та використанням фондів грошових ресурсів.

Предмет фінансової науки складає сукупність фінансових стосунків, які виникають на різних етапах розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту, різних рівнях економічної системи, між різними суб'єктами стосунків і економічною основою яких є рух вартості в її грошовій формі.

Фінансова наука досліджує формування доходів держави, суб'єктів господарювання, територіальних громад; сплату податків і зборів суб'єктами господарювання та населенням; здійснення бюджетних видатків і витрат суб'єктами господарювання та ін.

Фінансова наука – це система знань про фінансові явища і процеси, передумови їх виникнення, принципи та механізми функціонування, положення та висновки про їх вплив на людину, господарську діяльність та суспільство в цілому.

Метою фінансової науки є виявлення закономірностей у сфері фінансів, теоретичне відтворення фінансових зв'язків та відносин, що сформувалися в суспільстві.

Суб'єктами фінансової науки є наукові та науково-педагогічні працівники, наукові установи та організації, вищі навчальні заклади, громадські організації у сфері фінансової наукової діяльності та ін.

В Україні фінансові наукові дослідження здійснюють наукові підрозділи Національної академії наук України, Науково-дослідний фінансовий інститут при Міністерстві фінансів України, науково-дослідні установи і підрозділи міністерств, відомств, вищих навчальних закладів.

Фінанси, як і будь-яке інше явище, можуть розглядатися на різних рівнях узагальнення і деталізації. Відповідно до цього виділяють:

- історико-теоретичні фінансові науки (історія фінансів, теорія фінансів);
- дослідження окремих сфер і ланок фінансових відносин (бюджетна система, податкова система, фінанси підприємств, фінансовий ринок, місцеві фінанси, міжнародні фінанси та ін.);
- управлінські фінансові науки (фінансовий менеджмент, бюджетний менеджмент, страховий менеджмент та ін.).

Фінансова наука зможе успішно розвиватися тільки при використанні певних методів пізнання фінансових явищ, серед яких варто виділити методи індукції та дедукції, аналізу та синтезу, теорії ймовірностей та математичної статистики.

11.2 Специфічні ознаки фінансів, їх суспільне призначення

Фінанси - одна з найбільш важливих і складних економічних категорій. Без фінансів неможливе функціонування держави і практична діяльність суб'єктів господарювання, оскільки саме вони забезпечують вартісний рух створеного у суспільстві валового внутрішнього продукту (ВВП), відображаючи досить складні відносини, що виникають при цьому.

Фінанси – продукт наявності держави і товарно-грошових відносин.

Фінанси виникли в умовах регулярного товарно-грошового обігу у зв'язку з розвитком держави і потреби у фінансових ресурсах.

Оскільки виникнення фінансів пов'язано, по-перше, наявністю товарного виробництва і з розвитком товарно-грошових відносин і, по-друге, з виникненням та посиленням ролі держави, розширенням її функцій, то *причиною появи фінансів можна вважати потреби суб'єктів господарювання і держави у фінансових ресурсах, які забезпечують їх діяльність.*

За сутністю фінанси є об'єктивною економічною категорією. Вони відображають сукупність економічних відносин, пов'язану із розподілом та перерозподілом ВВП, а в окремих випадках й національного багатства країни з метою формування фінансових ресурсів та створення фондів грошових коштів і їхнього використання для забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства.

З огляду на багатоплановість прояву фінансових відносин існують різні підходи до визначення економічної суті поняття «фінанси».

Вихідним положенням для розкриття сутності фінансів є розуміння того, що **фінанси** – це одна з конкретних історичних форм економічних відносин, функціонування яких пов'язане з об'єктивною необхідністю розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту і національного доходу. У процесі розподілу формуються та використовуються грошові фонди, призначені для задоволення суспільних інтересів та потреб.

У сучасній економічній і фінансовій літературі **фінанси** трактуються як економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів з метою виконання функцій і завдань держави і забезпечення умов розширеного відтворення. Під централізованими фінансами розуміють економічні відносини, пов'язані з формуванням і використанням фондів грошових коштів держави, що акумулюються в державній бюджетній системі і урядових позабюджетних фондах, під децентралізованими фінансами – грошові відносини, що опосередковують кругообіг грошових фондів підприємств.

За змістом фінанси відображають кінцеву мету розподільних і перерозподільних процесів – формування і використання фондів грошових коштів. Грошові фонди є матеріальним змістом фінансів і вони є тією специфічною ознакою, яка відрізняє фінанси від усіх інших економічних категорій.

Фінансам притаманні певні **особливості**, які притаманні фінансам, зокрема:

1) фінанси – грошова категорія, адже вони завжди мають грошову форму вираження. Реальний рух грошей є обов'язковою умовою виникнення та існування фінансів, проте не всі грошові відносини можна вважати фінансовими, хоча всі фінансові відносини є грошовими:

2) фінанси – розподільна категорія, оскільки саме за допомогою фінансів здійснюється розподіл та перерозподіл вартості валового внутрішнього продукту:

3) фінанси – ресурсоутворююча категорія, тому що фінансові відносини завжди пов'язані з формуванням та використанням фінансових ресурсів, тобто грошових коштів, які утворюються в процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту.

У фінансовій науці виділяють такі основні ознаки, характерні для фондів грошових коштів:

➤ наявність грошових фондів у суб'єктів розподільних відносин, які здійснюють свою діяльність в умовах суспільної власності (формування фондів грошових коштів для індивідуального споживання неможливе);

➤ законодавче та нормативно-правове забезпечення процесів формування і використання грошових фондів;

➤ односторонній рух грошових коштів у процесі формування і використання грошових фондів (немає еквівалентного обміну);

➤ цільовий характер коштів кожного грошового фонду;

➤ динамічність кожного фонду (кошти грошових фондів не нагромаджуються, а використовуються у міру надходження);

➤ мобільність (кошти грошових фондів використовуються насамперед на найнеобхідніші потреби);

➤ можливість поступової мобілізації та використання одних і тих самих коштів одним грошовим фондом декілька разів, або декількома грошовими фондами у процесі кругообігу цих коштів.

Розподіл і перерозподіл валового внутрішнього продукту передбачає різноманітність грошових стосунків, зокрема:

➤ внутрішньогосподарські стосунки між окремими підрозділами суб'єктів господарювання;

➤ міжгосподарські стосунки між різними суб'єктами господарювання;

➤ внутрігалузеві стосунки між суб'єктами господарювання окремих галузей і галузевими органами управління;

➤ між суб'єктами господарювання і робітниками;

➤ між суб'єктами господарювання і акціонерами, учасниками, співвласниками і іншими фізичними особами;

➤ між суб'єктами господарювання і державою;

➤ між суб'єктами господарювання і фінансово-кредитними установами;

➤ між суб'єктами господарювання і їх об'єднаннями;

➤ міжгалузеві стосунки;

➤ між територіальні стосунки;

➤ стосунки між державою і населенням;

➤ стосунки між державою, галузевими органами управління і органами місцевої самоврядуності;

➤ стосунки між державою і іншими державами, міждержавними об'єднаннями, міжнародними організаціями, іноземними юридичними і фізичними особами.

Сукупність цих грошових стосунків складає зміст фінансів як об'єктивній економічній категорії.

11.3 Фінансові категорії

Понятійний апарат фінансової науки охоплює загальноекономічні та **фінансові категорії**, використання яких досягається більш глибоке розкриття сутності фінансів, їх специфіки і особливостей функціонування.

Фінансові категорії – це інструменти, за допомогою яких створюються, розподіляються та використовуються фонди грошових ресурсів для зростання суспільного добробуту.

Необхідно відзначити, що фінанси тісно взаємодіють з іншими економічними категоріями, які стосуються до процесів створення, розподілу і використання ВВП, в той же час, між ними існує низка відмінностей. Основними з таких категорій є гроші, ціна, заробітна плата, кредит.

Фінанси і гроші. Фінанси характеризують економічні відносини та мають грошову форму вираження, в той же час, відрізняються від категорії грошей як за змістом, так і за функціями. Гроші стають фінансовими ресурсами лише за умови акумуляції їх у відповідних фондах. Гроші, як загальний еквівалент обміну, виконують функції міри вартості, засобу обігу, засобу платежу, засобу нагромадження, світових грошей. Фінанси виконують розподільчу та контрольну функції.

Фінанси і ціна. Через ціни, як і через фінанси, здійснюється розподіл вартості створеного валового внутрішнього продукту між економічними суб'єктами при його реалізації (тобто на стадії обміну в процесі суспільного відтворення). Через фінанси держава може впливати на ці чинники формування цін. Наприклад, на ціни може вплинути зміна ставки податку на додану вартість, акцизного податку. Ціни можуть регулюватися державою шляхом надання дотацій виробникам.

Фінанси і заробітна плата. Фінанси та заробітна плата перебувають у постійній взаємодії. Так, держава регулює заробітну плату за допомогою податків та внесків. Водночас держава за кошт централізованих фондів грошових ресурсів здійснює виплату заробітної плати працівникам невиробничої сфери.

Фінанси і кредит. В процесі перерозподілу вартості у суспільстві через фінанси в більшості відбувається односторонній рух коштів. Кредитні ж відносини виражають рух вартості від кредитора до позичальника і навпаки, притому очікується повернення основної суми боргу та відсотків. Взаємозв'язок фінансів і кредиту виражається у тому, що вільні фінансові ресурси населення і суб'єктів господарювання зберігаються на рахунках в банках, що дозволяє використовувати їх як кредитні ресурси.

Фінансові категорії мають *історичний характер* та пов'язані з тими чи іншими етапами розвитку суспільства. З появою держави з'явилися такі фінансові категорії як податки і державний кредит. В процесі подальшого розвитку держави і товарно-грошових відносин сформувалися групи складніших категорій – державні доходи і державні видатки, які, у свою чергу, утворюють категорію державного бюджету.

До фінансових категорій відносяться: податки, державний кредит, державні доходи, державні витрати, бюджет. Вони відображують стійкі причинно-наслідкові зв'язки і залежності, які складають зміст об'єктивних економічних законів.

Податки являють собою обов'язкові платежі юридичних і фізичних осіб до бюджету. Податок – це плата суспільства за виконання державою її функцій, це відрахування частки вартості валового внутрішнього продукту (ВВП) на суспільні потреби, без задоволення яких сучасне суспільство існувати не може.

Державний кредит – грошові стосунки, які виникають в державі з юридичними і фізичними особами у зв'язку з мобілізацією тимчасово вільних

грошових коштів в розпорядження органів державної влади, які призначені для фінансування державних витрат; форма вторинного перерозподілу валового внутрішнього продукту. Державний кредит має термін повернення і ціну у формі відсотків. Бувають внутрішніми і зовнішніми.

З розвитком держави і товарно-грошового господарства формувались групи складніших категорій – державні доходи і державні видатки, які, у свою чергу, утворюють категорію державного бюджету

Бюджет – економічні стосунки, які виникають в державі з юридичними і фізичними особами у зв'язку з розподілом і перерозподілом ВВП з метою формування і використання бюджетного фонду призначеного для виконання державою покладених на неї функцій.

Доходи Державного бюджету України – фінансові стосунки, які складаються в державі в процесі формування бюджетного фонду фінансових ресурсів.

Державні витрати – це фінансові стосунки які обумовлені використанням централізованих і децентралізованих доходів держави і направлені на задоволення спільних потреб держави.

Система фінансових категорій характеризується чіткою ієрархічністю і супідрядністю елементів, що забезпечує її цілісність. При цьому поява нових фінансових категорій, зокрема, таких як фінанси підприємств, фінансовий ринок, страхування тощо, їх функціонування і еволюція обумовлені розвитком усієї системи фінансових категорій.

11.4 Функції фінансів

Прояв сутності фінансів у реальній практичній діяльності розглядається через характеристику **функцій**, що притаманні даній категорії.

Вивчаючи функції фінансів, необхідно усвідомити, що функції завжди похідні від сутності, яку вони виражають, і показують як, у який спосіб реалізується суспільне призначення даної економічної категорії. Оскільки **специфічне суспільне призначення фінансів – забезпечити розподіл і перерозподіл вартості валового внутрішнього продукту, вираженої у грошовій формі, між різними суб'єктами господарювання і напрямками цільового використання, сутність фінансів проявляється насамперед через розподільну функцію**. Фінанси за допомогою розподільної функції обслуговують різні етапи розподілу (первинний розподіл і перерозподіл вартості ВВП), різні сфери суспільного життя – сферу матеріального виробництва, сферу обміну і споживання.

Об'єктами дії розподільної функції фінансів є вартість валового внутрішнього продукту, а також частина національного багатства, яка набуває грошової форми.

Суб'єктами при фінансовому методі розподілу ВВП є юридичні й фізичні особи, в розпорядженні яких формуються фінансові ресурси, а також держава.

Розподільна функція фінансів реалізується у процесі первинного розподілу і перерозподілу вартості ВВП. *Первинний розподіл* – це розподіл доданої вартості й формування первинних доходів суб'єктів, які беруть участь у створенні ВВП. Первинними доходами на цій стадії є: у фізичних осіб – заробітна плата, в юридичних осіб – прибуток, у держави – прибуток державного сектора, надходження від державних послуг, ресурсів, угідь, а також непрямі податки.

Перерозподіл полягає у створенні й використанні централізованих фондів. За рівнем централізації вони поділяються на загальнодержавні, регіональні, відомчі й корпоративні. *Загальнодержавні* включають державний бюджет і фонди цільового призначення, *регіональні* – місцеві бюджети і позабюджетні фонди органів місцевого самоврядування. *Відомчі* – це фонди, що створюють міністерства і відомства. *Корпоративні фонди* передбачають централізацію частини доходів структурних підрозділів у корпоративних об'єднань.

Поряд з розподільною фінанси виконують *контрольну функцію*, яка виявляється в контролі за розподілом ВВП по відповідних фондах і витрачанням їх за цільовим призначенням, а також сприяти найбільш раціональному використанню централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів з метою підвищення ефективності суспільного виробництва.

Основу контрольної функції фінансів становить рух фінансових ресурсів, який відбувається у фондovій і нефондовій формах. Завдяки контрольній функції фінансів суспільство контролює повноту і своєчасність забезпечення фінансовими ресурсами різних суб'єктів господарювання, включаючи державу, економне й ефективне використання коштів. Головною контрольною пропорцією є пропорції між фондами нагромадження і споживання.

Контрольна функція діє не ізольовано, вона тісно пов'язана з розподільною. У практичній діяльності контрольна функція проявляється у фінансовому контролі.

Завдання фінансового контролю – перевірка точного дотримання законодавства по фінансових питаннях, своєчасності і повноти виконання фінансових зобов'язань перед бюджетною системою, податковою службою, банками, а також перевірка виконання взаємних зобов'язань підприємств і організацій по розрахунках і платежах.

Об'єктом контрольної функції фінансів є фінансові показники діяльності підприємств, організацій, установ.

Формою реалізації контрольної функції фінансів є фінансовий контроль, який здійснюється особливими контролюючими органами.

Залежно від суб'єктів, що здійснюють фінансовий контроль, розрізняють:

- загальнодержавний;

- відомчий;
- внутрішньогосподарський;
- суспільний;
- незалежний (аудиторський) фінансовий контроль.

Загальнодержавний фінансовий контроль здійснюють:

- законодавчий орган влади – Верховна Рада;
- міністерства і відомства;
- фінансові, податкові, кредитні установи;
- відділи місцевих органів влади.

Найважливішою функцією законодавчих органів є контроль за станом фінансів, за витрачанням державних коштів. Контролю підлягають об'єкти незалежно від їх відомчої підлеглості.

Відомчий фінансовий контроль здійснюють фінансові інспекції міністерств, відомств. Ці органи проводять перевірки фінансово-господарської діяльності підвідомчих підприємств, установ.

Внутрішньогосподарський фінансовий контроль здійснюють фінансові служби підприємств (бухгалтеріями, фінансовими відділами). До їх функцій входить перевірка виробничої і фінансової діяльності самого підприємства, а також його структурних підрозділів.

Суспільний фінансовий контроль виконують окремі суспільні організації та фізичні особи на добровільних засадах.

Незалежний фінансовий контроль здійснюють аудиторські фірми і служби.

11.5 Фінансові ресурси

Матеріальними носіями фінансових відносин виступають *фінансові ресурси*.

Фінансові ресурси – це грошові фонди, що перебувають в розпорядженні держави, господарських суб'єктів і населення, утворені в процесі розподілу вартості ВВП у грошовій формі й призначені для забезпечення відтворювального процесу й задоволення загальнодержавних потреб.

Джерелом утворення фінансових ресурсів є валовий внутрішній продукт. В процесі розподілу валового внутрішнього продукту у держави, підприємств, організацій формуються доходи і грошові нагромадження, які є основою фінансових ресурсів.

В розпорядженні держави знаходяться ресурси бюджетної системи, централізованих і окремих децентралізованих фондів грошових коштів, а також державних фінансових інституцій (Національного банку, державних кредитних установ тощо).

Джерела формування фінансових ресурсів держави:

- 1) національний дохід;

- 2) амортизація;
- 3) відрахування підприємств у централізовані фонди державного соціального страхування, інші позабюджетні фонди;
- 4) національне багатство, яке залучене в господарський оборот (продаж золотого запасу країни, енергоносіїв тощо);
- 5) надходження від зовнішньоекономічної діяльності держави, а також поступлення від продажу державних цінних паперів;
- 6) поступлення від населення у вигляді сплати податків, проведення лотерей, доходи від надання позик;
- 7) кредитні ресурси національного банку як державний грошовий резерв, закріплений за національним банком у вигляді статутного, резервного та інших фондів.

Основні напрями використання фінансових ресурсів, які знаходяться у розпорядженні держави:

- розвиток народного господарства, його структурна перебудова;
- фінансування закладів соціальної сфери;
- соціальний захист населення;
- охорона навколишнього середовища;
- управління;
- оборона країни;
- створення матеріальних та фінансових резервів тощо.

Джерелами фінансових ресурсів підприємств є статутний капітал, прибуток, амортизаційний фонд, резервний капітал, кредити й позики, кредиторська заборгованість та ін. Таким чином, фінансові ресурси підприємств поділяють на власні й залучені.

Напрями використання фінансових ресурсів підприємств є:

- розширене відтворення і розвиток підприємств;
- вирішення соціальних проблем;
- матеріальне стимулювання;
- створення фінансових резервів;
- задоволення інших потреб.

Одним із елементів фінансових ресурсів є фінансові резерви, які являють собою грошові кошти, що свідомо відволікаються з господарського обороту і призначені для використання у випадках збоїв у процесах суспільного відтворення.

ТЕМА 12 ФІНАНСОВА СИСТЕМА ТА ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ

12.1 Фінансова система України: поняття, структура та загальна характеристика її сфер і ланок

12.2 Фінансова політика

12.3 Фінансовий механізм

12.4 Організаційні основи функціонування фінансової системи України

12.1 Фінансова система України:

поняття, структура та загальна характеристика її сфер і ланок

Ефективність управління фінансами, реалізація фінансової політики у державі залежить насамперед від оптимальної побудови та дієздатності фінансової системи.

Термін «система» (з грец. – «поєднання») трактується як сукупність визначених елементів, між якими є закономірний зв'язок чи взаємодія.

Фінансова система визначається як сукупність окремих сфер і ланок фінансових відносин, що мають особливості у створенні та використанні фондів фінансових ресурсів, а також фінансових органів й інститутів, які здійснюють управління грошовими потоками.

Тому фінансова система розглядається з двох сторін:

- за внутрішньою будовою;
- за організаційною структурою.

За внутрішньою будовою фінансова система являє собою сукупність відносно відособлених взаємозв'язаних сфер і ланок фінансових відносин, які відображають специфічні форми й методи розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту.

Сфера характеризує узагальнену за певною ознакою сукупність фінансових відносин. В основу виділення сфер покладено рівень економічної системи:

- рівень мікроекономіки - фінанси суб'єктів господарювання;
- рівень макроекономіки - державні фінанси;
- рівень світового господарства - міжнародні фінанси;
- забезпечуюча сфера - фінансовий ринок.

Ланка фінансової системи є відособленою частиною фінансових відносин, її відокремлення проводиться за ознакою наявності або відособленого фонду фінансових ресурсів, або специфічних форм і методів фінансових відносин.

В основі побудови фінансової системи України лежать такі принципи:

- принцип розподілу фінансових ресурсів на централізовані і децентралізовані;
- принцип самостійності (кожна ланка фінансової системи є самостійною і відмінною від іншої);

➤ принцип єдності (ланки фінансової системи тісно зв'язані між собою за допомогою системи фінансових відносин у зв'язку з розподілом і перерозподілом фінансових ресурсів):

➤ принцип функціонального призначення ланок фінансової системи; адміністративно-територіальний принцип.

Базовою ланкою фінансової системи є *фінанси підприємницьких структур*, оскільки саме тут утворюється значна частина ВВП, що є об'єктом розподілу через фінансові відносини.

Залежно від виду діяльності фінанси підприємств поділяють на фінанси комерційних підприємств, некомерційних підприємств, громадських організацій.

Особливістю фінансів комерційних підприємств є те, що вони працюють на засадах комерційного розрахунку, що передбачає отримання прибутку, відшкодування за рахунок власних коштів всіх затрат на основну діяльність, а також на її розширення і розвиток.

До некомерційних належать установи, які надають послуги або виконують роботи безкоштовно чи за символічну плату. Метою діяльності таких установ не є отримання прибутку. Їх платежі до бюджету є незначними, або взагалі відсутні. Головним джерелом фінансування видатків таких установ є бюджетні кошти.

Громадські організації та добродійні фонди також відносять до некомерційних підприємств. Головним джерелом їх функціонування є вступні і членські внески, добровільні і спонсорські пожертвування. Крім цього, громадські організації можуть мати у власності комерційні підприємства, що спрямовують їм частину отриманого доходу.

Державні фінанси охоплюють: державний та місцеві бюджети; державні фонди цільового призначення; державний кредит; фінанси підприємств і організацій державної форми власності. Головною ланкою державних фінансів є бюджетна система, що організаційно залежить від форми державного устрою, і зазвичай, складається із державного та місцевих бюджетів.

Державний бюджет - це головний централізований фонд грошових коштів держави, основний інструмент перерозподілу ВВП. Через нього здійснюється перерозподіл близько 40 % всього ВВП країни.

Головними доходами державного бюджету є податки, які становлять від 70 до 90 % загальної суми доходів.

Місцеві бюджети (місцеві фінанси) становлять фінансову базу місцевих органів влади та управління. Вони забезпечують регіональні потреби у фінансових ресурсах та доходах, їх внутрішньо-територіальний перерозподіл. Місцеві бюджети мають повну самостійність, власні та закріплені дохідні джерела і право визначення напрямів їх використання. У місцевих бюджетах більша частка видатків спрямовується на соціальні потреби. Місцеві бюджети хронічно

дефіцитні й отримують необхідні їм додаткові кошти у вигляді субсидій, субвенцій, дотацій з державного бюджету, а також шляхом випуску місцевих позик під певні державні зобов'язання - муніципальних облігацій.

Державні фонди цільового цільового призначення являють собою централізацію коштів для вирішення конкретних завдань і проблем. Їх характерною ознакою є чітко визначені джерела формування і напрями використання. Створення таких фондів визначається конкретними потребами. Серед них виділяють такі, що мають стабільний характер, наприклад пенсійні фонди і фонди зайнятості, а також ті, що відображають відносно тимчасові потреби.

Державний кредит є досить специфічною ланкою державних фінансів, він безпосередньо пов'язаний з бюджетним дефіцитом, будучи джерелом його покриття. Це сукупність економічних відносин, між державою в особі органів влади й управління, з одного боку, і фізичними та юридичними особами - з іншого; за таких відносин держава є позичальником, кредитором і гарантом.

Фінансовий ринок як сфера фінансової системи включає ринок грошей, кредитних ресурсів, цінних паперів і фінансових послуг.

Ринок грошей, або валютний ринок, – це створення фондів фінансових ресурсів для здійснення зовнішньоторговельних операцій.

Ринок кредитних ресурсів є формою залучення тимчасово вільних коштів на інвестиційні та інші потреби. Регулюється ринок кредитних ресурсів за допомогою облікової ставки Національного банку України. Ринок цінних паперів – це мобілізація коштів на потреби господарської діяльності через випуск і реалізацію цінних паперів, які є гарантом повернення вкладених коштів і одержання доходу. Операції з реалізації цінних паперів здійснюються на фондовому ринку. Ринок фінансових послуг в Україні тільки формується.

У сфері страхування формуються фонди фінансових ресурсів, основне призначення яких – покрити втрати економіки та окремих громадян, що виникли з непередбачених причин. Страхові фонди перебувають у розпорядженні страхових компаній і можуть бути використані також як інвестиційний та кредитний ресурси в економіці до настання страхового випадку.

Сфера міжнародних фінансів відображає перерозподільні відносини на світовому рівні. Міжнародні фінансові відносини характеризують грошові потоки між суб'єктами різних країн: між урядами, між підприємствами, громадянами й урядами. Міжнародні фінансові організації вступають у взаємовідносини з урядами окремих країн з метою формування бюджету чи інших фондів цих організацій. Отримані кошти використовуються на фінансування централізованих заходів, проектів і програм, на фінансову допомогу окремим країнам, на утримання апарату цих організацій.

Рисунок 12.1 – Сфери й ланки фінансової системи

За організаційною структурою фінансова система являє собою сукупність фінансових органів і інститутів які здійснюють управління грошовими потоками. Управління фінансовими потоками забезпечується фінансовим апаратом. Фінансовий апарат – це сукупність фінансових установ, на які покладено управління фінансовою системою держави.

До організаційного складу фінансової системи України відносяться:

➤ **органи управління:** Міністерство фінансів, Державна фіскальна служба, Державна фінансова інспекція, Державне казначейство, Рахункова палата, Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку, Аудиторська палата, Пенсійний фонд, Фонди соціального страхування та ін.;

➤ **фінансові інститути:** Національний банк України, комерційні банки, небанківські кредитні установи, страхові компанії, фондові біржі, міжбанківська валютна біржа, фінансові посередники на ринку цінних паперів.

Фінансове право – це сукупність правових норм, що регулюють економічні відносини у сфері мобілізації, розподілу і використання централізованих та

децентралізованих фондів грошових коштів держави та органів місцевого самоврядування, необхідних для їх безперервного функціонування.

12.2 Фінансова політика

Фінансова політика є особливою сферою економічної діяльності держави, спрямованої на мобілізацію фінансових ресурсів, їх раціональний розподіл і використання для забезпечення функцій держави.

Фінансова політика – спосіб впливу фінансових відносин на економічний і соціальний розвиток суспільства; вона знаходиться в безпосередній залежності від характеру виробництва й сутності виробничих відносин; проявляється в системі форм і методів мобілізації фінансових ресурсів та їх розподілу.

Суб'єктом фінансової політики виступає держава.

Реалізація фінансової політики забезпечується сукупністю заходів держави, спрямованих на мобілізацію фінансових ресурсів, їх розподіл і перерозподіл для виконання державою її функцій і програм.

Основною метою фінансової політики є оптимальний розподіл ВВП між галузями народного господарства, соціальними групами та територіями.

Зміст фінансової політики охоплює комплекс таких заходів:

➤ розробку загальної концепції фінансової політики, визначення її основних напрямків, цілей і головних завдань, які необхідно вирішити для досягнення поставлених цілей за певний період;

➤ створення адекватного фінансового механізму, за допомогою якого відбувається виконання всієї діяльності держави в області фінансів;

➤ керування фінансовою діяльністю держави та інших суб'єктів економіки, тобто підбір і розміщення кадрів, здатних організувати вирішення поставлених завдань.

Залежно від тривалості періоду й характеру завдань, що вирішуються, фінансова політика поділяється на **фінансову стратегію й фінансову тактику**.

Фінансова стратегія – довготривалий курс фінансової політики, розрахований на перспективу, який передбачає вирішення великомасштабних завдань, визначених економічною й соціальною стратегією.

У процесі її розробки прогнозуються основні тенденції розвитку фінансів, формуються концепції їх використання, визначаються принципи організації фінансових відносин.

Фінансова тактика спрямована на розв'язання завдань конкретного етапу розвитку суспільства за допомогою перегрупування фінансових ресурсів і зміни способів організації фінансових зв'язків.

Основні завдання фінансової політики:

- забезпечення умов для формування максимально можливих фінансових ресурсів;
- встановлення раціонального розподілу й використання фінансових ресурсів;

- організація регулювання й стимулювання економічних і соціальних процесів фінансовими методами;
- розробка фінансового механізму і його розвиток відповідно до змін мети і завдань стратегії;
- створення ефективної і максимально ділової системи керування фінансами.

Оцінюючи фінансову політику, слід відзначити, що сама по собі фінансова політика не може бути поганою чи доброю. Визначальним є те, наскільки вона відповідає інтересам суспільства й наскільки сприяє досягненню поставлених цілей і вирішенню конкретних завдань. Фінансова політика на нинішньому етапі повинна характеризуватись якісно новими підходами до суб'єктів господарювання з урахуванням переходу на ринкові відносини, реформи цін, оплати праці, податкової й кредитної систем, спрямованих на формування нового фінансового механізму.

Щоб краще усвідомити зміст, завдання та вимоги до фінансової політики, виділяють як самостійні складові бюджетну грошово-кредитну й міжнародну фінансову політику.

12.3 Фінансовий механізм

Завдання фінансової політики реалізуються через фінансовий механізм.

Фінансовий механізм – це сукупність фінансових форм і методів утворення й використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різних потреб держави, суб'єктів господарювання і населення.

До структури фінансового механізму входять п'ять елементів:

- фінансові методи – спосіб впливу фінансових відносин на господарський процес (планування, прогнозування, інвестування, кредитування, оподаткування, страхування, оренда та ін.);
- фінансові важелі – інструмент, за допомогою якого здійснюється утворення й розподіл централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів (прибуток, дохід, норми амортизаційних відрахувань, фінансові санкції, орендна плата, ціна, дивіденди, процентні ставки, внески, штрафи та ін.);
- правове забезпечення функціонування фінансового механізму включає закони, Укази Президента, постанови Кабміну, накази й листи міністерств і відомств, устав підприємства;
- нормативне забезпечення утворюють інструкції, нормативи, норми, методичні вказівки й роз'яснення та ін.
- інформаційне забезпечення – інформація різного виду й роду.

Можна виділити три *головні методи впливу фінансового механізму* на процеси суспільного розвитку:

- 1) фінансове забезпечення потреб розширеного відтворення;

- 2) фінансове регулювання економічних і соціальних процесів;
- 3) фінансове стимулювання.

1 Фінансове забезпечення відтворювального процесу – це покриття затрат за рахунок фінансових ресурсів, акумульованих суб'єктами господарювання і державою.

Фінансове забезпечення розширеного відтворення може здійснюватись у таких формах:

➤ **самофінансування** передбачає відшкодування видатків суб'єктів господарювання з основної діяльності та її розвитку за рахунок власних джерел. Принцип самофінансування допускає залучення кредитних ресурсів;

➤ **кредитування** – це надання коштів на принципах повернення, платності, строковості й забезпеченості;

➤ **бюджетне фінансування** як надання коштів з бюджету на безповоротних засадах.

Асигнування з бюджету (державне фінансування) може мати вигляд дотацій, субсидій, субвенцій.

Дотація – форма державного централізованого регулювання доходів підприємств галузей народного господарства, окремих бюджетів, у яких планові витрати перевищують отримані доходи. Дотації не мають строго цільового призначення й виділяються по поточному бюджету.

Субсидія – допомога в грошовій формі, має цільовий адресний характер. Характер цього виду бюджетного фінансування є одноразовим або змінним, кошти виділяються також по бюджету поточних витрат.

Субвенція – вид допомоги місцевим бюджетам з боку держави, має строго цільовий характер, виділяється по бюджету розвитку на основі участі на паях у фінансуванні передбачених видатків.

2 Фінансове регулювання укладається в регламентації розподільних процесів на макроекономічному й мікроекономічному рівнях.

Фінансове регулювання економічних і соціальних процесів відбувається насамперед через перерозподіл частини доходів підприємств і організацій, а також населення і спрямування цих коштів у бюджети й державні цільові фонди для задоволення державних потреб.

Фінансове регулювання припускає два методи розподілу:

➤ сальдовий, коли розподіл здійснюється за елементами, серед яких один є результативним – сальдовим, а інші визначаються на підставі самостійних розрахунків;

➤ податковий – коли вся сума прибутку розподіляється за встановленими законом ставками і термінами.

3 Фінансове стимулювання – це сукупність фінансових відносин, за допомогою яких можна впливати на матеріальні інтереси суб'єктів господарювання.

У складі **фінансових стимулів розвитку виробництва і підвищення його ефективності** можна виділити:

➤ бюджетні стимули;

➤ ефективне інвестування фінансових ресурсів;

➤ фінансові пільги і санкції.

12.4 Організаційні основи функціонування фінансової системи України

Фінансова система являє собою доволі складний механізм. Ефективність її функціонування залежить від двох визначальних чинників:

- від налагодженості фінансових відносин у суспільстві
- ефективне функціонування фінансової системи залежить від організації управління нею.

Управління фінансами, як і будь-якою іншою системою, включає дві основні складові: органи управління і форми та методи управлінської діяльності. У світовій теорії і практиці широкого визнання набув фінансовий менеджмент як наука про управління фінансовою діяльністю. Зміст фінансового менеджменту визначається функціями управління: розроблення стратегії, планування тактики реалізації стратегії, організація виконання розроблених планів, облік і контроль.

В управлінні фінансами виділяють об'єкти і суб'єкти управління. Об'єктами виступають різні види фінансових відносин. Суб'єктами є ті організаційні структури, які здійснюють управління. Сукупність усіх організаційних структур, які здійснюють управління фінансами, утворює фінансовий апарат.

В управлінні фінансами виділяють декілька функціональних елементів: планування, стратегічне та оперативне управління, контроль.

Планування посідає важливе місце в системі управління фінансами. Під час планування суб'єкти господарювання оцінюють стан своїх фінансів, виявляють можливість збільшення фінансових ресурсів, напрями їх ефективного використання. Об'єктом фінансового планування є фінансова діяльність держави і суб'єктів господарювання, а результатом - складання фінансових планів.

Об'єктом фінансового планування є фінансові ресурси, що утворюються в процесі розподілу й перерозподілу ВВП.

Основні **завдання** фінансового планування:

- 1) визначення обсягу і джерел фінансових ресурсів по всіх централізованих і децентралізованих фондах, їх розподіл між матеріальною і нематеріальною сферами;
- 2) стимулювання зростання виробництва;
- 3) концентрація фінансових ресурсів на найбільш важливих напрямках економічного і соціального розвитку держави;
- 4) узгодження основних параметрів фінансових планів зі всіма іншими показниками плану економічного і соціального розвитку, забезпечення збалансованості матеріальних, трудових і фінансових ресурсів;
- 5) визначення фінансових взаємовідносин суб'єктів економічної діяльності з фінансово-кредитною системою.

Принципи фінансового планування:

- наукова обґрунтованість планів, що припускає збалансованість усіх фінансових, матеріальних і трудових ресурсів;

➤ предметно-цільовий принцип, що передбачає визначення конкретного призначення фінансування, забезпечує цільову спрямованість у використанні фінансових ресурсів.

Методи фінансового планування:

➤ *нормативний метод* фінансового планування полягає в тому, що під час розрахунку фінансових показників за основу беруться фінансові нормативи, до яких належать норми амортизаційних відрахувань, рентабельність окремих видів товарів, робіт та послуг, обігових коштів, ставки заробітної плати, норми витрачання коштів у бюджетних установах, норми відрахувань до фондів соціального призначення тощо;

➤ *розрахунково-аналітичний метод* фінансового планування ґрунтується на фактичних показниках фінансової діяльності в попередні звітні періоди. На основі базових показників, а також коефіцієнтів, що характеризують зміни умов діяльності, розраховують фінансові показники на плановий період;

➤ *балансовий метод* у фінансовому плануванні передбачає відповідність видатків джерелам їх покриття, ув'язку всіх розділів фінансового плану, фінансових і виробничих показників, внаслідок чого досягається збалансованість плану;

➤ *метод економіко-математичного моделювання* ґрунтується на розробці математичної моделі фінансової діяльності підприємства або держави в плановому періоді.

Результатом фінансового планування є різні види фінансових планів і прогнозів.

Фінансовий план – це план формування і використання фінансових ресурсів.

Всі фінансові плани поділяються на дві великі групи – зведені й індивідуальні.

Зведені фінансові плани поділяються на:

- загальнодержавні,
- плани окремих господарських об'єднань (промислово-фінансових груп, концернів, асоціацій тощо);
- територіальні.

Індивідуальні – це фінансові плани окремих підприємницьких структур.

За тривалістю дії розрізняють:

- перспективні фінансові плани (на період понад один рік);
- поточні (на один рік);
- оперативні (на квартал, місяць).

Стратегічне управління в Україні (управління фінансами на тривалу перспективу) здійснюють найвищі органи державної влади і управління: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, апарат Президента.

Оперативне управління фінансами здійснює безпосередньо фінансовий апарат, який включає фінансові органи управління (Рахункову палату Верховної

Ради України, Міністерство фінансів, Державну казначейську службу, Державну фінансову інспекцію (ДФІ), Державну фіскальну службу, Пенсійний фонд, Фонди соціального страхування тощо) і фінансові інститути (Національний банк України, банки і небанківські кредитні установи, страхові компанії, фондові біржі, інститути спільного інвестування тощо).

Верховна Рада України, як вищий орган законодавчої влади, ухвалює закони, у тому числі з фінансових питань, основні напрями бюджетної політики на наступний бюджетний період, затверджує Державний бюджет України та вносить зміни до нього; здійснює контроль за виконанням Державного бюджету України; приймає рішення щодо звіту про його виконання; визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики.

Президент України, як глава держави, створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби; підписує закони, ухвалені Верховною Радою України; має право вето щодо цих законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховною Радою України.

Кабінет Міністрів України, як вищий орган у системі органів виконавчої влади, забезпечує проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, у тому числі амортизаційної, податкової, структурно-галузевої політики; політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного та соціального розвитку; розробляє проекти законів про Державний бюджет України та про внесення змін до Державного бюджету України, забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного Бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання; приймає рішення про використання коштів резервного фонду Державного бюджету України; обслуговує державний борг України, приймає рішення про випуск облігацій державних внутрішніх та зовнішніх позик; організовує державне страхування; забезпечує проведення зовнішньоекономічної політики України; організовує та забезпечує здійснення митної справи; бере участь у складанні платіжного балансу та організовує роботу із складання зовнішньоторговельного балансу України, забезпечує раціональне використання державних валютних коштів; виступає гарантом щодо позик, які у визначених законом про Державний бюджет України межах надаються іноземними державами, банками, міжнародними фінансовими організаціями 3.

Органи місцевого самоврядування самостійно розробляють, затверджують і виконують відповідні місцеві бюджети; самостійно розпоряджаються коштами місцевих бюджетів, визначають напрями їх використання; використовують вільні

бюджетні кошти, додатково отримані в процесі виконання місцевих бюджетів; мають право випускати місцеві позики, лотереї та цінні папери, а також отримувати кредити в банківських установах; можуть виступати гарантами під надання кредитів підприємствам і установам, що належать до комунальної власності; мають право розміщувати належні їм кошти в банках інших суб'єктів права власності, отримувати відсотки від доходів і зараховувати їх до доходної частини відповідного місцевого бюджету 1.

Центральне місце в управлінні фінансами в Україні, як і в будь-якій іншій державі, займає **Міністерство фінансів**. Міністерство фінансів України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

До складу Міністерства фінансів України входять два обособлені підрозділи: *Державна фінансова інспекція і Державна казначейська служба*.

Державна фінансова інспекція України (Держфінінспекція України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю.

Основними завданнями Держфінінспекції України є реалізація державної політики у сфері державного фінансового контролю, а також внесення пропозицій щодо її формування.

Державна казначейська служба України (Казначейство України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України.

Казначейство України входить до системи органів виконавчої влади та утворюється для реалізації державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів. Воно є учасником системи електронних платежів Національного банку України.

Основними завданнями Казначейства України є:

- 1) внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів;
- 2) реалізація державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів.

Казначейство України відповідно до покладених завдань здійснює через систему електронних платежів Національного банку України розрахунково-касове обслуговування розпорядників, одержувачів бюджетних коштів та інших клієнтів, операцій з коштами бюджетів, спільних із міжнародними фінансовими організаціями проектів тощо.

До системи органів **Державної фіскальної служби України** (ДФС України) належать центральний апарат та територіальні органи державної фіскальної служби.

ДФС України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України.

Основними завданнями ДФС України є:

- внесення пропозицій щодо формування державної податкової політики і державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів;
- реалізація державної податкової політики та політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів;
- здійснення контролю за додержанням податкового законодавства та іншого законодавства у випадках, коли здійснення такого контролю покладено на органи державної податкової служби, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків, зборів та інших платежів, установлених законодавством;
- запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесеним законом до компетенції податкової міліції, їх виявлення, розкриття, припинення та розслідування 1.

Рахункова палата Верховної Ради України є постійно діючим органом контролю, який утворюється Верховною Радою України, підпорядкований і підзвітний їй. Рахункова палата здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від будь-яких інших органів держави.

Національний банк України є основною фінансовою інституцією у сфері грошового ринку. Основне завдання Національного банку - регулювання грошового обігу й організація ефективного функціонування кредитної системи.

Міжбанківська валютна біржа проводить торги з купівлі-продажу іноземних валют. Ціни, які формуються на цій біржі, характеризують ринковий курс валют, тобто той, який складається під впливом попиту і пропозиції, як на національну, так і на іноземні валюти.

Комерційні банки формують банківську систему і виконують такі основні функції: акумуляція тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб; проведення безготівкових розрахунків; касове обслуговування готівкового обігу; кредитування; агентські та інші послуги клієнтам банку.

Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку організовує функціонування ринку цінних паперів. Вона проводить реєстрацію випуску цінних паперів та регулює їх кругообіг, забезпечує формування інфраструктури ринку, видає ліцензії фінансовим посередникам, які здійснюють операції з цінними паперами.

Фондова біржа проводить операції з цінними паперами. Основне її призначення - організація функціонування вторинного ринку. Однак, з одного

боку, через неї може здійснюватись і первинне розміщення цінних паперів, а з іншого - і вторинний ринок може функціонувати поза біржею. У зв'язку з цим розрізняють біржовий і позабіржовий обіг цінних паперів.

Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України (Держфінпослуг) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Основними завданнями Держфінпослуг є:

- участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері надання фінансових послуг;
- розроблення і реалізація стратегії розвитку ринків фінансових послуг та вирішення системних питань їх функціонування;
- забезпечення розроблення та координації єдиної державної політики щодо функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування;
- здійснення в межах своїх повноважень державного регулювання та нагляду за наданням фінансових послуг і дотриманням законодавства у відповідній сфері;
- захист відповідно до законодавства прав споживачів фінансових послуг;
- сприяння інтеграції ринків фінансових послуг в європейський та світовий ринки фінансових послуг.

Фінансові посередники на ринку цінних паперів виконують роль сполучної ланки між емітентами цінних паперів та інвесторами. З одного боку, за дорученням емітентів вони проводять випуск та розміщення цінних паперів на фінансовому ринку. З іншого боку, вони проводять операції з купівлі цінних паперів на підставі угод з інвесторами.

Фінансовий контроль як одна з функцій управління фінансами являє собою особливу діяльність з перевірки формування та використання фондів фінансових ресурсів у процесі створення, розподілу й споживання валового внутрішнього продукту з метою оцінювання обґрунтованості й ефективності прийняття рішень, результатів їх виконання і доцільного використання грошових ресурсів.

Об'єктом фінансового контролю є грошові, розподільчі процеси формування і використання фондів фінансових ресурсів на всіх рівнях і ланках народного господарства. **Суб'єкт контролю** – це носій контрольних функцій щодо об'єкта контролю. Він, як правило, визначається законодавством держави, нормативно-правовими актами суб'єктів фінансової діяльності.

Найважливіші принципи фінансового контролю:

- *незалежність* (не враховуються матеріальна чи моральна зацікавленість перевіряючого);
- *гласність* (результати перевірок публікуються для широкого загалу);
- *превентивність* (попереджувальний характер фінансового контролю);

- *дієвість* (за результатами перевірки завжди вживаються певні заходи);
- *регулярність* (контроль проводиться з певною періодичністю);
- *об'єктивність* (контроль проводиться згідно з вимогами чинного законодавства);
- *всеохоплюючий характер* (якщо можливо, фінансовий контроль має охоплювати всі сторони фінансово-господарської діяльності).

Залежно від суб'єктів, які здійснюють контроль, розрізняють такі *види* фінансового контролю: загальнодержавний, муніципальний, відомчий, внутрішньогосподарський, громадський і аудиторський.

Основна особливість загальнодержавного контролю полягає в тому, що він є позавідомчим, проводиться стосовно будь-якого суб'єкта незалежно від його відомчої належності й підпорядкування. Цей контроль здійснюється державними органами законодавчої і виконавчої влади і спеціальними державними органами контролю: Рахункова палата; Міністерство фінансів, Державна фінансова інспекція, Державне казначейство, Державна фіскальна служба, Державна комісія по коштовним паперам і фондовому ринку, Аудиторська палата й аудиторські фірми.

Кожний з цих органів фінансового контролю має свої функціональні обов'язки і завдання.

Контроль за витрачанням державних коштів, дотриманням норм фінансового законодавства, за реалізацією фінансової політики органами виконавчої влади покладений на Рахункову палату Верховної Ради України.

Президент України забезпечує фінансовий контроль під час розгляду проекту Закону про Державний бюджет України на наступний рік і внесення його на розгляд Верховної Ради.

Важливі функції у фінансовому контролі виконує Кабінет Міністрів України, який організовує і контролює процес складання проекту зведеного й державного бюджетів та їх виконання.

Створення Державного казначейства пов'язане з необхідністю посилення державного фінансового контролю за виконанням державного бюджету. Казначейство приділяє також значну увагу своєчасності розрахунків з бюджетом, розмежуванню доходів між державним і місцевими бюджетами.

Державна фіскальна служба контролює правильність і своєчасність розрахунків платників з бюджетом щодо сплати податків і платежів.

Муніципальний – це контроль органів місцевого самоврядування, який здійснюють органи представницької та виконавчої влади місцевих рад через відповідні комісії і місцеві фінансові органи.

Об'єктом муніципального контролю є місцеві бюджети, позабюджетні фонди, господарсько-фінансова діяльність підприємств і організацій комунальної власності.

Суб'єктами *відомчого фінансового контролю* є фінансові інспекції галузевих міністерств, відомств та інших вищих органів управління. Відомчий фінансовий контроль поширюється на підвідомчі підприємства, організації та установи.

Внутрішньогосподарський фінансовий контроль здійснюється економічними службами підприємств, організацій, установ (бухгалтерія, фінансовий відділ тощо). Об'єкт контролю – господарська і фінансова діяльність самого підприємства та його структурних підрозділів.

Громадський фінансовий контроль здійснюють громадські організації (партії, рухи, профспілкові організації). Він може проводитись групами спеціалістів, які створюються при комітетах Верховної Ради, комісіях Рад народних депутатів, а також безпосередньо на підприємствах.

Аудит - це незалежний фінансовий контроль, заснований на комерційних засадах. Аудит здійснюється незалежними особами – аудиторами або аудиторськими фірмами. Аудиторські перевірки можуть проводитися з ініціативи керівництва або власників, засновників, суб'єкта господарювання, а також, для певного переліку підприємств і організацій чинним законодавством установлений обов'язковий аудит.

Результати проведення аудиторської перевірки оформляються аудиторським висновком, який є офіційним документом і має бути засвідчений підписом та печаткою аудитора або аудиторської фірми. У ньому повинен бути зроблений висновок стосовно достовірності звітності, повноти і відповідності чинному законодавству та нормативам бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності.

Залежно від часу проведення виділяють такі **форми** фінансового контролю:

– *попередній*, здійснюється на стадії складання, розгляду й затвердження фінансових планів підприємств, кошторисів доходів і видатків установ і організацій, проектів бюджетів, текстів договірних угод, установчих документів;

– *поточний*, проводиться у процесі виконання фінансових планів, у ході здійснення господарсько-фінансових операцій, коли перевіряється дотримання норм і нормативів витрати товарно-матеріальних цінностей і коштів;

– *наступний*, здійснюється шляхом аналізу й ревізії бухгалтерської фінансової звітності після закінчення певних періодів, за підсумками місяця, кварталу, року.

Методи фінансового контролю, як конкретні способи і прийоми його проведення, включають тематичні перевірки, обстеження, аналіз, ревізії, нагляд, безперервне спостереження фінансової діяльності.

Перевірка – здійснюється з метою докладного вивчення окремих ділянок фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації або їх підрозділів.

Обстеження охоплює окремі сторони діяльності підприємств, організацій, установ, але на відміну від перевірок – з більш широкого кола показників, і визначає фінансове становище госпорганів, перспективи їх розвитку, необхідність реорганізації або переорієнтації виробництва. Проводяться опитування, анкетування.

Аналіз як метод фінансового контролю повинен бути системним і пофакторним. Він проводиться по періодичній або річній звітності.

Ревізія – це метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації, дотриманням законодавства з фінансових питань, достовірністю обліку і звітності, спосіб документального викриття недостач, витрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань.

Нагляд проводиться контролюючими органами за економічними суб'єктами, що одержали ліцензію на той чи інший вид фінансової діяльності, і припускає дотримання ними встановлених правил і нормативів.

Спостереження – постійний контроль з боку кредитних організацій за використанням виданої позички й фінансовим станом підприємства – клієнта; неефективне використання отриманої позички й зниження платоспроможності може привести до жорсткості умов кредитування, вимоги дострокового повернення позички.

Для нормального функціонування фінансового механізму, а в його складі фінансових методів і важелів необхідне відповідне їх **нормативно-правове забезпечення**. Насамперед це Конституція України, велика кількість законів, а також підзаконних нормативно-правових актів.

Закони приймаються найвищим законодавчим органом – Верховною Радою України, є обов'язковими до виконання, мають вищу юридичну силу відносно інших нормативних актів.

Підзаконні нормативно-правові акти приймаються компетентними державними органами на підставі чинних законів та на їх виконання. До таких документів належать Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів, інструкції, накази міністерств, міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, тощо.

ТЕМА 13 ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ

13.1 Економічна сутність і роль державного кредиту

13.2 Форми державного кредиту

13.3 Класифікація державних позик і джерела їх погашення

13.4 Державний борг, його формування і обслуговування

13.5 Управління державним боргом

13.1 Економічна сутність і роль державного кредиту

Державний кредит являє собою специфічну ланку державних фінансів. Він не має окремого фінансового фонду (кошти, що мобілізуються за його допомогою, проходять, як правило, через бюджет), ні відокремленого органу управління. Разом з тим він характеризує особливу форму фінансових відносин держави і тому виділяється в окрему ланку.

Державний кредит за своєю економічною сутністю - це сукупність економічних відносин між державою в особі органів влади й управління, з одного боку, і фізичними та юридичними особами - з іншого, за яких держава є позичальником, кредитором і гарантом.

Основна класична форма державно-кредитних відносин, коли держава виступає *позичальником* коштів. При цьому за допомогою державного кредиту залучаються вільні фінансові ресурси юридичних і фізичних осіб, які використовуються для задоволення державних потреб.

Як економічна категорія державний кредит поєднує в собі *фінансові та кредитні відносини*. Як ланка фінансової системи він обслуговує формування і використання централізованих грошових фондів держави. Державний кредит є *зворотним, терміновим і платним*. Разом з тим, між державним та банківським кредитом, як класичною формою кредитних відносин, існують суттєві відмінності.

Банківський позиковий фонд використовується для кредитування підприємств з метою забезпечення безперервності процесу розширеного відтворення і підвищення його ефективності. Кредити можуть одержувати й приватні особи. Відмінною рисою банківського кредитування суб'єктів господарювання є *продуктивне використання позичкового фонду* (або з метою розвитку соціальної інфраструктури виробничих колективів). Використання кредитних ресурсів як капіталу створює умови для погашення кредиту і виплати процентів за рахунок збільшення вартості додаткового продукту.

Державний кредит, отриманий через державну позику, при цьому кошти надходять у розпорядження органів державної влади, перетворюючись в їх додаткові фінансові ресурси. Вони використовуються як правило, на покриття бюджетного дефіциту. Джерелом погашення державних позик і виплати процентів за ними виступають кошти бюджету.

Державний кредит - це відносини вторинного розподілу вартості валового внутрішнього продукту. У сферу державно-кредитних відносин надходять частина прибутків і грошових фондів, сформованих на стадії первинного розподілу. Звичайно ними є тимчасово вільні кошти населення і підприємств.

Формування додаткових фінансових ресурсів держави за рахунок мобілізації тимчасово вільних коштів населення, підприємств і організацій - це одна сторона державно-кредитних відносин. Іншою їх стороною виступають фінансові зв'язки, обумовлені зворотністю і платністю засобів додатково мобілізованих державою. Виплата прибутків кредиторам забезпечується переважно за рахунок бюджетних надходжень. При цьому коло платників податків не збігається з колом власників державних цінних паперів. Це означає, що й інша сторона державно-кредитних відносин має перерозподільний характер.

Об'єктивна необхідність використання державного кредиту обумовлена постійною суперечністю між величиною потреб суспільства і можливостями держави щодо задоволення їх за рахунок бюджетних фондів.

Доцільність використання державного кредиту для формування додаткових фінансових ресурсів держави і покриття бюджетного дефіциту визначається значно меншими негативними наслідками для державних фінансів і грошового обігу країни порівняно з монетарними прийомами балансування доходів і витрат уряду. Це досягається на основі переміщення попиту від фізичних і юридичних осіб до урядових структур без збільшення сукупного попиту і кількості грошей в обігу.

Призначення державного кредиту виявляється насамперед у тому, що він є засобом мобілізації державою додаткових фінансових ресурсів. У випадку дефіцитності державного бюджету додатково мобілізовані фінансові ресурси використовуються на покриття різниці між бюджетними видатками і доходами.

Державний кредит є також джерелом збільшення прибутків власників цінних паперів, що досягається через виплату процентів і вигравів за державними позиками.

Державний кредит як фінансова категорія виконує три функції: *розподільну, регулюючу і контрольну*.

Через **розподільну** функцію державного кредиту забезпечується формування централізованих грошових фондів держави або їх використання на принципах строковості, платності і повернення. Будучи позичальником держава мобілізує додаткові кошти для фінансування своїх витрат.

Сутність **регулюючої** функції державного кредиту виявляється в тому, що вступаючи в кредитні відносини держава впливає на стан грошового обігу, рівень процентних ставок на ринку грошей і капіталів, на виробництво і зайнятість.

Контрольна функція державного кредиту органічно переплітається з контрольною функцією фінансів. Однак вона має свої специфічні особливості, породжені особливостями даної категорії:

- ця функція тісно пов'язана з діяльністю держави і станом централізованого фонду грошових коштів;
- охоплює рух вартості в двосторонньому порядку, оскільки державний кредит передбачає повернення отриманих коштів;
- здійснюється не тільки фінансовими структурами, а й кредитними установами.

Контроль поширюється як на залучення позикових коштів, так і на їх погашення. В основному контролюється цільове використання коштів, строки їх повернення і своєчасність сплати відсотків.

13.2 Форми державного кредиту

Державний кредит може бути *внутрішнім і зовнішнім*. **Внутрішній** державний кредит виступає в таких формах: *державні позики, перетворення частини вкладів населення в державні позики, запозичення коштів загальнодержавного позичкового фонду, казначейські позики, гарантовані позики*.

Державні позики як основна форма внутрішнього державного кредиту характеризуються тим, що тимчасово вільні кошти населення, підприємств і організацій залучаються на фінансування суспільних потреб через випуск і реалізацію облігацій, казначейських зобов'язань та інших видів державних цінних паперів.

Облігація - найбільш поширений вид державних цінних паперів. Вона символізує державне боргове зобов'язання і надає право її власникові після закінчення певного терміну одержати назад суму боргу і проценти. Продаючи облігацію, держава зобов'язується повернути суму боргу у визначений термін із процентами або виплачувати проценти протягом усього терміну користування позиковими засобами, а після закінчення цього терміну повернути і суму боргу.

Казначейські зобов'язання (векселі) мають характер боргового зобов'язання, спрямованого тільки на покриття бюджетного дефіциту. Виплата доходу здійснюється у формі процентів. Казначейськими зобов'язаннями, як правило, оформляються короткострокові позики (іноді середньострокові - казначейські ноти).

У тісному зв'язку з державними позиками перебуває друга форма державного кредиту, функціонування якої опосередковується системою ощадних установ. При цьому ощадні установи дають кредит державі за рахунок позикових засобів. Наявність посередника між державою і населенням в особі ощадних установ і надання позики останніми державі за рахунок позикових засобів без відома їх реального власника дають змогу виділити ці відносини як особливу форму державного кредиту.

Перетворення частини вкладів населення в державні позики, призначені на потреби держави, здійснюється через купівлю особливих цінних паперів (наприклад, казначейських ощадних сертифікатів) або ринкових цінних паперів (облігацій, казначейських зобов'язань), а також оформленням безоблігаційних позик. У нашій країні зараз це досягається через придбання Ощадбанком державних цінних паперів.

Використання державою коштів позикового фонду як форма державного кредиту характеризується тим, що державні кредитні установи безпосередньо (не обмежуючи цих операцій купівлею державних цінних паперів) передають частину кредитних ресурсів на покриття витрат уряду. Ця форма державного кредиту економічно не виправдана і зумовлює інфляційні процеси.

Казначейські позики як форма державного кредиту виражають відносини з надання фінансової допомоги підприємствам і організаціям органами державної влади й управління за рахунок бюджетних коштів на умовах терміновості, платності і зворотності. У нашій країні ця форма державного кредиту поки що використовується не дуже активно.

В окремих випадках уряд може гарантувати безумовне погашення позики, випущеної органами влади й управління нижчого підпорядкування або окремими господарськими організаціями, а також виплату процентів по ній. У цих випадках мова йде про умовний державний кредит - **гарантовані позики**. За гарантованими позиками уряд реально несе фінансову відповідальність тільки у разі неплатоспроможності платника. Визнання державою такої заборгованості реально переносить борги з фактичних боржників на все населення. У даний час є чітке розмежування державних фінансів і фінансів підприємств, а гарантії надаються лише на умовах платності, строковості, майнового забезпечення та зустрічних гарантій, отриманих від інших суб'єктів.

Міжнародний державний кредит являє собою сукупність відносин, у яких держава виступає на світовому фінансовому ринку в ролі позичальника або кредитора. Ці відносини отримують форму державних зовнішніх позик. Як і внутрішні позики, вони надаються на умовах поворотності, терміновості і платності. Сума отриманих зовнішніх позик із нарахованими процентами включається в державний борг країни.

Основною метою державних зовнішніх позик є сприяння зміцненню економічного потенціалу, подолання фінансових труднощів країни-одержувача, надання продовольчої допомоги.

Надання зовнішніх позик здійснюється за рахунок бюджетних коштів або спеціальних урядових фондів. Одержувачами позик можуть бути центральні уряди, республіканські й місцеві органи влади. Кредиторами можуть бути фінансово-кредитні установи й інші юридичні особи іноземних держав, приватні

особи, міжнародні фінансові інституції, іноземні держави та їх угруповання. До їх числа належать Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції та розвитку, держави Європейського співтовариства.

13.3 Класифікація державних позик і джерела їх погашення

Як уже зазначалося, державні позики є основною формою державного кредиту. Класифікація державних позик здійснюється за такими ознаками:

1) *за правовим оформленням* розрізняють державні позики, що оформляються підписними зобов'язаннями або надаються на підставі угод (безоблігаційні), і забезпечені випуском цінних паперів (облігаційні). Угодами оформляються, як правило, кредити від урядів інших країн, міжнародних організацій та фінансових інституцій. За допомогою цінних паперів мобілізуються кошти на фінансовому ринку;

2) *залежно від місця розміщення* позик їх поділяють на *внутрішні* – на внутрішньому фінансовому ринку (надаються юридичними і фізичними особами даної країни та нерезидентами) і *зовнішні* – надходять ззовні від урядів, юридичних і фізичних осіб інших країн, міжнародних організацій і фінансових інституцій;

3) *за правом емісії* розрізняють *державні й місцеві позики*. **Державні** позики випускаються центральними органами управління. Находження від них спрямовуються в Державний бюджет. **Місцеві** позики випускаються місцевими органами управління і мобілізовані кошти спрямовуються у відповідні місцеві бюджети;

4) *за характером використання цінних паперів* бувають *ринкові та неринкові* позики. Облігації (казначейські зобов'язання) ринкових позик вільно купуються, продаються і перепродаються на ринку цінних паперів. Неринкові позики не допускають виходу цінних паперів на ринок, тобто їх власники не можуть їх перепродати;

5) *залежно від установаження забезпеченості* державні позики поділяються на *заставні й беззаставні*. **Заставні** позики відображають один з головних принципів кредитування – матеріальної забезпеченості. Заставні позики забезпечуються державним майном чи конкретними доходами. **Беззаставні** не мають конкретного матеріального забезпечення. їх надійність визначається авторитетом держави, її статусом у світовому співтоваристві;

6) *відповідно до терміну погашення* заборгованості розрізняють *короткострокові* (термін погашення до одного року), *середньострокові* (від 1 до 5 років), *довгострокові* (понад 5 років);

7) *за характером виплати доходу* державні позики поділяються на *процентні, виграшні та дисконтні* (з нульовим купоном). За процентними

позиками дохід виплачується у вигляді позикового процента. Виплата процентного доходу здійснюється на купонній основі. Вона може проводитися щорічно, раз на півріччя, щоквартально. Якщо позики виграшні, то виплата доходу здійснюється на підставі проведення тиражів–виграшів. Дохід у такий спосіб отримують не всі кредиторів, а тільки ті, чії облігації виграли. Дисконтні позики характерні тим, що державні цінні папери купуються з певною скидкою, а погашаються за номінальною вартістю. Зазначена різниця формує дохід кредитора (облігаціями з нульовим купоном);

8) *за характером погашення* заборгованості розрізняють *одноразову виплату і виплату частинами*. У разі погашення частинами може застосовуватись три варіанти. *Перший* – позика погашається рівними частинами протягом кількох років. *Другий* – позика погашається щоразу наростаючими сумами. *Третій* – щоразу сума зменшується. Другий варіант застосовується тоді, коли передбачається в перспективі щорічне зростання доходів держави, третій – навпаки, коли доходи будуть зменшуватись чи зростати державні видатки;

9) *залежно від зобов'язань* держави в погашенні боргу розрізняють позики *з правом і без права дострокового погашення*. Право дострокового погашення дає змогу державі враховувати ситуацію на фінансовому ринку.

Випуск державних позик засновується на таких передумовах:

- наявність кредиторів, у яких є тимчасово вільні кошти;
- довіра кредиторів до держави;
- зацікавленість кредиторів у наданні позик державі;
- можливість держави своєчасно і повністю повернути борг і виплатити дохід.

Джерелами погашення державних позик можуть бути:

- доходи від інвестування позичених коштів у високоефективні проекти;
- додаткові надходження від податків;
- економія коштів від зменшення видатків;
- емісія грошей;
- залучені від нових позик кошти (рефінансування боргу).

Найбільш реальним джерелом погашення державних позик є *доходи, отримані від інвестування позичених коштів*. Надходження від *збільшення податків* чи економія від зменшення видатків виступають також реальними джерелами, однак за умови, що збільшення податкових надходжень досягається за рахунок розширення податкової бази внаслідок використання позик, шляхом введення нових податків чи збільшення ставок діючих.

Емісія грошей є фіктивним джерелом погашення кредиту, оскільки внаслідок неї інфляція знецінить повернені державою кредиторам кошти.

Рефінансування погашення старих боргів за рахунок випуску нових позик веде до постійного зростання державного боргу. Якщо таку політику проводити

постійно, то це може призвести до фінансового краху, оскільки держава рано чи пізно стає неплатоспроможною.

Ефективність державних кредитних операцій визначається за формулою:

$$E = \frac{H - B}{B} \times 100\%,$$

де *H* - надходження за системою державного кредиту;

B - витрати за системою державного кредиту.

Водночас сума надходжень за системою державного кредиту і перевищення надходжень над витратами за кредитними операціями не дають вичерпної характеристики їх ефективності. Слід враховувати також позитивний вплив державного кредиту на стан бюджету держави і грошового обігу, і в підсумку - на економічний розвиток суспільства.

13.4 Державний борг, його формування і обслуговування

Існування державного кредиту призводить до появи державного боргу і необхідності чіткої системи управління ним.

Державний борг – це сума заборгованості держави перед внутрішніми і зовнішніми кредиторами.

Загальна сума державного боргу складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави (як внутрішніх, так і зовнішніх), і відсотків за ними, включаючи видані гарантії за кредитами, що надаються іноземним позичальникам, місцевим органам влади, державним підприємствам.

Розрізняють *поточний* і *капітальний* державний борг. **Поточний борг** – це сума заборгованості, що підлягає погашенню в поточному році, й належних до сплати в цей період відсотків за усіма випущеними на даний момент позиками. **Капітальний борг** – це загальна сума заборгованості й відсотків, що мають бути сплачені за позиками.

Структурно державний борг поділяється на *внутрішній* і *зовнішній*. **Внутрішній борг** визначається як заборгованість кредиторам держави в даній країні, а **зовнішній** – заборгованість кредиторам за межами даної країни. Тобто поділ державного боргу на внутрішній і зовнішній здійснюється залежно від того, в якій валюті номіновано зобов'язання – в іноземній чи в національній.

Тому **внутрішній борг** – це сукупність зобов'язань держави перед резидентами, а **зовнішній борг** – сукупність зобов'язань держави перед нерезидентами (*незалежно від того, в чийй національній валюті номіновано зобов'язання*).

Особливістю сьогоденної ситуації в Україні є фактичне існування двох типів державного внутрішнього боргу: *номінального* і *реального*. **Номінальний** трактується як сукупність державних запозичень на кредитних і фондових ринках і передбачає погашення основної суми боргу з виплатою процентів у визначені

терміну. **Реальний** внутрішній державний борг, крім номінального боргу, включає також невиконані фінансові зобов'язання держави перед суб'єктами економіки.

Слід зазначити, що внутрішній борг має певні переваги над зовнішнім. Повернення внутрішнього боргу і виплати відсотків за ним не зменшують фінансового потенціалу держави, тоді як зовнішній борг має у своїй основі відплив капіталу з держави. Платоспроможність за внутрішніми позиками забезпечується, як правило, за рахунок внутрішніх джерел. Платоспроможність держави за зовнішніми позиками залежить насамперед від валютних надходжень. Можливості у погашенні зовнішнього боргу визначаються сальдо торговельного балансу. Його позитивне сальдо характеризує ті ресурси, які забезпечують платоспроможність держави і дають змогу тим самим урегулювати платіжний баланс.

Здійснюючи внутрішні і зовнішні запозичення держава повинна забезпечити обслуговування державного боргу.

Обслуговування державного боргу – це погашення позик, виплати процентів за ними, уточнення і зміни умов погашення випущених позик. Погашення позик здійснюється за рахунок бюджетних коштів. У деяких випадках держава вдається до рефінансування державного боргу, тобто погашення заборгованості через випуск нових позик.

Виплата процентів, вигравшів, коштів із погашення позик становить основну частку витрат на обслуговування державного боргу. До інших належать витрати з виготовлення, пересилання і реалізації цінних паперів держави, проведення тиражів вигравшів, тиражів погашення і деякі інші витрати.

При обслуговуванні зовнішнього і внутрішнього боргів визначають **коефіцієнт обслуговування**. Для зовнішнього боргу його розраховують як відношення всіх платежів із зовнішньої заборгованості до валютних надходжень держави, виражене в процентах. Сприятливим рівнем обслуговування вважається значення показника на рівні 25 %.

В Україні обслуговування зовнішнього боргу здійснюється в процесі виконання державного бюджету. Розрахунки належних до сплати сум із погашення та обслуговування зовнішнього боргу виконуються в доларах США. Перерахунок у національну валюту проводиться за прогнозним курсом валют до гривні. Безпосередньо оплату здійснює Державне казначейство.

Джерелами погашення зовнішнього боргу є: *бюджет; золотовалютні резерви; кошти, отримані від приватизації державного майна; нові запозичення.*

Обслуговування державного внутрішнього боргу здійснюється Міністерством фінансів через банківську систему шляхом проведення операцій з розміщення державних цінних паперів, їх погашення і виплати доходу.

Граничні розміри державного внутрішнього і зовнішнього боргу встановлює Верховна Рада України одночасно із затвердженням Державного бюджету України на наступний рік.

Державний борг має **економічно обґрунтовані межі**. До категорії країн із надмірним рівнем заборгованості належать ті, які протягом останніх років мали

перевищення критичного значення хоча б одного з таких показників: відношення величини накопиченого боргу до ВВП становило понад 80 % або відношення величини боргу й відсоткових платежів до експорту перевищувало 220 %.

Існування великого державного боргу може підірвати економічне зростання країни і негативно впливати на її фінансове становище. Оскільки джерелом погашення державного боргу є доходи бюджету, зокрема податкові надходження, то можна стверджувати, що зростання боргу порушує збалансованість бюджету і провокує бюджетний дефіцит із його негативними економічними, соціальними і фінансовими наслідками.

13.5 Управління державним боргом

Ефективність використання державних запозичень значною мірою залежить від системи управління боргом.

Управління державним боргом – це комплекс заходів, що здійснює держава в особі її уповноважених органів з визначення умов залучення коштів, їх розміщення і погашення, та забезпечення платоспроможності держави.

В управлінні державним боргом можна виділити такі принципи:

➤ *безумовності* – забезпечення безумовного виконання державою всіх зобов'язань перед інвесторами і кредиторами, які держава, як позичальник взяла на себе, оформляючи договір запозичення коштів;

➤ *єдності* – урахування в процесі управління державним боргом всіх видів зобов'язань, емітованих як центральним урядом, так і місцевими Радами;

➤ *зниження ризиків* – розміщення і погашення позик у такий спосіб, щоб максимально знизити вплив коливань кон'юнктури світового ринку капіталів і спекулятивних тенденцій ринку цінних паперів на ринок державних зобов'язань;

➤ *оптимальність структури* – підтримання оптимальної структури боргових зобов'язань держави за строками обігу і погашення, пом'якшення «піків» платежів;

➤ *збереження фінансової незалежності* – підтримання оптимальної структури боргових зобов'язань держави між інвесторами-резидентами і інвесторами-нерезидентами, поступове заміщення зовнішнього запозичення внутрішнім;

➤ *зниження вартості обслуговування* державного боргу, в тому числі й за рахунок дострокового викупу боргових зобов'язань держави;

➤ *прозорості* – дотримання відкритості і повної прозорості запозичень, починаючи від розгляду їх доцільності до остаточного погашення, забезпечення доступу міжнародних рейтингових агентств до достовірної інформації про економічне становище у країні-позичальнику.

Мета політики управління боргом – одержати найвищий ефект від фінансування за рахунок запозичених коштів та уникнути макроекономічних труднощів і проблем платіжного балансу в майбутньому.

Процес управління державним боргом включає кілька етапів:

➤ залучення коштів;

- розміщення запозичених коштів;
- повернення боргу і виплата відсотків.

Обсяг залучених зовнішніх позик для будь-якої країни визначається двома факторами: по-перше, скільки капіталу країна може поглинути, по-друге, який обсяг боргу вона може обслуговувати без ризику виникнення кризи платежів. Під час обчислення цих факторів повинні враховуватись як короткострокові, так і довгострокові характеристики державного боргу.

Управління розміщенням запозичених коштів є основним елементом усієї системи управління боргом держави. Залучені кошти повинні використовуватися для фінансування зростання виробничих потужностей. При цьому повинно збільшуватися виробництво товарів не лише для внутрішніх потреб, а й експорт продукції, конче необхідний для одержання іноземної валюти на обслуговування та погашення зовнішнього боргу.

З метою забезпечення платоспроможності держави, тобто можливості погашення боргів, застосовуються різноманітні методи коригування позикової політики.

Найпоширенішими є *рефінансування боргу та реструктуризація заборгованості*.

Рефінансування державного боргу – це погашення основної заборгованості й процентів за рахунок коштів, отриманих від розміщення нових позик.

Реструктуризація заборгованості полягає в тому, що на певних умовах відстрочується виплата частки боргу. Зокрема, сьогодні використовується кілька варіантів реструктуризації зовнішньої заборгованості, які відпрацьовані Паризьким клубом офіційних кредиторів.

Методами управління державним боргом також є: *конверсія, консолідація, уніфікація, обмін облігацій за регресивним співвідношенням, відстрочення погашення й анулювання позики*. **Конверсія** – це зміна дохідності позики. Держава, як правило, зменшує розмір процентів, які мають виплачуватися за позиками. Збільшення строків дії випущеної позики називають **консолідацією**. Консолідація і конверсія можуть провадитися також одночасно. **Уніфікація позик** – це об'єднання кількох позик в одну, коли облігації раніше випущених кількох позик обмінюються на облігації нової позики. У деяких випадках може здійснюватися **обмін облігацій за регресивним співвідношенням**, тобто коли кілька раніше випущених облігацій прирівнюються до однієї нової. Цей метод економічних обґрунтувань не має.

Відстрочення погашення позики, як правило, проводиться тоді, коли випуск нових позик є фінансово недоцільним, оскільки всі доходи від позик використовують на обслуговування раніше випущених позик. **Анулювання боргу** означає відмову уряду від його погашення. Анулювання боргів може бути зумовлене фінансовою неспроможністю держави, тобто банкрутством, або політичними мотивами.

Відстрочення погашення боргових зобов'язань, а також анулювання боргу може застосовуватися як до внутрішніх, так і до зовнішніх позик.

ТЕМА 14 ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА НЕПРИБУТКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

14.1 Суть і функції фінансів підприємств

14.2 Організаційні основи функціонування фінансів підприємств

14.3 Фінансові ресурси підприємств, їх склад і джерела формування

14.4 Формування фінансових результатів суб'єктів господарювання

14.5 Фінанси неприбуткових організацій.

14.1 Суть і функції фінансів підприємств

Фінанси підприємств – базова підсистема фінансової системи держави. Вони функціонують у сфері суспільного виробництва, де створюється валовий внутрішній продукт, матеріальні та нематеріальні блага. Саме тому від стану фінансів підприємств залежить можливість задоволення суспільних потреб, фінансова стійкість країни

Специфіка фінансів підприємств та організацій полягає в тому, що через них мобілізуються кошти й створюються фонди фінансових ресурсів не для подальшого перерозподілу, як це має місце у сфері державних фінансів, а для обслуговування процесу виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг.

Фінанси підприємств - це сукупність обмінно-розподільних відносин, що виникають на підприємстві у процесі формування, розміщення і використання фінансових ресурсів, здійснення витрат, отримання і розподілу доходів.

Фінанси підприємств – це економічні відносини, пов'язані з рухом грошових потоків, формуванням, розподілом і використанням доходів і грошових фондів суб'єктів господарювання у процесі відтворення. Фінансовими є грошові відносини:

- 1) між засновниками підприємства при формуванні статутного капіталу;
- 2) між суб'єктами господарювання під час розрахунків з постачальниками і покупцями, надання комерційних кредитів, здійснення інвестиційної діяльності, організація спільних виробництв, розрахунків за штрафами, оренди і лізингу;
- 3) між підприємством і його підрозділами (філіями, відділеннями, цехами) з приводу фінансування витрат, розподілу і використання прибутку, оборотних коштів;
- 4) між підприємством і його працівниками - у процесі розподілу і використання доходів, випуску і розміщення акцій та облігацій підприємства, виплати процентів за облігаціями і дивідендів за акціями, утримання штрафів і компенсацій за спричинений матеріальний збиток, утримання податків і відрахувань до державних цільових фондів;
- 5) між підприємством та інституціями фінансового ринку: розміщення власних цінних паперів та інвестування тимчасово вільних коштів;
- 6) між підприємством і галузевими й корпоративними органами (всередині фінансово-промислових груп, холдингів, корпорацій, спілок, асоціацій, концернів, галузевих міністерств і відомств), куди входить підприємство.

7) між підприємством і фінансовою системою держави - під час сплати податків й інших платежів до бюджету, формування державних цільових фондів, надання підприємствам податкових пільг, застосування штрафних санкцій, фінансуванні з бюджету, надходженні коштів із цільових державних фондів;

8) між підприємством і банківською системою - у разі відкриття та ведення рахунків, зберігання коштів на депозитах, отримання і погашення кредитів, отримання і сплати відсотків, купівлі й продажу валюти, надання інших банківських послуг;

9) між підприємством і страховими компаніями - під час страхування майна, окремих категорій працівників, комерційних і підприємницьких ризиків;

10) між підприємством та інвестиційними інституціями - під час розміщення інвестицій, приватизації тощо.

Кожна із зазначених груп фінансових відносин має свої особливості і сферу застосування, але матеріальною основою усіх їх є рух грошових коштів. Рухом грошових коштів супроводжується формування статутного капіталу підприємства, починається і завершується кругообіг виробничих фондів, формування і використання грошових фондів і резервів. Звідси можна зробити висновок, що вказані грошові відносини визначають сутність і зміст фінансів підприємств.

У процесі відтворення фінанси підприємств як економічна категорія проявляються і виражають свою сутність через такі функції:

➤ формування фінансових ресурсів у процесі виробничо-господарської діяльності;

➤ розподіл та використання фінансових ресурсів для забезпечення поточної виробничої та інвестиційної діяльності, для виконання своїх зобов'язань перед фінансово-банківською системою і для соціально-економічного розвитку підприємств;

➤ – контроль за формуванням та використанням фінансових ресурсів у процесі відтворення.

Формування фінансових ресурсів на підприємствах, як уже зазначалося, відбувається під час створення статутного фонду, а також у процесі розподілу грошових надходжень у результаті повернення авансованих коштів в основні і оборотні фонди, використання доходів на формування резервного та інших фондів.

Фінансам властива потенційна можливість контролювати фінансово-господарську діяльність підприємств. Контрольна функція реалізується через внутрішній і зовнішній контроль. Зовнішній контроль здійснюється державними органами, внутрішній контроль – бухгалтерією, внутрішніми аудиторами.

Організація та функціонування фінансів підприємств базується на відповідних *принципах*. До них належать: *комерційний розрахунок, господарська та фінансова незалежність, фінансова відповідальність, матеріальна зацікавленість, забезпечення достатніх фінансових резервів, плановості.*

Комерційний розрахунок є методом ведення господарства, що полягає в порівнянні у грошовій формі витрат і результатів діяльності, його мета – одержання максимуму прибутку при мінімумі витрат.

Реалізація принципу господарської самостійності забезпечується тим, що підприємство незалежно від форм власності самостійно визначає свої видатки, джерела фінансування, напрямки вкладення грошових коштів з метою одержання прибутку.

Фінансова відповідальність означає, що за порушення договірних, кредитних, податкових зобов'язань підприємство несе матеріальну відповідальність у вигляді штрафів, пені, неустойки.

Матеріальна зацікавленість означає, що форми, системи й розмір оплати праці, стимулюючі, компенсаційні виплати та інші види доходів самостійно встановлюються господарюючим суб'єктом.

Принцип забезпечення достатніх фінансових резервів – забезпечує захищеність підприємства в умовах недосконалого ринку, інфляції, нерозвинутого правового поля, фінансових та інших страхових ризиків.

Принцип плановості забезпечує відповідність обсягу продажу і витрат, інвестицій – потребам ринку.

14.2 Організаційні основи функціонування фінансів підприємств

Під організацією фінансів підприємств розуміють форми, методи, способи формування та використання ресурсів, контроль за їх оборотом для досягнення економічних цілей згідно з чинними законодавчими актами.

В основу організації фінансів підприємств покладено комерційний розрахунок - порівняння у вартісній формі витрат і результатів фінансово-господарської діяльності, який базується на таких основних принципах: саморегулювання, самоокупність, самофінансування.

Усі принципи між собою тісно взаємопов'язані і становлять єдине ціле. Недотримання хоча б одного з них відразу ж зводить нанівець ефективність комерційного розрахунку.

Визначальну роль у формуванні фінансових ресурсів при комерційному розрахунку відіграють власні кошти, котрі покривають значну частину витрат, а також є забезпеченням отриманих кредитів. Бюджетні асигнування і надходження з цільових та централізованих фондів виконують допоміжну роль, а збалансування потреб у фінансових ресурсах здійснюється за допомогою кредиту. Метою діяльності є отримання прибутку.

Основою високоефективного функціонування підприємств в умовах ринкової економіки є здійснення фінансової діяльності на засадах комерційного розрахунку.

Комерційний розрахунок є раціональним і високоефективним методом фінансової діяльності. Він спонукає підприємство до пошуку достатніх і дешевих фінансових ресурсів, раціонального їх розміщення, мінімізації витрат і максимізації доходів та прибутку. Комерційний розрахунок притаманний ринковій економіці. Саме він, а не ринкові відносини самі по собі, сприяє високоефективному господарюванню.

Визначальний вплив на організацію фінансів підприємств мають: *організаційно-правова форма господарювання; галузеві техніко-економічні особливості; форма об'єднання підприємств, якщо підприємство входить до будь-якого об'єднання.*

В Україні можуть діяти різні види підприємств, що відрізняються метою і характером діяльності, кількістю власників капіталу, їхніми правами і відповідальністю. Організаційно-правова форма господарювання підприємств визначається Господарським кодексом України.

Залежно від форм власності, передбачених законом, в Україні можуть діяти підприємства таких видів: приватні, комунальні, колективні, державні, а також змішані.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду в Україні діють унітарні та корпоративні підприємства.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства (державні, комунальні, підприємства засновані на власності об'єднання громадян або на приватній власності засновника).

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав. Корпоративними є підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, у тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

Організаційно-правова форма господарювання визначає зміст фінансових відносин у процесі формування статутного капіталу, відповідальності за зобов'язаннями, розподілу і використанню прибутку.

Згідно з Господарським кодексом України господарськими товариствами визнаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна й участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку.

Господарські товариства створюються і діють на підставі установчих документів (установчого договору, статуту).

Господарські товариства залежно від характеру інтеграції (осіб чи капіталу) та міри відповідальності за зобов'язаннями (повна чи часткова) поділяють: *на повні, з обмеженою відповідальністю, додатковою відповідальністю, командитні, акціонерні.*

Повне товариство (товариство з повною відповідальністю) - це товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

Товариством з обмеженою відповідальністю є господарське товариство, що має статутний фонд, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства, які повністю сплатили свої вклади, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства у межах своїх вкладів.

Товариство з додатковою відповідальністю є господарське товариство, статутний фонд якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників.

Командитним визнається товариство, в якому один або декілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми вкладами (вкладники).

Акціонерним товариством є господарське товариство, яке має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій.

Акціонерні товариства за типом поділяються на публічні акціонерні товариства (ПАТ) та приватні акціонерні товариства (ПрАТ).

Суб'єкти господарювання мають право самостійно вирішувати, як розпорядитися чистим прибутком, які фінансові ресурси формувати та як їх використовувати в межах чинного законодавства.

Фінансова діяльність підприємства регламентується державою через податкову, амортизаційну, валютну, митну політику. Суб'єкт господарювання несе реальну економічну відповідальність за результати діяльності та своєчасне

виконання своїх зобов'язань перед постачальниками, споживачами, державою, банками. За своїми зобов'язаннями підприємство відповідає власним майном і доходами. Свої втрати та збитки підприємство покриває за рахунок фінансових резервів, системи страхування та за розрахунок власного прибутку.

Господарські об'єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом.

Асоціації – це договірні добровільні об'єднання, створені з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. Асоціація не має права втручатись у господарську діяльність будь-якого з учасників.

Корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Консорціум – це тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо). Учасниками консорціуму можуть бути державні та приватні фірми, а також окремі держави (наприклад міжнародний консорціум супутникового зв'язку). Учасники консорціуму зберігають юридичну і фінансову самостійність. У разі досягнення мети створення консорціуму він припиняє свою діяльність.

Концерн – це статутне об'єднання підприємств, що характеризуються єдністю власності та контролю. Об'єднання відбувається найчастіше за принципом диверсифікації, коли один концерн інтегрує підприємства різних галузей економіки (промисловість, транспорт, торгівля, страхові компанії, банки). Після створення концерну суб'єкти господарювання втрачають самостійність. Учасники одного концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну.

Промислово-фінансові групи – це об'єднання юридично та економічно самостійних підприємств різних галузей економіки, що утворюються за рішенням Кабінету Міністрів України на певний строк з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України. Промислово-фінансова група не є юридичною особою і не підлягає державній реєстрації як суб'єкт господарювання.

Холдинг – це специфічна організаційна форма об'єднання капіталів. Суб'єкт господарювання, що володіє контрольним пакетом акцій дочірнього підприємства (підприємств), визнається холдинговою компанією. Між холдинговою компанією

та її дочірніми підприємствами встановлюються відносини контролю-підпорядкування відповідно до вимог Господарського кодексу України.

Законом можуть визначатися й інші форми об'єднання інтересів підприємств: союзи, спілки тощо.

14.3 Фінансові ресурси підприємств, їх склад і джерела формування

Матеріальним втіленням фінансових відносин на рівні господарських суб'єктів є фінансові ресурси.

Під *фінансовими ресурсами* розуміють акумульовані підприємством грошові кошти з різних джерел, які надходять у господарський обіг і призначені для покриття його потреб. До фінансових ресурсів належать усі грошові фонди і та частина грошових коштів, яка використовується підприємством у нефондовій формі.

Загальна сума фінансових ресурсів кожного підприємства складається з таких елементів:

➤ статутний капітал - основне первісне джерело власних коштів підприємства. Порядок і джерела формування статутного капіталу залежать від типу підприємства і форми власності. Розміри статутного капіталу характеризують розмір коштів, які були інвестовані у фінансово-господарську діяльність. На основі статутного капіталу формується основний і оборотний капітал, що перебувають у процесі безперервного руху, набуваючи різноманітних форм залежно від стадії кругообігу;

➤ резервний фонд утворюється на підприємстві за рахунок відрахувань від прибутку, використовується для покриття збитків, подолання тимчасових фінансових ускладнень (не менш як 25 % статутного фонду і не менш як 5 % від розміру прибутку);

➤ амортизаційний фонд утворюється в процесі використання основних засобів і нематеріальних активів за рахунок амортизаційних відрахувань, використовується для їх відтворення;

➤ фонд розвитку концентрує кошти, які використовуються для розвитку виробництва;

➤ валютний фонд формується на підприємствах, які одержують виручку у валюті від експортних операцій або купують валюту для імпорتنних операцій;

➤ фонд оплати праці формується на підприємстві для грошових виплат працівникам за виконану роботу згідно з трудовим договором;

➤ фонд виплати дивідендів утворюється на акціонерних підприємствах один раз на рік для виплати акціонерам дивідендів за акціями.

Залежно від *джерел формування* фінансові ресурси підприємства поділяються на:

➤ створені за рахунок власних і прирівняних до власних грошових надходжень (внески засновників у статутний фонд);

- внаслідок здійснення фінансово-господарської діяльності (нерозподілений прибуток, амортизаційний фонд, резервний фонд);
- у результаті операцій на фінансовому ринку (додатковий капітал, позичковий капітал);
- у порядку перерозподілу грошових коштів (бюджетні субсидії, страхові відшкодування, інші види ресурсів).

За *правом власності* фінансові ресурси поділяють на: власні кошти підприємницької структури; залучені кошти; позикові фінансові ресурси.

Первісне формування фінансових ресурсів відбувається під час створення господарських суб'єктів. На функціонуючих підприємствах фінансові ресурси формуються за рахунок прибутку та амортизаційних відрахувань.

У процесі своєї діяльності підприємство може додатково залучати фінансові ресурси через випуск і розміщення акцій та облігацій, з бюджету чи державних фондів цільового призначення, з централізованих корпоративних фондів, через отримання страхових сум за умови настання відповідного страхового випадку.

Залучені фінансові ресурси за характером використання подібні власним, оскільки після їх надходження вони переходять у розпорядження підприємства. Водночас існують певні обмеження у їх використанні, адже такі кошти мають здебільшого цільовий характер.

Бюджетні асигнування можуть надаватися підприємствам (як правило, державним) у таких формах: бюджетні інвестиції; державні дотації; державні субсидії.

Бюджетні інвестиції являють собою виділення коштів державного або місцевого бюджетів на розвиток виробництва, насамперед у вигляді капітальних вкладень.

Державні дотації - це виділення коштів з бюджету на покриття збитків підприємства, як правило, у разі, коли збитковість є наслідком певної політики держави, наприклад цінової.

Державні субсидії - це виділення коштів з бюджету суб'єктам підприємницької діяльності на вирішення певних завдань у рамках різного роду державних програм.

Надходження з державних цільових фондів за своїм змістом ідентичні бюджетним асигнуванням. Вони здійснюються у формі державних інвестицій і субсидій. Ці ресурси мають цільовий характер, що впливає із сутності даних фондів.

До позикових фінансових ресурсів відносять:

- банківський кредит. Його необхідність визначається характером кругообігу основних і оборотних засобів;
- бюджетний кредит. Цей кредит діє на тих самих принципах, що й банківський;

➤ комерційний кредит - це придбання товарів чи отримання послуг з відстроченням оплати. Подібна угода оформляється спеціальним борговим зобов'язанням - комерційним векселем.

Наявність фінансових ресурсів, їх ефективне використання визначають фінансове благополуччя підприємства, його платоспроможність, ліквідність, фінансову стійкість. Водночас висока питома вага залучених та позикових коштів ускладнює фінансову діяльність підприємства та потребує додаткових витрат на сплату відсотків за банківські кредити, дивідендів на акції, доходів на облігації, зменшує ліквідність балансу підприємства, підвищує фінансовий ризик. Тому в кожному конкретному випадку необхідно детально продумати доцільність залучення додаткових фінансових ресурсів.

Фінансовими результатами діяльності суб'єктів підприємницьких структур є прибуток або збиток. Прибуток - це показник, який відображає результати фінансово-господарської діяльності підприємств як суб'єктів господарювання і зазнає впливу багатьох чинників.

14.4 Формування фінансових результатів суб'єктів господарювання

Зростання прибутку означає збільшення потенційних можливостей підприємства, підвищення ступеня його ділової активності. За прибутком визначаються частка доходів власників підприємств, розміри дивідендів акціонерів, інших доходів. Прибуток визначає також рентабельність капіталу, впливає на вартість усього підприємства в цілому.

Прибуток є джерелом як забезпечення внутрішньогосподарських потреб підприємств, так і формування бюджетних ресурсів держави. Тому успішна, прибуткова діяльність вітчизняних підприємницьких структур є основою економічного розвитку держави.

Підприємство може отримувати прибуток у результаті операційної, фінансової та інвестиційної діяльності.

Відповідно до стандартів бухгалтерського обліку прибуток - це сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати.

Збитком вважається перевищення суми витрат над сумою доходів, для отримання яких були здійснені ці витрати.

Діяльність підприємств у сфері фінансових результатів спрямована на забезпечення отримання прибутку та його оптимальний розподіл і використання, а за наявності збитків - на встановлення їх причин та джерел покриття.

Валовий прибуток (збиток) розраховують як різницю між чистим доходом від реалізації продукції і собівартістю реалізованої продукції.

Фінансовий результат від операційної діяльності (прибуток, збиток) визначається як алгебраїчна сума валового прибутку (збитку) та іншого

операційного доходу, адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат.

Фінансовий результат до оподаткування (прибуток, збиток) визначається як алгебраїчна сума прибутку (збитку) від операційної діяльності, фінансових та інших доходів, фінансових та інших витрат.

Чистий фінансовий результат (прибуток, збиток) визначається як різниця між фінансовим результатом до оподаткування і суми податків з прибутку.

Отриманий підприємством прибуток може бути використаний на задоволення різноманітних потреб. По-перше, він спрямовується на формування фінансових ресурсів держави, фінансування бюджетних видатків через вилучення у підприємств частини прибутку в державний бюджет. По-друге, прибуток є джерелом формування фінансових ресурсів самих підприємств і використовується ними для забезпечення господарської діяльності.

Отже, отриманий підприємством прибуток є об'єктом розподілу. У розподілі прибутку можна виділити два етапи.

Перший етап - це розподіл загального прибутку. На цьому етапі учасниками розподілу є держава й підприємство. У результаті розподілу кожний з учасників одержує свою частку прибутку. Пропорція розподілу прибутку між державою і підприємствами має важливе значення для забезпечення державних потреб і потреб підприємств.

Другий етап - це розподіл і використання прибутку, що залишився в розпорядженні підприємств після здійснення платежів до бюджету.

Основні напрями використання прибутку - це виробничо-технічний розвиток підприємства, соціальний розвиток, матеріальне заохочення, включаючи виплату дивідендів в акціонерних товариствах, інші витрати.

Чистий прибуток підприємства спрямовується на формування резервного фонду, виплату дивідендів, поповнення статутного фонду, на інші цілі.

14.5 Фінанси неприбуткових організацій

До некомерційних організацій відносяться установи і організацій соціальної сфери. Установи, які фінансуються з бюджету (школи, лікарні, поліклініки, установи культури, дитячі дошкільні установи, державні органи влади й управління тощо), називаються бюджетними, їх фінансова діяльність пов'язана з кошторисним фінансуванням, що полягає у забезпеченні витрат за рахунок зовнішнього фінансування. Як метод організації фінансової діяльності кошторисне фінансування застосовується у тих сферах, де важко забезпечити самоокупність і прибутковість. В окремих випадках у межах одного підприємства чи організації може застосовуватись одночасно кошторисне фінансування і комерційна діяльність.

Некомерційними організаціями є також добровільні громадські формування, що об'єднують громадян на основі єдності інтересів, уподобань тощо. Незалежно від назви, яку дістає таке формування (рух, конгрес, фонд, спілка), всі вони поділяються на дві групи:

- 1) політичні партії;
- 2) громадські організації.

Політичні партії об'єднують громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, їх головна мета - участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого й регіонального самоврядування і представництва в їх складі.

Громадські організації створюються для задоволення та захисту соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів громадян.

Доходи політичних партій та громадських організацій формуються здебільшого за рахунок вступних та членських внесків, надходжень від належних їм комерційних структур, від проведення платних заходів, добровільних та спонсорських пожертвувань фізичних та юридичних осіб.

Видатки громадських формувань пов'язані з необхідністю фінансування витрат на статутну діяльність та її розвиток, оплату праці штатного управлінського апарату, адміністративно-господарські затрати, проведення культурно-масових заходів тощо.

Оскільки громадські організації та політичні партії - некомерційні організації, вони не сплачують податку на прибуток. Діяльність цих організацій регламентується виключно їх статутом.

Професійні спілки – найчисельніші самодіяльні громадські організації, метою діяльності яких є вираження, представлення і забезпечення захисту економічних, соціальних, трудових, духовних прав та інтересів своїх членів. Діяльність профспілкових організацій забезпечується за рахунок:

- вступних і членських внесків її членів;
- доходів від господарської, комерційної та іншої діяльності належних їм підприємств і організацій;
- благодійних внесків;
- коштів, що надходять їм від власників або уповноважених ними органів за колективними договорами.

Профспілкові організації мають право зберігати вільні кошти у банках, мати власність у вигляді будинків, готелів, обладнання та іншого майна.

Кошти, що надходять первинним профспілковим організаціям, витрачаються згідно з кошторисом на: культурно-виховну роботу, фізичну культуру і спорт,

матеріальну допомогу членам профспілок, адміністративно-господарські та організаційні витрати, преміювання профактиву.

Однією з форм реалізації і розвитку благодійної діяльності в сучасних умовах є створення добродчинних фондів. Кожен фонд є юридичною особою. Держава не втручається у справи добродчинних фондів, але може сприяти їхній діяльності.

Залежно від статусу добродчинні фонди поділяються на державні і місцеві. Фонди, як і громадські формування, можуть мати у власності кошти, майно, майнові права, необхідні для здійснення статутної діяльності.

Фінанси добродчинних фондів мають особливості організації, зумовлені відсутністю державного втручання, надання допомоги і додаткових пільг, переважання добровільних пожертвувань спонсорських внесків у джерелах формування коштів.

Доходи добродчинних фондів можуть формуватися за рахунок:

- внесків членів фондів;
- благодійних внесків і пожертвувань фізичних та юридичних осіб;
- коштів, що передаються на договірних засадах фізичними та юридичними особами для фінансування конкретних програм, які відповідають завданням фонду;
- кредитів та інших позик;
- доходів від діяльності фондів;
- частини доходів від діяльності створених благодійними фондами суб'єктів підприємництва в межах, передбачених їхніми установчими документами.

ТЕМА 15 ФІНАНСИ НАСЕЛЕННЯ

15.1 Ресурси домогосподарств та джерела їх формування

15.2 Витрати домогосподарств і їх складові

15.1 Ресурси домогосподарств та джерела їх формування

Фінанси громадян – один із важливих елементів фінансової системи. Формування і використання фінансових ресурсів громадян безпосередньо пов'язане з розвитком інших елементів фінансової системи: державних фінансів, фінансів підприємств і установ, розвитком банківської системи, страхування та ін. Фінанси громадян відіграють в такій системі провідну роль, оскільки розвиток системи в цілому, як правило, підпорядкований забезпеченню інтересів громадян, їх груп і об'єднань. В економічній теорії з метою відображення діяльності окремих громадян та їх груп використовується термін «домогосподарство».

Домашнє господарство – це сукупність осіб, які ведуть спільне господарство (мають спільні витрати на утримання житла, харчування тощо), повністю або частково об'єднують і витрачають кошти. При цьому наявність родинних стосунків між такими особами не є обов'язковою. Діяльність домогосподарства передбачає формування доходів, а також здійснення витрат і використання наявних ресурсів. Фінанси домогосподарств зводяться до проведення операцій з фінансовими активами і зобов'язаннями, які здійснюються громадянами. Аналіз фінансової діяльності домогосподарства передбачає визначення структури їх доходів, обсягів та складу витрат.

Ресурси домогосподарств – сукупність активів, що перебувають у розпорядженні громадян і використовуються з метою забезпечення їх діяльності. Ресурси громадян включають грошові доходи, вартість продукції з особистого підсобного господарства, пільги та субсидії, суму використаних заощаджень, залучених позик, повернених домогосподарству боргів, а також інших надходжень.

Розрізняють *номінальні, наявні та реальні наявні* доходи громадян. **Номінальні доходи** охоплюють обсяги доходів, одержаних домогосподарством у грошовій формі в поточному періоді. **Наявні доходи** – це та сума грошових доходів, яка використовується домогосподарствами на придбання споживчих товарів та оплату послуг. Величина наявних доходів є меншою за суму номінальних доходів на величину податків і зборів. **Реальні наявні доходи** визначають, ґрунтуючись на сумі наявних доходів громадян з урахуванням індексу інфляції.

Грошові доходи домогосподарств охоплюють всі грошові та натуральні (визначені в грошовому еквіваленті) надходження, що одержують члени домогосподарства у звітному періоді. До них належать: оплата праці, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості; проценти; дивіденди, надходження

від продажу цінних паперів, нерухомості, особистого та домашнього майна; продукції підсобного господарства; соціальна допомога, пенсії, стипендії, грошова допомога від родичів та ін.

Заробітна плата – доходи, одержані громадянами від участі в господарській діяльності як найманих працівників. Прибуток є формою реалізації участі громадян у проведенні підприємницької діяльності. Доходи від власності зводяться до коштів, одержаних від володіння матеріальними і нематеріальними (враховуючи фінансові) активами. До поточних трансфертів належать пенсії, стипендії, субсидії, державна допомога та інші види виплат. До цієї групи відносять також державні кошти, спрямовані на забезпечення соціального захисту населення. Це, зокрема, надання послугу сферах охорони здоров'я, освіти, культури та ін. До інших доходів зараховують доходи, одержані від підсобного господарства, надання послуг населенню, гонорари, аліменти та ін.

Формування і використання фінансових ресурсів громадян відображається в бюджеті домогосподарств. Дохідна частина бюджету громадян формується за рахунок доходів та одержаних позик. Витрати бюджету пов'язані з фінансуванням діяльності громадян.

Ресурси громадян формуються за рахунок різних джерел. Вони поділяються на дві групи: власні кошти та позики. Власні кошти – це ті грошові кошти та інші активи, які перебувають у власності громадян (домогосподарств) і використовуються з метою зміни структури фінансових ресурсів. Наприклад, коли домогосподарство має на рахунку в банку певну суму грошових коштів, а потім використовує її на придбання цінних паперів, грошові кошти перетворюються на інші активи. При цьому структура фінансових ресурсів громадян змінюється, а їх загальна вартість залишається незмінною. Власними коштами є також доходи, що одержує громадянин (домогосподарство) від участі в підприємницькій діяльності, проведення інвестиційних операцій, у вигляді оплати праці та ін.

Позики – це ті кошти, які громадянин отримує за умов повернення. Вони можуть використовуватися з метою формування ресурсів громадян. При цьому змінюється як структура ресурсів, так і їх загальна вартість. Та слід звернути увагу на те, що в таких випадках виникає заборгованість громадянина за одержаними в позику коштами. Вона підлягає погашенню в установлені терміни згідно з умовами позики.

До власних джерел формування ресурсів громадян належать:

1 Доходи, які громадянин одержує від участі в господарському процесі як найманий працівник. Такі доходи включають: заробітну плату, премії, додаткові виплати, надбавки, подарунки та ін.

2 Грошові кошти, які громадянин отримує від здійснення підприємницької діяльності. Це – підприємницький дохід, прибуток, премії та доплати.

3 Доходи від власності на майно. Вони виникають при передачі майна в спадщину, в оренду, при його продажу та ін. До цієї групи доходів зараховують орендну плату, роялті, доходи від продажу, доходи, отримані при одержанні спадщини та ін.

4 Надходження від інвестиційної діяльності. Це – доходи, які одержують громадяни у вигляді процентів, дивідендів, спекулятивних прибутків та ін.

5 Доходи, що отримують громадяни у формі соціальних виплат державними чи недержавними інститутами. До таких доходів належать: пенсії, стипендії, субсидії, трансферти, допомога та ін.

6 Інші доходи, з-поміж яких: виграші та призи, знайдене майно, аліменти, гонорари, подарунки, перекази та ін.

До складу позик належать:

- 1) кредити, одержані у фінансових установах;
- 2) товарно-матеріальні цінності, одержані на умовах кредиту або відстрочення платежу;
- 3) грошові кошти, одержані від інших громадян за умов позики;
- 4) інші кошти, які одержані на умовах позики.

15.2 Витрати домогосподарств і їх складові

Доходи громадян використовуються з метою забезпечення таких витрат:

- сплати податків, платежів та відрахувань до державного бюджету та державних цільових фондів;
- фінансування витрат, пов'язаних із забезпеченням особистого споживання, включаючи одержання освіти, культурний розвиток та ін.;
- формування фондів заощадження.

Кожен із названих вище пунктів має певне функціональне призначення. Податки є основою формування фондів на державному або місцевому рівнях. Такі виплати забезпечують фінансування функцій держави та державних програм, спрямованих на проведення регулювання економічних і соціальних процесів. Друга група витрат пов'язана із забезпеченням життєдіяльності громадян. Кошти спрямовуються на придбання товарів і послуг з метою споживання. Фонди заощадження створюються для забезпечення витрат у майбутні періоди, коли виникає необхідність у проведенні додаткових виплат (хвороба, нещасні випадки, безробіття та ін.), придбання товарів довгострокового користування та проведення інвестиційної діяльності.

Ресурси використовуються громадянами з метою забезпечення їх діяльності. Це, зокрема, передбачає придбання товарів та послуг для задоволення потреб людей, здійснення заощаджень з метою фінансування майбутніх витрат, створення резервів, відшкодування частини доходів до державного бюджету та ін.

Фінансова діяльність громадян (проведення операцій з фінансовими активами), як правило, виникає у процесі придбання товарів довгострокового користування (з використанням кредиту, оренди, цінних паперів, застави та ін.). Та найактивніше фінансові операції здійснюються громадянами під час формування і використання фондів заощаджень. Вони пов'язані з купівлею-продажем цінних паперів, валютних ресурсів, проведенням депозитних операцій, страхуванням, наданням коштів у позику та ін.

Витрати домогосподарства – це сукупність платежів, що здійснюються домогосподарством у звітному періоді з метою забезпечення своєї життєдіяльності. До основних показників витрат домогосподарств належать наступні витрати:

- на сплату податкових платежів;
- продовольчі товари (харчування);
- непродовольчі товари;
- послуги;
- вкладення в об'єкти інвестиційної діяльності;
- інші витрати.

Витрати охоплюють грошові витрати домогосподарства на виплату податкових платежів, купівлю продуктів харчування, непродовольчих товарів, а також на оплату особистих послуг. Крім споживчих витрат здійснюються також вклади в об'єкти інвестиційної діяльності. До інших витрат належать виплати, пов'язані з веденням особистого підсобного господарства; грошова допомога родичам та іншим особам, витрати на купівлю нерухомості та ін. (табл. 15.1).

Таблиця 15.3 – Структура грошових витрат та заощаджень населення, %

Показник	%
1. Придбання товарів та послуг	79,46
2. Поточні податки та доходи від власності (сплачені)	7,79
3. Нагромадження нефінансових активів	0,86
4. Приріст фінансових активів	11,89
Витрати і заощадження, всього	100

Важливу роль у фінансуванні витрат на споживання відіграє кредитування громадян. Придбання товарів і послуг в кредит отримало значний розвиток у промислово розвинутих країнах. Це – важіль розширення особистого споживання, і разом з тим, кредитної діяльності фінансових установ. Щодо України, то в останні роки частка споживчих кредитів у структурі залучених коштів громадян помітно зросла. Проте вона ще не досягає рівня зарубіжних країн.

Громадяни України користуються правом на придбання товарів із розстроченням платежу. Продаж товарів за таких умов здійснюється згідно з

угодою купівлі-продажу в розстрочку. Така угода укладається між фізичною особою і суб'єктами господарювання, що здійснюють продаж товару. Фінансування таких операцій передбачає залучення кредитних ресурсів. Джерелами виплати вартості товару, а також відсотків за кредити, є заробітна плата, стипендії, пенсії та інші доходи. Погашення кредиту може здійснюватись шляхом внесків грошових коштів готівкою або за допомогою безготівкового перерахунку через банківські установи.

Розрізняють активні та пасивні заощадження. Активними є заощадження, які здійснюються з метою одержання доходів. Пасивні заощадження використовуються для збільшення споживання. Значна їх частка спрямовується на придбання товарів довгострокового користування.

Заощадження поділяються на дві частини: касові запаси та кошти, що спрямовуються на фінансовий ринок. Касові запаси громадян – це ресурси, що залишаються після проведення необхідних витрат і не використовуються в інвестиційній діяльності. Касові запаси називають ще неорганізованими заощадженнями. До них належать кошти у формі національної та іноземної валют, що не вкладаються у фінансові установи та накопичуються з метою створення резервів для проведення платежів у майбутніх періодах.

До організованих заощаджень належать кошти громадян, що накопичуються у фінансово-кредитних установах або спрямовуються на придбання цінних паперів.

Заощадження відіграють важливу роль у розвитку економіки. Заощадження можуть здійснюватися у грошовій формі та у формі реальних (фізичних) інвестицій. Грошова форма охоплює приріст готівкових грошей, витрати на купівлю цінних паперів, придбання іноземних валют та ін. Реальна форма інвестицій – це нагромадження основних фондів і матеріальних запасів в особистих підсобних господарствах громадян, придбання або будівництво будинків, квартир, гаражів, дачних споруд та ін.

ТЕМА 16 ФОНДОВИЙ РИНОК ТА ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ

16.1 Загальна характеристика фондового ринку.

16.2 Ознаки класифікації фондового ринку.

16.3 Учасники фондового ринку та їх професійна діяльність.

16.4 Основні операції фондового ринку.

16.1 Загальна характеристика фондового ринку

Фондовий ринок (ринок цінних паперів) – сукупність учасників фондового ринку та правовідносин між ними щодо розміщення, обігу та обліку цінних паперів і похідних (деривативів) [20]. В економічній літературі терміни «фондовий ринок» і «ринок цінних паперів» стали майже синонімами. Це пояснюється певними об'єктивними обставинами і, в першу чергу, фінансовими інструментами, об'єктами та суб'єктами фондового ринку. Основними інструментами фондового ринку є цінні папери різних видів, типів, які формують свої сегменти: грошового ринку, ринку цінних паперів, ринку капіталів, фондового ринку. У таблиці 16.1 представлений фінансовий ринок за сегментами, що пов'язані з цінними паперами.

Таблиця 16.1 – Фінансові інструменти за основними сегментами ринку

Фінансовий ринок	
сегменти ринку	фінансові інструменти
грошовий	— гроші — короткострокові цінні папери
цінних паперів	— короткострокові — середньо- і — довгострокові цінні папери
фондовий	— середньострокові і — довгострокові цінні папери
капіталів	— довгострокові цінні папери — середньо- і довгострокові кредити

Як бачимо із таблиці 16.1, ринок цінних паперів є ширшим за своїм економічним змістом і включає, крім короткострокових цінних паперів, середньострокові та довгострокові, які є основними інструментами фондового ринку.

Ефективне функціонування фондового ринку в багатьох країнах забезпечує ефективне використання вільних фінансових ресурсів і стійкі темпи зростання економіки цих країн. Кожний фондовий ринок має свої завдання, принципи, функції, напрями розвитку, умови функціонування.

Основними завданнями сучасного фондового ринку України є:

➤ мобілізація тимчасово вільних фінансових ресурсів для здійснення конкретних інвестицій;

➤ формування ринкової інфраструктури, яка відповідає міжнародним стандартам;

- розвиток вторинного ринку;
- активізація маркетингових досліджень;
- трансформація відносин власності;
- удосконалення ринкового механізму і системи управління;
- забезпечення контролю над капіталом на основі державного регулювання;
- зменшення інвестиційного ризику;
- формування портфельних стратегій;
- розвиток ціноутворення;
- прогнозування перспективних напрямів розвитку та інші.

Сучасний світовий фондовий ринок розвивається за такими напрямками:

- подальша автоматизація фондових операцій, об'єднання окремих комп'ютерних систем у Всесвітню мережу електронної комунікації;
- створення нових видів і модифікацій цінних паперів;
- розширення інтернаціоналізації фондової діяльності.

Для України, крім цих трьох напрямів, актуальними для розвитку фондового ринку сьогодні є:

- своєчасне становлення системи державного регулювання;
- сприяння підвищенню рівня організованості позабіржового ринку;
- створення сучасної інфраструктури фондового ринку;
- забезпечення умов для конкуренції у фондовій діяльності;
- розвиток вторинного ринку цінних паперів, насамперед у рамках системи фондових бірж України тощо.

Умови функціонування фондового ринку:

- 1) учасники ринку є вільними у своїх діях щодо купівлі-продажу фінансових активів;
- 2) продавців і покупців має бути достатньо для того, щоб кожен з учасників ринку міг вільно вибрати торгового партнера з метою підтримки конкурентного середовища;
- 3) сформована законодавча база, яка сприяє його розвитку.

Загальні принципи функціонування організованого фондового ринку:

- цілісності;
- упорядкованості;
- прозорості;
- рівні можливості для всіх учасників;
- збалансованості.

Принцип цілісності забезпечується єдиним місцем котирування, яким є УФБ, єдиним Центральним депозитарієм цінних паперів і єдиним Кліринговим банком,

які забезпечують функціонування системи електронного обігу цінних паперів і проведення торгів акціями, облігаціями тощо. **Принцип упорядкованості** передбачає наявність «правил гри» на ринку та контролю за їх виконанням. **Прозорість**, як принцип, потребує і забезпечує регулярну інформацію про діяльність емітента та курсу його цінних паперів шляхом публікації її в офіційному виданні УФБ. **Рівні можливості для всіх учасників** ринку забезпечать здорову конкуренцію на ринку. **Збалансованість** на ринку передбачає відповідність у розвитку всіх секторів ринку. Важливу роль на фондовому ринку відіграє «спокій» - це правило ринку, яке підкреслює, що ринок не може бути «бурхливим», бо інакше дрібні інвестори, що є його опорою, залишають ринок.

Роль фондового ринку в системі економічного механізму держави визначають **функції**, які він виконує. Їх поділяють на дві групи:

Загальноринкові – це:

- отримання прибутку від операцій на даному ринку;
- цінова, що забезпечує формування ринкових цін;
- інформаційна – забезпечує збір інформації про суб'єктів і об'єктів ринку і доведення її до учасників;
- регульовальна – ринок встановлює правила торгівлі, порядок вирішення спірних питань між учасниками, встановлює пріоритети, органи контролю, управління та ін.

Специфічні – це:

- функція перерозподілу;
- функція страхування цінних і фінансових ризиків (стала можливою завдяки появі ф'ючерсних і опціонних контрактів);
- перерозподіл коштів між галузями і сферами ринкової діяльності;
- перерахунок заощаджень з невиробничої у виробничу форму;
- фінансування дефіциту державного бюджету на неінфляційній основі, тобто без випуску в обіг додаткових коштів та ін.

Фондовому ринку властиві специфічні риси поєднання інтересів продавців і покупців капіталу у вигляді грошей, цінних паперів і фондів.

Фондовий ринок — це важлива складова ринкової економіки країни. В Україні з перехідною економікою обіг цінних паперів стає однією з основних галузей фінансової сфери, без функціонування якої неможливе існування ринкової економіки.

16.2 Ознаки класифікації фондового ринку

Фондовий ринок – це система економічних і правових відносин, пов'язаних із випуском та обігом цінних паперів.

Як сегмент фінансового ринку фондовий ринок підлягає класифікації за такими самими ознаками, його можна розділити на багато частин – секторів.

Таблиця 16.2 – Сектори фондового ринку

Критерії класифікації	Сектори ринку
Спосіб розміщення цінних паперів	- первинний ринок - вторинний ринок
Термін обігу цінних паперів	- з установленим терміном обігу - без установленого терміну обігу
Умови емісії та механізм обігу цінних паперів	- місцевий ринок цінних паперів - національний ринок цінних паперів - міжнародний ринок цінних паперів
Місце операцій з цінними паперами	- біржовий ринок - позабіржовий ринок
Специфіка організаційної структури	- горизонтальний (ринок США) - вертикальний (ринок Франції)
Економічна природа цінних паперів	- ринок боргових цінних паперів - ринок пайових цінних паперів - ринок похідних цінних паперів - ринок іпотечних цінних паперів - ринок приватизаційних цінних паперів - ринок товаророзпорядчих цінних паперів
Суб'єкти випуску цінних паперів	- ринок державних позик - ринок муніципальних позик - ринок цінних паперів підприємств і організацій
Механізм виплати доходу	- ринок цінних паперів з фіксованим доходом - ринок цінних паперів зі змінним доходом
Поведінка суб'єктів ринку	- «ведмежий ринок» - «бичачий ринок»

За способом розміщення цінних паперів фондовий ринок поділяють на **первинний і вторинний**.

Первинний ринок – це сукупність правовідносин, пов'язаних з розміщенням цінних паперів. Це ринок перших та повторних емісій, на якому здійснюється початкове розміщення цінних паперів серед інвесторів та початкове вкладення капіталу в різні галузі економіки. Первинне розміщення цінних паперів різних компаній може проводитися шляхом передплати, відкритого продажу або проведення аукціонів.

Вторинний ринок цінних паперів – сукупність правовідносин, пов'язаних з обігом цінних паперів. На вторинному ринку мають обіг емітовані раніше цінні папери. Головною метою вторинного ринку є забезпечення ліквідності цінних паперів, тобто створення умов для найширшої торгівлі ними.

За терміном обігу цінних паперів фондовий ринок поділяють на ринок **грошових і капітальних** цінних паперів. На ринку грошових цінних паперів

перебувають в основному в обігу боргові зобов'язання. На ринку капітальних цінних паперів мають обіг переважно інструменти власності – акції, а також інші середньо- та довгострокові боргові зобов'язання.

За умовами емісії (територією обігу цінних паперів) фондовий ринок поділяють на *місцевий ринок цінних паперів, національний і міжнародний*. На місцевому фондовому ринку перебувають в обігу цінні папери, емітовані суб'єктами регіонального рівня; на національному ринку перебувають в обігу цінні папери, емітовані резидентами або нерезидентами відповідно до законодавства країни. Вітчизняні емітенти можуть розміщувати цінні папери за межами України виключно на підставі дозволу ДЕЦПФР, крім облігацій зовнішніх державних позик України; на міжнародному ринку мають обіг цінні папери, емітовані поза юрисдикцією будь-якої країни, що пропонуються для продажу інвесторам різних країн. Можливість залучати кошти на міжнародному ринку залежить від кредитного рейтингу емітента та інтересу до нього з боку потенційних інвесторів. Особливості розміщення та обігу на території України цінних паперів іноземних емітентів визначаються ДКЦПФР згідно із законодавством України.

Залежно від місця, де здійснюється торгівля з цінними паперами, фондовий ринок розрізняють *біржовий і позабіржовий*. Біржовий ринок – це торгівля цінними паперами на фондових біржах, це завжди організований ринок цінних паперів, оскільки торгівля тут проводиться строго за правилами біржі і тільки між біржовими посередниками. На біржовому ринку існує кілька місць проведення операцій з цінними паперами, причому кожне з них призначене для компаній із різними ризиками і обсягами діяльності. Найбільш відомим, престижним і ефективним місцем є фондова біржа, тобто організаційно оформлений регулярний ринок з купівлі-продажу цінних паперів, що утворюється торгівцями фондових цінностей. Крім організаційно оформленого біржового ринку, існує позаспівковий біржовий ринок, який обслуговує компанії, що не потрапили на повну біржу і вимоги до них простіші: трирічний стаж бездоганної роботи і продаж на біржі не менше 10 % своїх акцій.

Позабіржовий ринок – це торгівля цінними паперами, що здійснюється за межами біржі. Позабіржовий фондовий ринок представлений торгівлею «з прилавка» і «третім ярусом». Торгівля «з прилавка» – це купівля-продаж цінних паперів підприємств, результати діяльності яких не дають їм змоги потрапити на фондову біржу. Це переважно акції молодих маловідомих компаній, торгівля якими жорстко не регламентована. «Третій ярус» – це також позабіржовий ринок, відмінність його від торгівлі «з прилавка» полягає в тому, що на цьому ринку діють такі самі правила укладання угод, що й на біржі. Позабіржовий ринок може бути організованим і неорганізованим.

Залежно від специфіки організаційної структури фондового ринку розрізняють *вертикальний і горизонтальний ринки*. Прикладом горизонтального ринку є ринок США, де на різних біржах країни котируються цінні папери різних за своїм економічним статусом компаній. Прикладом вертикальної організації ринку є Франція, де всі цінні папери котируються в системі Товариства французьких бірж, зберігаються й обліковуються в національному депозитарії.

Залежно від економічної природи цінних паперів фондовий ринок розподіляється на ринки боргових, пайових, іпотечних, приватизаційних, товаророзпорядчих цінних паперів і похідних.

Залежно від суб'єктів випуску цінних паперів фондовий ринок розподіляється на ринок державних і муніципальних позик та ринок цінних паперів підприємств і організацій. На ринку цінних паперів органів влади обертаються облігації державних (центральної влади) і муніципальних (місцевої влади) позик, на фондовому ринку підприємств – цінні папери приватного сектора.

Залежно від механізму виплати доходу фондовий ринок поділяють на *ринок цінних паперів з фіксованим доходом і ринок цінних паперів зі змінним доходом*.

Залежно від поведінки суб'єктів фондового ринку останній поділяють на «ведмежий ринок» і «бичачий ринок». На «ведмежому ринку» переважають учасники, що розраховують на зниження цін на цінні папери і продають їх з надією купити пізніше, коли ціни знизяться ще більше; на «бичачому ринку» переважають суб'єкти, що купують цінні папери з розрахунком на підвищення цін.

Крім наведеної класифікації, фондовий ринок можна диференціювати і за іншими ознаками, наприклад:

- за категоріями емітентів – ринок цінних паперів корпорацій, ринок державних цінних паперів тощо;
- за видами (категоріями) цінних паперів – ринок акцій, в тому числі за їх видами, ринок облігацій, інших цінних паперів.

Велике розмаїття ознак класифікації фондового ринку свідчить про безмежне поле для діяльності його учасників.

16.3 Учасники фондового ринку та їх професійна діяльність

Учасників фондового ринку можна поділити на дві групи: прямі (безпосередні) учасники, які здійснюють професійну діяльність на фондовому ринку, і побічних, які забезпечують діяльність фінансових інститутів, що здійснюють професійну діяльність.

Безпосередніми учасниками фондового ринку є:

- а) емітенти – юридичні особи, АРК або міські ради, а також держава в особі уповноважених нею органів державної влади, яка від свого імені розміщує емісійні цінні папери та бере на себе зобов'язання щодо них перед їх власниками;

б) інвестори в цінні папери – фізичні та юридичні особи, резиденти і нерезиденти, які набули права власності на цінні папери з метою отримання доходу від вкладених коштів або набуття відповідних прав, що надаються власнику цінних паперів відповідно до законодавства.;

в) саморегулівні організації професійних учасників ринку – неприбуткові об'єднання учасників фондового ринку, що проводять професійну діяльність на ньому з торгівлі цінними паперами, управління активами інституційних інвесторів, депозитарну діяльність (діяльність реєстраторів і зберігачів), утворені відповідно до критеріїв і вимог, установлених ДКЦПФР;

г) професійні учасники – юридичні особи, які на підставі ліцензії, виданої ДКЦПФР, провадять на фондовому ринку професійну діяльність, види якої визначені законами України.

Групу побічних учасників фондового ринку можна представити як:

- споживачі (підприємства, органи влади);
- постачальники (домогосподарства, підприємства, зокрема неприбуткові, інституціональні інвестори – банки, трасти, інвестиційні фонди, пенсійні фонди і страхові компанії);
- суб'єкти, що обслуговують ринок (аудиторські, консалтингові, рекламні фірми; учасники, що здійснюють обслуговування емісійної, брокерської, дилерської, представницької, депозитарної, клірингової, реєстраторської і регулювальної діяльності);
- органи, що регулюють діяльність учасників ринку (державні та органи самоврядування, недержавні – фондова біржа, різноманітні професійні організації суб'єктів ринку).

Всіх учасників фондового ринку відносять до його суб'єктів - це фізичні особи або організації, які продають, купують цінні папери або обслуговують їх обіг, тобто це ті, хто вступає між собою в певні економічні взаємовідносини з приводу обміну цінними паперами.

В економічній літературі переважно виділяють чотири основних суб'єкта (учасника) фондового ринку:

- *емітенти* – це ті, хто здійснює емісію, установлену законодавством послідовність дій щодо випуску та розміщення емісійних цінних паперів. Це переважно держава, комерційні підприємства чи організації;
- *інвестори* – громадяни та юридичні особи країни, а також іноземні громадяни, фірми, держави, які приймають рішення про вкладення особистих, позичених або залучених коштів в об'єкти інвестування.;
- *фондові посередники* – це фінансові організації, що надають посередницькі послуги у процесі здійснення операцій із цінними паперами (брокерські, дилерські контори, саморегулівні організації тощо);

➤ *організації, що обслуговують ринок цінних паперів* – організації, які виконують всі інші функції на ринку цінних паперів, крім функції купівлі-продажу цих цінних паперів: фондові біржі, розрахункові центри, реєстратори та ін.

Кінцеві результати діяльності (основні цілі) суб'єктів (учасників) фондового ринку представлені в таблиці 16.3.

Суб'єкти ринку, що вкладають свої капітали в цінні папери, намагаються досягти власних загальних цілей, які можна об'єднати в групи: дохідності, ліквідності і безпеки (зниження ризику).

Професійна діяльність на фондовому ринку – це діяльність юридичних осіб з надання фінансових та інших послуг у сфері розміщення та обігу цінних паперів, обліку прав за цінними паперами, управління активами інституційних інвесторів, що відповідає вимогам, установленим законодавством.

Таблиця 16.3 – Основні цілі суб'єктів (учасників) фондового ринку

Суб'єкти ринку	Основні цілі суб'єктів ринку
Емітенти	отримання доходу від емісії цінних паперів
Інвестори в цінні папери	отримання доходу від вкладених коштів або набуття відповідних прав, що надаються власнику цінних паперів
Саморегульовані організації	здійснення професійної діяльності, розвиток інфраструктури фінансового ринку, підтримка високих професійних стандартів
Споживачі	отримання додаткового джерела фінансування
Постачальники: - домогосподарства - портфельні інвестори - стратегічні інвестори - інституційні інвестори	збереження і нагромадження заощаджень; збільшення капіталу; збільшення вартості портфеля цінних паперів (банки, інвестиційні фонди, страхові компанії); контроль над підприємством з метою отримання прибутку від його діяльності отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів
Торгівці	отримання прибутку від діяльності з цінними паперами
Організації, що обслуговують ринок	одержання прибутку від надання платних послуг споживачам, постачальникам і торговцям
Органи, що регулюють діяльність учасників	цілі некомерційного характеру, пов'язані зі встановленням «правил гри» та наглядом за їх виконанням

Професійна діяльність на фондовому ринку здійснюється виключно на підставі ліцензії, що видається ДКЦПФР. Поєднання професійної діяльності з іншими видами діяльності, за винятком банківської, не допускається.

Основні види професійної діяльності на фондовому ринку:

1) діяльність з торгівлі цінними паперами – провадиться торгівцями цінними паперами (далі – торгівці) – господарськими товариствами, для яких операції з цінними паперами є виключним видом діяльності, а також банками.

Професійна діяльність з торгівлі цінними паперами включає:

а) брокерську діяльність – укладення торгівцем цивільно-правових договорів (зокрема договорів комісії, доручення) щодо цінних паперів від свого імені (від імені іншої особи), за дорученням і за рахунок іншої особи.;

б) дилерську діяльність – укладення торгівцем цивільно-правових договорів щодо цінних паперів від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу, крім випадків, передбачених законом. Торгівцю дозволяється провадити дилерську діяльність, якщо він має сплачений грошима статутний капітал у розмірі не менше як 120 тисяч гривень;

в) андерайтинг – розміщення (підписка, продаж) цінних паперів торгівцем за дорученням, від імені та за рахунок емітента. Торгівцю дозволяється провадити андерайтинг, якщо він має сплачений грошима статутний капітал у розмірі не менш як 600 тисяч гривень.;

г) діяльність з управління цінними паперами – діяльність, яка провадиться торгівцем від свого імені за винагороду протягом визначеного строку на підставі договору про управління переданими йому цінними паперами та грошовими коштами, призначеними для інвестування в цінні папери.

Не вважається професійною діяльністю з торгівлі цінними паперами:

- розміщення і викуп емітентом власних цінних паперів;
- проведення юридичними особами та фізичними особами – підприємцями розрахунків з використанням векселів та/або заставних;
- внесення цінних паперів до статутного капіталу юридичних осіб;
- провадження юридичними особами на підставі договорів комісії або договорів доручення купівлі-продажу (обміну) цінних паперів через торговця, який має ліцензію на провадження брокерської діяльності;

2) діяльність з управління активами інституційних інвесторів – професійна діяльність учасника фондового ринку – компанії з управління активами, що провадиться нею за винагороду від свого імені або на підставі відповідного договору про управління активами інституційних інвесторів. Така діяльність регулюється спеціальним законодавством;

3) депозитарна діяльність – надання послуг щодо зберігання цінних паперів незалежно від форми їх випуску, відкриття та ведення рахунків у цінних паперах, обслуговування операцій на цих рахунках та угод з цінними паперами. Депозитарна діяльність провадиться учасниками фондового ринку відповідно до законодавства про депозитарну систему України;

4) діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку – це діяльність професійного учасника фондового ринку (організатора торгівлі) щодо:

- створення організаційних, технологічних, інформаційних, правових та інших умов для збирання та поширення інформації стосовно попиту і пропозицій;
- проведення регулярних торгів фінансовими інструментами за встановленими правилами;
- централізованого укладення і виконання договорів щодо фінансових інструментів, у тому числі здійснення клірингу та розрахунків за ними;
- розв'язання спорів між членами організатора торгівлі. До організаторів торгівлі на фондовому ринку відносять фондові біржі.

Конкретними функціями учасників, які впливають із їх професійної діяльності на фондовому ринку, є:

- емісійна, тобто організація випуску і розміщення цінних паперів;
- брокерська – здійснення угод з цінними паперами в ролі комісіонера чи довіреної особи;
- дилерська – здійснення угод з цінними паперами від власної особи і за свої кошти;
- представницька – представництво інтересів однієї зі сторін в угоді щодо цінних паперів;
- консалтингова – надання юридичних, економічних, технічних, навчальних та інших видів консультацій щодо цінних паперів;
- аудиторська – перевірка правильності ведення бухгалтерського обліку і реального фінансового стану емітента;
- депозитарна – надання послуг щодо збереження, передачі, обліку цінних паперів;
- клірингова – здійснення операцій зі збирання, перевірки й підготовки документів щодо виконання угод стосовно цінних паперів;
- реєстраторська – ведення реєстрів власників цінних паперів;
- регулювальна – правове регулювання діяльності учасників.

Дані функції, в процесі їх виконання, переплітаються, доповнюють одна одну, що забезпечує ефективний результат діяльності професійних учасників ринку.

16.4 Основні операції фондового ринку

Окремі сектори (сегменти) фондового ринку суттєво впливають на його розвиток і визначають специфіку операцій на ньому.

Операції з цінними паперами (фондові операції) - це дія з цінними паперами чи коштами на ринку цінних паперів для досягнення поставленої мети. Всі операції з цінними паперами на фондовому ринку здійснюють його учасники. Найбільш поширеними є три групи операцій:

1) емісійні - здійснюються з метою забезпечення діяльності суб'єкта фінансовими ресурсами: формування і збільшення власного капіталу, залучення позикового капіталу чи ресурсів в обіг. За своїм економічним призначенням це пасивні операції, які здійснюються через емісію цінних паперів, тому їх називають емісійні;

2) інвестиційні - вкладання суб'єктом операцій власних та залучених фінансових ресурсів у фондові активи від власного імені. За своїм економічним призначенням це активні операції, які здійснюються шляхом придбання фондових активів на біржі, в торговельній системі, на позабіржовому ринку;

3) клієнтські - забезпечення зобов'язань суб'єкта операцій перед клієнтом щодо цінних паперів чи зобов'язань клієнта, пов'язаних із цінними паперами.

У сучасній економічній літературі розглядається широкий спектр **фондових операцій**, серед яких є:

➤ випуск цінних паперів – сукупність дій щодо певного виду емісійних цінних паперів одного емітента, однієї номінальної вартості, які мають однакову форму випуску і міжнародний ідентифікаційний номер, забезпечують їх власникам однакові права незалежно від часу придбання і розміщення на фондовому ринку;

➤ емісія – установлена законодавством послідовність дій емітента щодо випуску та розміщення емісійних цінних паперів;

➤ обіг цінних паперів – вчинення правочинів, пов'язаних з переходом прав власності на цінні папери і прав за цінними паперами, за винятком договорів, що укладаються під час розміщення цінних паперів.

➤ розміщення цінних паперів – 1) відчуження їх емітентом або андеррайтером шляхом укладення цивільно-правового договору з першим власником, яким є особа, що отримала цінні папери у власність безпосередньо в емітента (або в особи, що видала цінний папір) чи андеррайтера під час їх розміщення; 2) продаж цінних паперів потенційним інвесторам;

➤ купівля-продаж – передача прав власності на цінні папери за кошти;

➤ реєстрація випуску та проспекту емісії цінних паперів – внесення Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку протягом 30 днів після отримання заяви і всіх необхідних документів для здійснення реєстрації випуску та проспекту емісії цінних паперів, всього переліку необхідних документів для здійснення реєстрації або відмови від даної операції.;

➤ конвертація (конверсія) – обмін цінних паперів одного виду на інший, але емітовані однією й тією ж компанією. В угоді про випуск облігацій і привілейованих акцій часто передбачають право конверсії, що дає змогу власникам цих цінних паперів обмінювати їх на інші цінні папери, звичайно прості (звичайні) акції, за певним курсом (або ціною) конверсії;

➤ стопінг – продаж одного цінного папера з одночасною купівлею іншого з метою ухилення від податків, які необхідно сплачувати при тривалому володінні цінними паперами;

➤ зберігання – забезпечення збереженості й цілісності цінних паперів;

➤ трастові – довірче управління переданими у власність цінними паперами, які належать на правах власності іншій особі;

➤ застава – передача цінних паперів, які є забезпеченням позики. Заставними є переважно довгострокові цінні папери, що випускаються переважно іпотечними банками під заставу земельних ділянок, будинків та іншого нерухомого майна і дають прибуток у вигляді відсотків;

➤ кліринг – система безготівкових розрахунків за цінні папери та послуги, що базується на заліку взаємних вимог і зобов'язань;

➤ реєстрація і перереєстрація власників цінних паперів – закріплення та зміна прав власності на цінні папери;

➤ маркетинг – система внутрішньофірмового управління, спрямована на вивчення і врахування попиту й вимог фондового ринку для орієнтації в своїй діяльності;

➤ ціноутворення – процес формування ціни на цінні папери;

➤ страхування – створення за рахунок суб'єктів господарювання та фізичних осіб спеціальних резервних фондів, які призначені для відшкодування збитків і втрат, викликаних несприятливими обставинами, що склалися на фондовому ринку;

➤ погашення – повернення коштів позичальником кредитору;

➤ дарування – перехід права власності на цінні папери від однієї особи до іншої на основі договору дарування;

➤ успадкування – перехід права власності на цінні папери від однієї особи до іншої у випадку смерті першої;

➤ спліт (розщеплення) чи дроблення – операція, що спричиняє збільшення числа акцій в акціонерів пропорційно їхній частці в капіталі. Дроблення призводить до зменшення номіналу акції з одночасною заміною кожної старої акції на нову. Спліт також розглядають як поділ нереалізованих акцій акціонерних товариств на їх більшу кількість;

➤ консолідація (об'єднання) – 1) вкладання прибутку, отриманого від торгівлі спекулятивними акціями, у надійніші акції; 2) об'єднання, злиття на фондовому ринку двох або декількох фірм, компаній;

➤ передача (індосамент) – форма передачі простих та переказних векселів, якою є передатний напис на звороті векселя;

➤ визначення ринкової вартості – встановлення ціни на цінні папери, що котируються на біржі залежно від попиту і пропозиції на них;

➤ облік – система бухгалтерського обліку цінних паперів та результатів від діяльності з ними підприємств, фірм, яка проводиться за прийнятими правилами з використанням встановлених форм документів;

➤ аудит – фінансовий аналіз, бухгалтерський контроль, ревізія фінансово-господарської діяльності учасників фондового ринку: підприємств, фірм, організацій, які проводяться незалежними службами кваліфікованих спеціалістів;

➤ посередництво – сприяння у встановленні контактів та укладанні угод, контрактів між покупцями і продавцями цінних паперів; у нарахуванні і виплаті дивідендів за акціями і відсотків за облігаціями. Посередництвом займаються фінансові організації, що надають посередницькі послуги у процесі здійснення операцій із цінними паперами;

➤ формування портфеля цінних паперів – проведення постійних операцій із цінними паперами для підтримки якості портфеля, забезпечення зростання його поточної вартості, збереження та приросту капіталу, доступу через придбання цінних паперів до дефіцитної продукції та послуг, майнових і немайнових прав, до власності. До складу портфеля можуть входити цінні папери одного типу (акції) або різні цінні папери (акції, облігації, ошадні сертифікати тощо). При формуванні портфеля інвестор завжди враховує його дохідність, ступінь ризику, термін вкладання, тип цінного папера;

➤ управління портфелем цінних паперів – це процес, що включає планування, аналіз і регулювання складу портфеля, здійснення діяльності щодо його формування й підтримки з метою досягнення поставлених перед портфелем цілей при збереженні необхідного рівня його ліквідності й мінімізації витрат, пов'язаних з ним. Існує дві форми управління портфелем цінних паперів: пасивна, що забезпечує складання диверсифікованого портфеля із завчасно визначеним рівнем ризику, тривалим зберіганням портфеля в незмінному стані, і активна – полягає в постійній роботі портфеля за допомогою вибору тільки певних цінних паперів, визначення термінів їх придбання або продажу, здійснення постійної ротації цінних паперів у портфелі та забезпечення чистого доходу;

➤ інвестиційне проектування – розробка інвестиційних стратегій щодо вкладання коштів у цінні папери з метою обмеження ризику коливань їх курсів, зростання прибутків, отримання вищого відсотка в порівнянні з банківським;

➤ консалтинг – діяльність спеціальних компаній щодо консультування продавців і покупців із широкого кола питань фондового ринку: фінансів, зовнішньоекономічної діяльності, дослідження, прогнозування, проведення комплексу маркетингових досліджень тощо.

Основою процесу фондової торгівлі є життєвий цикл цінного папера: випуск – обіг – погашення. Цей цикл охоплює процедуру емісії та реєстрації цінного папера, зміну його власника, одержання результату і завершення обороту. У межах цього циклу фіксуються операції первинного ринку, коли емітент продає

цінний папір першому покупцеві і вторинному ринку, де і розгортається боротьба за одержання прибутку від обігу цінного папера.

В макроекономічному плані фондовий ринок дає змогу державним органам при отриманні щоденної інформації про загальний баланс ринку безпосередньо контролювати його стан і своєчасно запобігати кризовим ситуаціям. На сучасному етапі розвитку вітчизняного фондового ринку необхідно:

- обмежити ризики інвесторів;
- включити у процес котирування всі зацікавлені сторони;
- запобігти можливості монопольного встановлення цін на фінансові активи;
- уникнути роздроблення національного фондового ринку на окремі нерівномірні сегменти;
- формувати довіру у населення до цінних паперів;
- поширювати інформацію про емітентів, їх цінні папери.

Перелічені заходи направлені на формування стабільності ринку, яка сприяє залученню іноземних інвестицій, зміцнює довіру населення до цінних паперів, а наявність єдиного центру котирування створює умови для здорової конкуренції торговців з одночасним збереженням гарантій для інвесторів та емітентів.

Фінансовий інструмент (financial instrument) – будь-який контракт, результатом якого є створення фінансового активу одного суб'єкта господарювання і фінансового зобов'язання або інструменту власного капіталу іншого суб'єкта господарювання. *Фінансовий інструмент* – це контракт, за яким одночасно в одного суб'єкта господарювання виникає фінансовий актив, а в іншого – фінансове зобов'язання або інструмент власного капіталу. *Фінансовий інструмент* – фінансові активи чи пасиви, які можна купувати та продавати на ринку та за допомогою яких здійснюється розподіл та перерозподіл створеного капіталу. *Фінансовий інструмент* – юридичний документ, що відображує певні договірні взаємовідносини, або який надає певні права.

Фінансові інструменти поділяють на: валютні (обмін однієї грошової одиниці на іншу); відсоткові (активи, які приносять прибуток за твердими, плаваючими чи змінними ставками); цінні (акції, дорогоцінні метали, сировина, товари) інструменти.

Відповідно до Стандарту бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти» *Фінансовий інструмент* поділяють на фінансові активи, фінансові зобов'язання, інструменти власного капіталу та похідні Ф.і.

Відповідно до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» *Фінансовий інструмент* – цінні папери, строкові контракти (ф'ючерси), інструменти грошового обігу, відсоткові строкові контракти (форварди), строкові контракти на обмін (на певну дату в майбутньому) в разі залежності ціни від відсоткової ставки, валютного курсу чи фондового індексу (відсоткові, курсові чи індексні свопи), опціони, що дають право на купівлю або продаж будь-якого із зазначених фінансових інструментів, у т.ч. тих, що передбачають грошову форму оплати (курсіві та відсоткові опціони).

ТЕМА 17 ВАЛЮТНИЙ РИНОК І ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ

17.1 Валютна система і її елементи. Конвертована валюти.

17.2 Валютний ринок. Операції на валютному ринку.

17.3 Валютний курс і його види.

17.1 Валютна система та її елементи

Валютою (від італ. *valuta* – вартість) називають грошову одиницю, яка обслуговує міжнародні економічні відносини і використовується як міжнародна розрахункова одиниця чи міжнародний засіб обігу і платежу.

Поняття «валюта» використовується в трьох значеннях:

- 1) грошова одиниця певної країни;
- 2) грошові знаки іноземних держав, а також кредитні та платіжні засоби, виражені в іноземних грошових одиницях і використовуються в міжнародних розрахунках, іноземна валюта (векселі, чеки, акредитиви і т. п.);
- 3) умовна міжнародна (регіональна) грошова розрахункова одиниця або платіжний засіб.

Валюта класифікується за кількома критеріями, **залежно від емітента валютних коштів**:

➤ **національна валюта** – платіжний засіб (грошова одиниця) певної держави (гривня, долар, фунт стерлінгів тощо), що імітується національною банківською системою; для України це будуть кошти, номіновані в гривні, для США – у доларах, для Великобританії – фунт стерлінгів тощо;

➤ **іноземна валюта** – іноземні грошові знаки (банкноти, скарбничі білети, монети), а також іноземні цінні папери як кредитні та платіжні засоби – **платіжні документи** (чеки, векселі, акредитиви, сертифікати), **фондові ресурси** (акції, облігації) та інші валютні цінності. Для України це будуть кошти усіх зарубіжних країн;

➤ **колективна валюта** – спеціальні міжнародні грошові одиниці, які функціонують на інтернаціональних (світових) та регіональних засадах, емісія яких здійснюється міжурядовими валютно-кредитними організаціями. Зараз відомі такі міжнародні валюти – **СПЗ** (валютна одиниця МВФ), **євро** (відповідно до Маастрихтської угоди, грошова одиниця спочатку 11, а згодом і 16 країн Західної та Східної Європи), **антське песо** (розрахункова одиниця країн Антського пакту: Болівія, Колумбія, Перу, Еквадор)

За режимом використання валюти :

2.1 Конвертована валюта (від латів. *conversio* – перетворення) – валюта, яка вільно обмінюється на валюти інших країн по курсу в установленому порядку і вільно вивозиться і ввозиться через кордон. Конвертована валюти забезпечується завдяки зусиллям, які спрямовані на досягнення товарно-грошовій

збалансованості, впровадження організаційно-правових основ валютного регулювання і інших заходів стабілізації валютних стосунків. Зараз порядок здійснення валютних операцій в Україні відповідає загальноприйнятим міжнародним стандартам і вимогам, які передбачені статтею VIII Статуту МВФ.

За ступенем конвертованої розрізняють валюти:

- *вільно конвертовані* валюти;
- *частково конвертовані* валюти;
- *замкнуті* (неконвертовані);
- *клірингові розрахунки*.

Вільно конвертована валюта (ВКВ) - валюта тих країн, законодавство яких не передбачає обмежень по будь-яких видах операцій з нею (торгових, неторгових, переведення капталів) як громадянам цієї країни, так і іноземцям (валюта більшості країн Західної Європи, фунт стерлінгів, швейцарські франки, ени, євро, долар США, канадські і австралійські долари).

Частково конвертована валюта – національна валюта країн, в яких застосовуються валютні обмеження для одних видів операцій і осіб. Розрізняють такі основні сфери валютних обмежень : поточні операції платіжного балансу (торгове і неторгове угоди); обмежений продаж іноземної валюти, заборона продажу товарів за кордоном за національну валюту, регулювання експорту і імпорту. Головна причина валютних обмежень - недолік валюти, тиск зовнішнього боргу, розбалансованість платіжних балансів.

Замкнута (неконвертована) валюта – національна валюта, яка функціонує тільки в межах однієї країни і не обмінюється на інші іноземні валюти.

Валютний кліринг – двостороння платіжна угода, яка передбачає централізований залік взаємних платіжних вимог і зобов'язань по експорту і імпорту. Використовується в країнах, які не мають вільного обороту національної валюти.

2.2. Неконвертованими вважають валюти, які неможливо обміняти на іноземні валюти по ринковому курсу, і ввезення і вивезення яких обмежене. Такими є валюти слаборозвинених країн або країн, які переживають глибокий і хронічний економічний, фінансовий кризи. До 1997г. неконвертованою була українська національна валюта - гривня.

Державно-правова форма організації міжнародних валютних (грошових) відносин країн є **валютною системою**. В умовах поглиблення інтеграції економік різних країн валютна система грає усе більш важливу і самостійну роль в міжгосподарських зв'язках і безпосередньо впливає на економічний стан країни.

Валютна система включає *два елементи*:

➤ **валютний механізм** – правові норми і інститути, які діють на національному і міжнародному рівнях. Від ефективності валютного механізму, рівня втручання державних і міжнародних валютно-фінансових організацій в діяльність

валютних, грошових і золотих ринків багато в чому залежить економічний розвиток, зовнішньоекономічна стратегія промислово розвинених країн;

➤ **валютні стосунки** – це повсякденні зв'язки, в які вступають приватні особи, фірми, банки на валютних і грошових ринках з метою здійснення міжнародних розрахунків, кредитних і валютних операцій. Ці стосунки здійснюються за допомогою *валютних платежів*. Валютні платежі можуть виступати в таких *формах*:

- міжнародні розрахунки по зовнішньоторговельних угодах;
- отримання і погашення різних видів міжнародних кредитів;
- переміщення валют при здійсненні зовнішніх інвестицій, а також при наданні технічної і економічної допомоги;
- операцій купівлі-продажу валюти на внутрішньому і зовнішньому валютному ринках.

Валютна система діляться на такі види, як: *національна, регіональна (міжнародна) і світова* (таблиця 17.1).

Таблиця 17.1 - Види валютних систем і їх структура

<i>Найменування виду валютної системи</i>	<i>Характеристика</i>
I. Національна валютна система	це державно-правова форма організації валютних стосунків на території певної країни. Вона встановлює певний порядок валютних розрахунків і правила роботи з валютою інших країн
<i>Складові елементи національної валютної системи</i>	національна валюта, умови її конвертованості, режим валютного курсу, валютні обмеження в національній економіці, механізм валютного регулювання і контролю, правила використання іноземної валюти, міжнародних платіжних і кредитних засобів звернення і тому подібне
<i>Ланки і сфери національної валютної системи</i>	банківські і кредитно-фінансові установи, біржі, спеціальні органи валютного контролю, а також інші державні і частково приватно-комерційні інститути, які беруть участь у валютних стосунках
II. Регіональна валютна система	це правова форма організації валютних стосунків між групою країн. Прикладом регіональної валютної системи може бути Європейська валютна система, яка була заснована в 1979г., і одночасно виступає як елемент сучасної світової валютної системи
<i>Складові елементи регіональної валютної системи</i>	регіональна міжнародна розрахункова одиниця, спеціальний режим регулювання валютних курсів, загальні валютні фонди і регіональні кредитно-розрахункові установи
III. Світова валютна система	це форма реалізації валютних стосунків, спільно розроблена державами і закріплена міжнародними угодами
<i>Елементи світової валютної системи</i>	певний набір міжнародних платіжних коштів, валютні курси і валютні паритети, умови конвертованості, форми міжнародних розрахунків, міжнародні і національні банківські установи
<i>Основні етапи розвитку світової валютної системи</i>	1-ий етап – система золотого стандарту (почало XIX ст. – 30-і роки XX ст.); 2-ий етап – система золотовалютного(доларового) стандарту (50-і роки XX ст. – середина 70-х рр.); 3-ий етап – система паперово-валютного (девизного) стандарту (функціонує з 1976г.)

Інфраструктуру валютної системи України утворюють комерційні банки і такі державні органи, як Кабінет міністрів України, Національний банк України, Державна фіскальна служба (контроль за валютними операціями, які проводяться на території України), Державний митний комітет (контроль за дотриманням правил переміщення валюти через митний кордон України), Міністерство транспорту і зв'язку України (контроль за дотриманням правил поштових переміщень і пересилки валютних цінностей через Державний кордон). При цьому центральним органом є НБУ як орган державного валютного регулювання і контролю.

17.2 Валютний ринок. Операції на валютному ринку

Успішний розвиток валютних стосунків можливий за умови функціонування ринку, на якому можна вільно продавати і купувати валюту. За економічним змістом **валютний ринок** є частиною грошового ринку, на якому урівноважується попит і пропозиція на валюту як специфічний товар (рис. 2).

Валютний ринок – це система стійких економічних та організаційних відносин, пов'язаних з операціями купівлі-продажу іноземних валют та платіжних документів в іноземних валютах.

За характером виконуваних операцій і міри ризику валютний ринок включає такі суб'єкти:

- **державні установи**, основне місце серед яких посідають центральні банки та казначейства окремих країн;
- **юридичні та фізичні особи**, зайняті у різноманітних сферах зовнішньоекономічної діяльності;
- **комерційні банківські установи**, які забезпечують валютне обслуговування зовнішніх зв'язків, особливо брокерські контори;
- **валютні біржі та валютні відділи товарних та фондових бірж.**

Об'єктом валютного ринку служать валютні цінності, зокрема іноземні (коли суб'єкти цього ринку купують або продають їх за національну валюту) і національні (коли суб'єкти ринку купують або продають ці валютні цінності за іноземну валюту).

Валютний ринок має свою структуру, яка включає національні (місцеві), регіональні та міжнародні ринки. Вони розрізняються за масштабами і характером валютних операцій, кількістю валют, що продаються-купуються, рівнем правового регулювання тощо.

Національні валютні ринки існують у більшості країн світу. Вони обмежуються економічним простором конкретної країни і регулюються її національним валютним законодавством.

Регіональні (Міжнародні) валютні ринки сформувалися в країнах, у яких до мінімуму зведені обмеження на валютні операції (валютні обмеження). Такі ринки регулюються скоріше за все міждержавними угодами, домовленостями самих учасників цих ринків.

Світовий валютний ринок об'єднує окремі міжнародні ринки і працює практично цілу добу. З початком доби відкриваються азіатські ринки (у містах Токіо, Гонконг, Сінгапур і т.п.), а після їх закриття працюють європейські ринки (у містах Париж, Лондон і т.п.), а наприкінці дня - ринки американського континенту. Завдяки цьому будь-який суб'єкт валютного ринку може у будь-який час, зв'язавшись з центром, здійснити операції по купівлі-продажу валюти.

На *біржовому ринку* торгівля валютою здійснюється організовано в спеціальному місці, яке називається **валютна біржа**. Організатори біржі за свої послуги отримують великі доходи у формі комісійних. Тому цей вид торгівлі програє *позабіржовій валютній торгівлі*. Тут продавці і покупці вступають в прямі зв'язки між собою. У Україні міжбанківська валютна біржа припинила функціонування з 2000 р. Тепер торгівля валютою здійснюється через міжбанківський валютний ринок.

Євровалютний ринок – це автономний і незалежний оптовий ринок, де оперують, як правило, великими сумами. Він майже не піддається регулюванню, не підкоряється національному законодавству, майже не оподатковується.

Валютний ринок можна класифікувати за **характером операцій**: *ринок конверсійних операцій, ринок депозитно-кредитних операцій*;

Ринок конверсійних операцій є найтипівішим для валютного ринку взагалі, його ключовим елементом. На цьому ринку купівля-продаж здійснюється в традиційній формі, переважно на еквівалентних засадах шляхом обміну рівновеликих цінностей, представлених різними валютами. Якраз на цьому ринку складаються умови для формування зовнішньої ціни грошей – *їх валютного курсу*.

Ринок депозитно-кредитних операцій – це досить специфічний сектор валютного ринку, на якому купівля-продаж валюти має умовний характер, що проявляється в залученні банками інвалюти на депозитні вклади на узгоджені строки та в наданні банками інвалюти позичок на різні строки.

Ринок касових угод, на якому купівля-продаж валюти відбувається в умовах постачання її не пізніше за другий робочий день з дня укладення договору по курсу, погодженому у момент його підписання.

Ринок ф'ючерсних операцій, де торгівля відбувається за угодою, яка передбачає оплату валюти через певний час після укладення договору за ціною, свідомо визначеною в контракті. Метою торгівлі на цьому ринку є отримання різниці в курсі валют з моменту укладення договору до моменту її оплати.

Ринок опціонів. Як відомо, **опціон** (від латів. *optionis* – вільний вибір) – ця умова, що включається у біржові угоди на термін, згідно з яким однією із сторін надається право вибору між альтернативними елементами угоди.

Валютний ринок виконує свої функції за допомогою валютних операцій. Під **валютними операціями** розуміється процес переміщення валютних цінностей між суб'єктами валютного ринку.

Операції валютного ринку класифікуються за такими ознаками:

І *По термінах здійснення платежів по купівлі-продажу валюти* :

1.1 Касові угоди, або операції з негайною оплатою;

1.2 Строкові валютні операції (операції з відстроченням оплати на термін, який перевищує два робочі дні).

II *По механізму здійснення :*

2.1 **Операції спот** – це валютні угоди на короткострокову (до 48 ч.) доставку валюти з негайною оплатою. Угода полягає за поточними цінами(курсам) на день його підписання, а обмін валюти – наступного дня після підписання угоди;

2.2 *Операції своп. Своп* – це торговельно-фінансова обмінна операція у вигляді обміну різним активами, в якій укладення договору про купівлю(продажу) цих активів супроводжується укладенням контругоди, (угоди про зворотний продаж(купівлі)) того ж товару через певний термін на тих же або інших умовах. Отже, валютна **своп-операція** – це купівля іноземної валюти з негайною оплатою в національній валюті і з умовою подальшого зворотного викупу;

2.3 **Форвардні операції** – це різновид термінових операцій, який полягає в купівлі-продажі валюти між двома суб'єктами з наступною передачею її в обумовлений термін і по курсу, визначеному у момент укладення контракту. Вони здійснюються переважно на позабіржовому міжбанківському ринку;

2.4 **Ф'ючерсні операції** – це також різновид термінових операцій, в яких два контрагенти зобов'язуються купити або продати певну суму валюти в певний час по курсу, встановленому у момент укладення договору. Ці угоди здійснюються на біржах і під їх контролем;

2.5 **Опційні операції** – це різновид строкових операцій, за яких між учасниками укладається особлива угода, що надає одному з них право (але не обов'язок) купити чи продати другому певну суму валюти в установлений строк (чи протягом певного строку) і за узгодженим сторонами курсом. Така угода називається опціоном;

2.6 **Валютний арбітраж** є купівлею-продажем іноземних валют з наступною зворотною угодою для отримання відмінності валютних курсів в часі або за рахунок різниці в курсах різних валют і різних ринків.

2.7 **Валютний своп** – це комбінація двох конверсійних операцій з валютами на умовах спот і форвард, які здійснюються одночасно і розраховані на одну й ту саму валюту.

III *За цільовим призначенням:*

3.1 Операції валютного ринку з метою отримання валютних коштів для проведення міжнародних розрахунків;

3.2 Операції валютного ринку з метою страхування від валютних ризиків (операції хеджування);

3.3 Спекулятивні операції (операції з метою отримання прибутку).

17.3 Валютний курс і його види

Зовнішньоекономічні операції переважно пов'язані з обміном однієї міжнародної валюти на іншу. Тому виникає необхідність встановлення співвідношення обміну між валютами, тобто валютного курсу.

Валютний курс – ціна грошової одиниці цієї країни, яка виражена в грошовій одиниці іншої країни. Валютний курс, так само, як і ціна будь-якого звичайного товару, має свою вартісну основу і коливається залежно від попиту і пропозиції.

Валютний курс виконує ряд важливих економічних функцій:

- подолання національних обмежень грошової одиниці;
- перетворення локальної цінності грошової одиниці в міжнародну;
- інтернаціоналізація грошових стосунків;
- сприяння утворенню цілісної світової системи грошей.

На валютний курс впливають такі чинники, як зміна об'ємів ВВП, стан торгового балансу країни, рівень інфляції, перспективи політичного розвитку, державне регулювання валютного курсу.

У реальній практиці міжнародних відносин в умовах паперово-грошового обороту застосовуються наступні два види валютних курсів: фіксовані і плаваючі.

Фіксований валютний курс – курс валюти, закріплений державою, національним банком, який не залежить від ринкових змін. Найбільш доцільний в умовах внутрішніх кризових ситуацій в нестабільній економіці, тому що забезпечує нижчі темпи інфляції, стабільні умови для зовнішньоекономічної діяльності, створює можливість прогнозувати розвиток ситуації в країні.

Плаваючі (гнучкі) валютний курс – система, при якій валют відсутні офіційні паритети. Паритет валютний (від латів. *paritas* - рівний) – співвідношення валют різних країн, вимірюване співвідношенням їх золотого змісту. У разі використання плаваючого валютного курсу рух іноземної валюти не впливає на грошову базу, і центральний банк може проводити свою грошово-кредитну політику, передбачаючи, що це не вплине значною мірою на стан платіжного балансу.

Встановлення курсу валюти, тобто визначення її вартості в іноземних валютах називають **котируванням** (від фр. *coter* – розмічати, нумерувати). Котируванням займаються офіційні державні органи. При котируванні валют вказується курс продавця, по якому банки продають валюту, і курс покупця, по якому банки купують цю валюту.

При визначенні і відображенні валютних курсів розрізняють *валюту котирування* і *базу котирування*. **Валюта котирування** – це та іноземна валюта, курс якої визначають, а **база котирування** – валюта, з якою порівнюють цю грошову одиницю. Наприклад, в записі EUR/USD валютою котирування виступатиме долар, а базою євро.

Базою визначення валютних курсів виступає співвідношення купівельної спроможності різних національних валют. **Купівельна спроможність валюти** виражається як сума товарів і послуг, які можна придбати за цю грошову одиницю. Співвідношення купівельної спроможності валют відносно певної групи товарів і послуг в двох країнах визначає **паритет купівельної спроможності**. Він характеризує товарне наповнення окремих грошових одиниць і виступає одним з основних чинників визначення валютних курсів.

Розрізняють *пряме* і *зворотне котирування*. У разі *прямого котирування* визначають, скільком національним грошовим одиницям дорівнює одиниця іноземної валюти; у разі *звотної* – навпаки, скільком одиницям іноземної валюти дорівнює одиниця національної валюти.

Крос-курс – це співвідношення між двома іноземними валютами, яке визначають на основі курсу цих валют відносно якоїсь третьої валюти (частіше як третя валюта використовується долар США).

Використання кросс-курсів обумовлене тим, що часто для валют, об'єми застосування яких в міжнародних торгових і фінансових операціях незначні, існують курси тільки по відношенню до долара США, а практика вимагає визначення певного співвідношення саме між цими валютами.

Найчастіше на практиці використовують *три методи розрахунків кросс-курсів* :

1) *прямого котируванням до долара США* (долар є базою котирування для обох валют). Наприклад, треба розрахувати крос-курс євро до швейцарського франка EUR/CHF. USD/CHF = 1,3100; USD/EUR = 1,5500. Тоді крос-курс представлятиме:

$$EUR / CHF = \frac{USD / CHF}{USD / EUR} = \frac{1,3100}{1,5500} = 0,8452$$

2) *прямого і зворотного котируванням до долара США*, якщо долар є базою котирування лише для однієї з валют;

3) *зворотним котируванням до долара США*, якщо долар є валютою котирування для обох валют.

Вплив держави на валютний курс проводиться центральним емісійним банком за допомогою *дисконтної політики* і *валютної інтервенції*.

Дисконтна або облікова політика – зміна облікової ставки центрального банку з метою регулювання валютного курсу шляхом впливу на рух короткострокових капіталів. **Валютна інтервенція** – це пряме втручання центрального банку країни у функціонування валютного ринку через купівлю-продаж іноземної валюти з метою впливу на курс національної грошової одиниці. Урівноваженість попиту і пропозиції на іноземну валюту відбувається через купівлю-продаж банком іноземної валюти призводить до обмеження коливань валютного курсу національної грошової одиниці.

ТЕМА 18 СПЕЦІАЛІЗОВАНІ КРЕДИТНО-ФІНАНСОВІ УСТАНОВИ

18.1 Суть, функції та основні види спеціалізованих кредитно-фінансових установ

18.2 Договірні фінансові посередники

18.3 Інвестиційні фінансові посередники

18.1 Суть, функції та основні види спеціалізованих кредитно-фінансових установ

Небанківські фінансово-кредитні установи теж є фінансовими посередниками грошового ринку, які здійснюють акумуляцію заощаджень і розміщення їх у дохідні активи: у цінні папери та кредити (переважно довгострокові).

У своїй діяльності вони мають багато спільного з банками:

➤ функціонують у тому самому секторі грошового ринку, що й банки, - у секторі опосередкованого фінансування;

➤ формуючи свої ресурси (пасиви), вони випускають, подібно до банків, боргові зобов'язання, які менш ліквідні, ніж зобов'язання банків, проте теж можуть реалізовуватися на ринку як додатковий фінансовий інструмент;

➤ розміщуючи свої ресурси в дохідні активи, вони купують боргові зобов'язання, створюючи, подібно до банків, власні вимоги до інших економічних суб'єктів;

➤ діяльність їх щодо створення зобов'язань і вимог ґрунтується на тих самих засадах, що й банків: їх зобов'язання менші за розмірами, більш ліквідні і коротші за термінами, ніж власні вимоги, внаслідок чого їх платежі за зобов'язаннями менші, ніж надходження за вимогами, що створює базу для прибуткової діяльності.

Разом з тим посередницька діяльність небанківських фінансово-кредитних установ істотно відрізняється від банківської діяльності:

➤ вона не пов'язана з тими операціями, які визнані як базові банківські;

➤ вона не зачіпає процесу створення депозитів і не впливає на динаміку пропозиції грошей, а отже немає потреби контролювати їх діяльність так само ретельно, як банківську. Тому законодавство всіх країн дає їм інший статус, ніж банкам;

➤ вона є вузько спеціалізованою.

Спеціалізація небанківських посередників здійснюється за двома критеріями:

1) за характером залучення вільних грошових коштів кредиторів;

2) за тими додатковими послугами, які надають фінансові посередники своїм кредиторам.

Формування грошових ресурсів небанківських фінансово-кредитних установ має ту особливість, що воно не є депозитним, тобто переданими їм коштами власники не можуть так вільно скористатися, як банківськими чековими вкладками.

Недепозитне залучення коштів може здійснюватися двома способами: на договірних засадах та шляхом продажу посередником своїх цінних паперів. Звідси всі ці посередники поділяються на **договірних фінансових посередників**, які залучають кошти на підставі договору з кредитором (інвестором), та на **інвестиційних фінансових посередників**, які залучають кошти через продаж кредиторам (інвесторам) своїх акцій, облігацій, паїв тощо.

Усередині кожної з цих груп фінансові посередники класифікуються за видами послуг, які вони надають своїм кредиторам понад доходи на залучені кошти. Усередині групи договірних посередників за цим критерієм можна виокремити:

- страхові компанії;
- пенсійні фонди;
- ломбарди, лізингові
- факторингові компанії.

Усередині групи інвестиційних посередників за цим критерієм можна виокремити:

- інвестиційні фонди;
- фінансові компанії;
- кредитні товариства, спілки тощо.

Розглянемо в загальних рисах механізм посередницького функціонування основних видів небанківських фінансово-кредитних установ.

18.2 Договірні фінансові посередники

Страхові компанії – це фінансові посередники, що спеціалізуються на наданні страхових послуг. Їх діяльність полягає у формуванні на підставі договорів з юридичними і фізичними особами спеціальних грошових фондів, з яких здійснюються виплати страхувальникам грошових коштів в обумовлених розмірах у разі настання певних подій (страхових випадків).

Попит на страхові послуги зумовлюється тим, що в економічних суб'єктів (юридичних та фізичних осіб) постійно існує загроза настання несприятливих, а то й катастрофічних подій, що призводять до значних фінансових втрат (смерть, хвороба чи звільнення з роботи члена сім'ї, праця якого була основним джерелом доходу; загибель майна від пожежі; аварія автомобіля тощо). Покрити ці втрати з поточних доходів практично неможливо, накопичувати для цього кошти через депозитні рахунки теж дуже складно. Страхування є найбільш вигідним відшкодуванням таких втрат, оскільки сума його може бути більшою за страхові внески.

Страхові компанії умовно поділяються на компанії страхування життя і компанії страхування майна та від нещасних випадків. Методи роботи у них однакові: продаючи страхові поліси, вони мобілізують певні суми коштів, які

розміщують у дохідні активи. З доходів від цих активів вони покривають свої операційні витрати, одержують прибутки. З мобілізованих коштів ці компанії створюють резерви для виплати відшкодувань при настанні страхових випадків. Відмінність між ними полягає в способах розміщення мобілізованих коштів у дохідні активи.

Компанії зі страхування життя мають можливість досить точно визначити коефіцієнт смертності населення і спрогнозувати на цій підставі розподіл своїх виплат за страховими полісами в часі. Це дає їм можливість переважну частину своїх резервів розміщувати в довгострокові, найбільш дохідні активи - облігації та акції корпорацій, заставні, довгострокові депозити тощо.

Компанії зі страхування майна та від нещасних випадків страхують від випадків, настання яких значно менш прогнозоване, ніж смертність населення. Тому вони не можуть розміщувати свої резерви в такі ж активи, як компанії зі страхування життя, а змушені обмежуватися переважно короткостроковими цінними паперами (державними, муніципальними) і тільки частково інвестувати в довгострокові облігації чи акції.

Пенсійні фонди – це спеціалізовані фінансові посередники, які на договірній основі акумулюють кошти юридичних і фізичних осіб у цільові фонди, з яких здійснюють пенсійні виплати громадянам після досягнення певного віку. За механізмом функціонування вони нагадують компанії страхування життя. У них внески у фонд здійснюються систематично протягом тривалого часу, в результаті чого накопичуються великі суми грошового капіталу. Оскільки строки виходу на пенсію відомі, фонду легко спрогнозувати розміри пенсійних виплат в часі і відповідно розмістити вільні кошти в довгострокові дохідні активи. За рахунок додаткових доходів вони не тільки покривають свої операційні витрати, а й виплачують пенсії понад суми пенсійних внесків.

Пенсійні фонди бувають державні та приватні. Державні фонди, як правило, створюються з ініціативи центральних і місцевих органів влади. Вклади до них здійснюються шляхом нарахувань на заробітну плату всіх чи певних категорій працівників, або ж відрахувань з відповідних бюджетів. Тому й розміщення коштів цих фондів здійснюється переважно в державні цінні папери.

Приватні пенсійні фонди створюються, як правило, з ініціативи певних фірм, страхових компаній тощо для виплат пенсій та допомог своїм працівникам. Кошти їх формуються за рахунок відрахувань із заробітної плати працівників, відрахувань з прибутку при його розподілі, з доходів від розміщення коштів в активи.

Ломбарди – фінансові посередники, що спеціалізуються на видачі позичок населенню під заставу рухомого майна. Кошти ломбардів формуються із внесків засновників, прибутку від їхньої діяльності, виручки від реалізації заставленого майна. Вони можуть користуватися також банківським кредитом. Відносини між

ломбардами та позичальниками оформляються спеціальними документами (ломбардними квитанціями), які мають статус угоди між сторонами, що дає підстави відносити ломбард до групи договірних фінансових посередників.

Лізингові компанії – фінансові посередники, що спеціалізуються на придбанні предметів тривалого користування (транспортних засобів, обладнання, машин тощо) та переданні їх в оренду фірмам-орендарям для використання у виробничій діяльності, які поступово сплачують їх вартість протягом визначеного строку (5-10 і більше років). Оформляються лізингові угоди договорами оренди. Ресурси лізингових компаній формуються з власного капіталу та банківських позичок. Особливістю лізингового посередництва є те, що в ньому кредитування здійснюється в товарній формі і має довгостроковий характер, що дуже зручно для позичальників.

Факторингові компанії – фінансові посередники, що спеціалізуються на купівлі у фірм права на вимогу боргу. Ці права існують, як правило, у вигляді дебіторських рахунків за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги. Сплату по цих рахунках при настанні строків одержує факторингова компанія. Оформляється така операція спеціальним договором між фактором та його клієнтом, що продає свої вимоги.

Факторинг є складною фінансовою операцією, в якій поєднуються елементи кредитування з посередницькими послугами. Тому дохід від факторингової операції формується з двох частин – з процента на виплачену клієнту суму та комісію, яка розраховується на суму куплених у клієнта розрахункових документів. Такі компанії звичайно створюються при банках і широко користуються позичками цих банків для здійснення своїх операцій. Окремі банки самостійно виконують такі операції для своїх клієнтів.

18.3 Інвестиційні фінансові посередники

Інвестиційні фонди (банки, компанії) – це фінансові посередники, що спеціалізуються на управлінні вільними грошовими коштами інвестиційного призначення. Вони спочатку акумулюють грошові кошти дрібних приватних інвесторів шляхом випуску власних цінних паперів, а потім розміщують їх в акції інших корпорацій та в державні цінні папери.

Доходи фондів формуються з дивідендів і процентів за цінними паперами, які є в їхніх портфелях, та з курсової різниці цих паперів. Витрати фондів визначаються виплатами доходів за власними цінними паперами та змінами їх курсових різниць.

Інвестиційні фонди бувають кількох видів: відкритого типу, закритого типу, взаємні фонди грошового ринку. Акції фондів відкритого типу їх власники мають

право продати самому фонду, який зобов'язаний їх викупити. Акції фондів закритого типу продаються тільки на вторинному ринку.

Фінансові компанії мають ту характерну особливість, що мобілізовані звичайним для інвестиційних посередників шляхом (через продаж своїх цінних паперів) кошти направляють у позички фізичним та юридичним особам для придбання товарів виробничого чи споживчого призначення. До групи фінансових компаній можна віднести також лізингові та факторингові компанії, оскільки вони певною мірою кредитують платіжні потреби своїх клієнтів.

Кредитні кооперативи (товариства, спілки)- це посередники, що працюють на кооперативних засадах і спеціалізуються на задоволенні потреб у кредиті своїх членів, переважно підприємств малого і середнього бізнесу будь-якої форми власності, фермерських та домашніх господарств, фізичних осіб. Ресурси їх формуються шляхом продажу паїв своїм членам, стягування з них спеціальних внесків, одержання позичок у банках, одержання доходів від поточної діяльності.

Мобілізовані кошти розміщуються передусім у коротко- та середньострокові позички своїм членам - під проценти, нижчі від банківських. Не розміщені в позички кошти товариства можуть зберігати на дохідних депозитах у банках чи інвестувати в короткострокові цінні папери з високою ліквідністю.

В Україні кредитні кооперативи (товариства) розвинуті слабо, перебувають на стадії зародження. Це пояснюється відсутністю економічної та правової бази для розвитку кредитної кооперації.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. –1999. –№29.
2. Закон України «Про банки і банківську діяльність» №2121-III від 07.12.2000 р. (із змінами та доповненнями) // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2001 –№1. – С.3-47.
3. Коваленко Д. І. Гроші та кредит: теорія і практика: Навч. посібник. – Київ.: Центр учбової літератури, 2010. — 344 с.
4. Коваленко Д. І. Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика [текст]: Навч. посіб. / Д. І. Коваленко, В. В. Венгер – Київ.: «Центр учбової літератури», 2013. – 578с.
5. Фінанси: Підручник / За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – Київ.: Знання, 2008. – 611с.
6. Фінанси: Навч. посіб. / В. І. Оспіщев, Л. І. Лачкова, О. П. Близнюк та ін.; За ред. В. І. Оспіщева. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ.:Знання, 2008. – 366 с.
7. Юхименко П. І. Теорія фінансів: підручник / Ш. Юхименко, В. М. Федосов, Л. Л. Лазебник; за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – Київ.: Центр навч. л-ри, 2010, – 576 с.
8. Кудряшов В. П. Фінанси. Навч. посіб. – Київ.:Кондор, 2011.-352 с.

Інформаційні ресурси

1. Цифровий репозиторій ХНУМГ ім О. М. Бекетова [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eprints.ksame.kharkov.ua>
2. Національний банк України. - Режим доступу: www.bank.dov.ua
3. Право. Украина. – Режим доступу: www.legal.com.ua/cgi-bin/matrix.cgi/pravo.html.
4. Сервер Верховной Ради Украины. – Режим доступу: www.rada.gov.ua/.
5. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України. – Режим доступу: www.minfin.gov.ua.

Навчальне видання

ЛЕЛЮК Наталія Євгенівна

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

«ФІНАНСИ, ГРОШІ ТА КРЕДИТ»

*(для студентів денної та заочної форм навчання
спеціальності 073 – Менеджмент)*

Відповідальний за випуск *Г. І. Кизилов*

За авторською редакцією

Комп'ютерне верстання *К. А. Алексанян*

План 2015 , поз 124 Л

Підп. до друку 18.05.2017

Друк на різнографі

Зам. №

Формат 60×84/16

Ум. друк. арк. 10,7

Тираж 50 пр.

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002
Електронна адреса: rektorat@kname.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК № 5328 від 11.04.2017 р.